

emek

araştırma dergisi

Aralık 2024/2- Altı Aylık Kuramsal Dergi

DiSK / Genel-iş

ISSN 1305-6182

www.emekarastirma.org

ÜCRET

ÜCRET

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Araştırma Makaleleri

Gazeteci Ücretleri ve Mesleki Tatmin: Geçinme ve Toplumsal Sorumluluk Kısacasında Gazetecilik

Atike Sevtap DEMİR – Onur GÜL

191

Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Duygulanımsal Emeğin Üretimine İlişkin Nitel Bir Araştırma

Hakan YALÇIN

211

Küresel Dönüşüm Sürecinde Biçimlenen Sivil Toplum: Korporatizmden Yönetişime Yeni Hegemonya Ağları

Hakan REYHAN – Ayşen Satır REYHAN

241

Sermaye Merkezli Yerel Yönetimin Dümenini Kırarak: Yerel Yönetimi Kent Hakkı Bağlamında Düşünmekiz

Hasan GÜRBÜZ

263

Türkiye’de İslam İktisat Düzeni: Sezai Karakoç’un İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Deniz BOZKURT

115

Kitap İnceleme

Osmanlı’da Marksizm ve Sosyalizm: Yeni Kuşak Çalışmaları

Necmettin GÜL

297

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL / COPERNICUS ULUSLARARASI İNDEKS

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ULAKBİM (ULUSAL)**, **ASOS INDEX (ULUSAL)**
INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI) İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

Wage

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Research Articles

Journalist Wages and Professional Satisfaction: Journalism in the Grip of Subsistence and Social Responsibility

Atike Sevtap DEMİR – Onur GÜL

191

A Qualitative Study on the Production of Affective Labor in Elderly Care Services

Hakan YALÇIN

211

Civil Society Formed in the Global Transformation Process: New Hegemony Networks from Corporatism to Governance

Hakan REYHAN – Ayşen Satır REYHAN

241

Breaking the Helm of Capital-Centered Local Development: Thinking of Local Government in the Context of the Right to the City

Hasan GÜRBÜZ

263

The Islamic Economic Order In Turkey: A Study On The Sezai Karakoç's The Economic Structure Of The Islamic Societye

Ahmet Deniz BOZKURT

115

Book Review

Marxism and Socialism in the Ottoman Empire: New Generation Studies

Necmettin GÜL

297

Editörden

Ülkede derin bir işçileşmenin olduğu bir süreçten geçiyoruz. 30 milyona yakın istihdam içinde yaklaşık 20 milyon ücretli ve maaşlı olarak çalışıyor. Diğer bir deyişle istihdamın yaklaşık yüzde 70'ini ücretli çalışanlar oluşturuyor. Emeklilerle birlikte düşünüldüğünde 30 milyona yakın ücretliden bahsediyoruz. Ailelerini de katarsak, ücretliler artıyor. Toplum bir işçi toplumu, emekçi toplumu haline gelmiş durumdadır.

Buradan hareketle, işçinin hayatla kurduğu temel bağ olan ücret her zamankinden daha önemli bir yer tutmaktadır. Ücret bağımlılığının çok derin olduğu açıktır. Toplumun çok geniş bir kesimini hayata ücret bağlıyor. İçinden geçmekte olduğumuz dönemde ücret bağımlılığının iki önemli özelliği daha bulunuyor. Biri, daha önce kırdan gelen desteğin tümüyle kesilmiş olmasıdır. İşçi sınıfının çok büyük bir bölümünün kırla ilişkileri neredeyse bitmiştir, memleketten erzak ya da para gelmemektedir. Diğeri ise, ücretsiz ulaşabilecekleri hizmetlerin piyasalaşmayla ortadan kaldırılmış olmasıdır. Kırsal ve geleneksel bağlardan gelen desteğin azalması ve kamu hizmetlerinin piyasalaşmasıyla emekçilerin çok geniş bir kesimi hayata yalnızca ücretle bağlı hale gelmiştir. Toplumun geniş kesimi, bu ücret bağı koptuğu anda yaşamdan kopacak, hayattan düşecek bir haldedir.

Ücretle birlikte asgari ücreti de tartışmamız gerekiyor. Bugün Türkiye'de ücretlilerin yaklaşık yüzde 50'si asgari ücretle ve asgari ücrete yakın ücretlerle çalışıyor. Asgari ücret bu toplumun ortalama ücreti olmuştur. Ülke, asgari ücretliler ülkesi haline gelmiştir. Asgari ücret işçinin asgari besin ile ölmeden ertesi gün işe gidebileceği bir düzeyde hesaplanmaktadır, ki mevcut koşullarda bunun bile gerisinde kalmaktadır artık.

İşçileşme, artan ücret bağımlılığı ve asgari ücretliler toplu-
mundan hareketle çalışan yoksulluğu ülkenin gündemindedir.
Türkiye’de ortalama çalışma saati Avrupa Birliği ve OECD ülke-
lerine göre çok uzundur, haftada 46 saati bulmaktadır. Sürekli
çalışan ve çalışma hariç hiçbir yaşamı olmayan işçiler çoğu du-
rumda asgari ücrete bile ulaşamıyor. Ulaşanlarsa, asgari geçim
olanaklarını dahi sağlayamıyor.

Ücret üzerine daha çok düşünmeye ve akademik üretime ih-
tiyacımız var. Bu temada bir araştırma makalemiz bulunuyor.
Gazeteci Ücretleri ve Mesleki Tatmin: Geçinme ve Toplumsal
Sorumluluk Kıskaçında Gazetecilik başlığını taşıyor. Atike Sev-
tap Demir ve Onur Gül tarafından kaleme alınan makalede,
günümüzde gazetecilerin aldıkları ücretlerin, onların mesleki
tatminine etkileri inceleniyor. Gazetecilerin ücretleri öncelikle
yasal çerçevesiyle ele alınıyor ve ücretlerin uygulamadaki gö-
rünümü ortaya konuyor. Çalışmada ayrıca farklı ulusal medya
kuruluşlarında çalışan gazetecilerle yapılan görüşmelerden
elde edilen verilerle ücretlerle ilgili günümüzdeki temel sorun
alanları tartışılıyor.

Bu sayımızda tema dışı yazılar oldukça kapsamlı ve zengin.
*Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Duygulanımsal Emeğin Üretimine
İlişkin Nitel Bir Araştırma* başlığını taşıyan makalede Hakan Yal-
çın, yaşlı bakım kurumlarında çalışan bakıcıların duygulanımsal
emek süreçlerini inceliyor. Karaman ilinde yaşlılara hizmet ve-
ren kurumlarda 30 yaşlı bakım elemanı ile yapılan görüşmelere
dayanan çalışmada, bakım profesyonellerinin duygulanımsal
emek sürecinde sergiledikleri davranış kalıplarının stratejiye ve
duruma göre değiştiği vurgulanıyor.

*Küresel Dönüşüm Sürecinde Biçimlenen Sivil Toplum:Korpo-
ratizmden Yönetişime Yeni Hegemonya Ağları* adlı makalede Hakan
Reyhan ve Ayşen Satır Reyhan, farklı yönetim biçimlenişinin
aralarındaki farklar üzerinde dururken mevcut hegemonik kü-
resel gelişim sürecinin hangi formu egemen kılmaya başladığı
ve mevcut iklim krizi/ekolojik kriz dikkate alındığında hangi
formun karşı-hegemonik çözüm çerçevesi oluşturabileceğini
tartışıyor.

*Sermaye Merkezli Yerel Yönetimin Dümenini Kırmak: Ye-
rel Yönetimi Kent Hakkı Bağlamında Düşünmek* başlıklı ma-
kalesinde Hasan Gürbüz kapitalist sistemin kentleşme süreci
üzerindeki etkilerini ve bu süreçte ortaya çıkan eşitsizliklere

bir alternatif oluşturma bağlamında toplumcu belediyeçiliğin yaratacağı potansiyeli Henri Lefebvre'in "kent hakkı" kavramı çerçevesinde ele alıyor. Yakın tarihte Türkiye'de ve dünyadaki toplumcu belediyeçilik pratiklerini inceleyen makale hem yerel düzeyde emek merkezli yönetim deneyimindeki başarılarla hem de yerelden merkeze doğru yayılan demokratikleşme pratiklerine ışık tutuyor.

Bu sayının son makalesi *Türkiye'de İslam İktisat Düzeni: Sezai Karakoç'un İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü Üzerine Bir İnceleme* başlığını taşıyor. Ahmet Deniz Bozkurt tarafından kaleme alınan makale, Sezai Karakoç'un İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü adlı eseri üzerine yapılan detaylı bir incelemeyi ve bir bütün olarak bakıldığında bir yandan İslam ekonomisinin tarihsel gelişimini diğer yandan da İslam ekonomisinin Türkiye'deki varlığı ve seyrini ortaya koymayı amaçlıyor.

Kitap Tanıtımı bölümünde Necmettin Gül, *Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm: Yeni Kuşak Çalışmaları* adlı kitabı tanıtıyor. Y. Doğan Çetinkaya tarafından derlenen kitapta yer alan makaleler, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında Osmanlı Avrupa'sında Marksist ve Sosyalist anlayış doğrultusunda gerçekleştirilen çeşitli faaliyetleri ele alıyor. Çetinkaya ve diğer yazarların bu alandaki derinlemesine çalışmaları, farklı olaylar, durumlar ve toplumsal sınıflar üzerinden, bu ideolojilerin toplumda nasıl yankı uyandırdığını anlamamıza katkı sağlıyor

Bu sayımızın ortaya çıkması için emek veren çalışma arkadaşlarımıza, yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ediyorum.

2024 yılını geride bırakıyoruz. Zorlu bir yıl oldu. Gelecek yıl daha da zorlu olacak gibi gözüküyor. Zorlu dönemler daha da kararlı olmayı gerektiriyor hiç kuşkusuz. Hem akademik, hem politik alanda emekten yana mücadeleyi büyüteceğimiz bir yıl olması umuyorum.

Herkese iyi okumalar diliyorum.

Gamze Yücesan-Özdemir

Araştırma Makalesi

Gazeteci Ücretleri ve Mesleki Tatmin: Geçinme ve Toplumsal Sorumluluk Kıskacında Gazetecilik

Atike Sevtap DEMİR¹

ORCID 0000-0003-4474-280X

Onur GÜL²

ORCID 0000-0003-3239-1897

Öz

Bu makale, günümüzde gazetecilerin aldıkları ücretlerin, onların mesleki tatminine etkilerini konu edinmektedir. Türkiye’de içinde bulunduğumuz dönemde düşük ücret ve geçinme zorluğu tüm çalışanlar için ortak sorundur. Gazeteci, emeği karşılığında aldığı ücretle geçinen bir işçidir, ama aynı zamanda toplumsal bir sorumluluğu da yerine getirmektedir. Toplumsal kesimlerin haklarını savunmak ve dile getirmek gibi bir sorumluluk üstlenen gazetecilerin kendileri de düşük ücretlerle çalışmakta ve geçinmekte zorlanmaktadır. Bu nedenle bu durumun onların mesleki tatminlerini nasıl etkilediği araştırılmak istenmiştir. Literatürde “gazeteci ücretleri” gazetecilerin çalışma koşullarının bir parçası olarak ele alınmış ve tek başına bir inceleme nesnesi olarak ele alınmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada gazetecilerin ücretleri öncelikle yasal çerçevesi ile ele alınmış ve ücretlerin uygulamadaki görünümü ortaya konmuştur. Daha sonra ücreti belirleyen esnek ve güvencesiz çalışma koşulları literatür taraması ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca farklı ulusal medya kuruluşlarında çalışan gazetecilerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle ücretlerle ilgili günümüzdeki temel sorun alanları ortaya konmuştur. Daha sonra ise ücretlerle ilgili bu sorun alanlarının gazetecilerin mesleki tatminine olan etkileri ele alınmıştır.

1. Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, sevtap.demir@bozok.edu.tr

2. Arş.Gör, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, onur.gul@bozok.edu.tr

Anahtar Kelimeler: ücret, gazeteci ücretleri, güvencesizlik, geçinme, mesleki tatmin

Journalist Wages and Professional Satisfaction: Journalism in the Grip of Subsistence and Social Responsibility

Abstract

This article focuses on the effects of the wages received by journalists on their professional satisfaction. In the current period in Turkey, low wages and the difficulty of making a living are common problems for all workers. A journalist is a worker who lives on the wages he/she receives for his/her labour, but he/she also fulfils a social responsibility. Journalists, who assume the responsibility of defending and voicing the rights of social groups, also work for low wages and have difficulty in making a living. Therefore, this study aims to investigate how this situation affects their professional satisfaction. In the literature, 'journalists' salaries' have been considered as a part of the working conditions of journalists and have not been analysed as a stand-alone object of study. Therefore, it is thought that this study will make a contribution to the literature. In this study, firstly, the wages of journalists are analysed within the legal framework and the wages are presented in practice. Then, the flexible and precarious working conditions that determine wages are tried to be explained through a literature review. In the study, the data obtained from interviews with journalists working in different national media organisations were used to reveal the main problem areas related to wages today. Then, the effects of these problem areas related to wages on the professional satisfaction of journalists are discussed.

Keywords: wages, journalists' wages, precariousness, subsistence, professional satisfaction

Giriş

Emeğin ve çalışmanın karşılığı olan ücret, iş güvencesi ile birlikte iş sözleşmesinin en önemli unsuru ve aynı zamanda işçinin yaşam standartlarını belirleyen önemli bir ölçüdür. Bu anlamda iktisadi bir kavram olarak yasalarla güvence altına alınan ücret, toplumsal bir kavram olarak da işçilerin iş doyumlarını ve hayat kalitesini etkilemesi açısından ele alınması gereken bir konudur. Gazeteci, emeği karşılığında aldığı ücretle geçinen bir işçidir, ama aynı zamanda toplumsal bir sorumluluğunda da yerine getirmektedir. Toplumsal kesimlerin haklarını savunmak ve dile getirmek gibi bir sorumluluk üstlenen gazetecilerin bu sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için öncelikle kendi haklarının güvence altında olması gerekmektedir. Fakat gazetecilik sektörü de, tüm dünyada ve Türkiye'de çalışma yaşamını belirleyen neoliberal ekonomi politikalarından bağımsız değildir. Bu ekonomi politikalarını karakterize eden esnek ve güvencesiz çalışma şekilleri

gazetecilik sektörünü de belirlemektedir. Aynı zamanda teknoloji alanında yaşanan değişimler de doğrudan gazetecilik sektörünü etkilemekte; dijitalleşme, gazetecilerin çalışma biçimlerini ve dolayısıyla ücretlerini de etkilemektedir.

Toplumların politik ve ideolojik yeniden üretim süreçlerine hizmet ettikleri için, diğer ekonomik alt sektörlerden farklılaşan medya sektörü aynı zamanda ekonomik saikle, yani kâr ve sermaye birikimi için üretimin söz konusu olduğu bir endüstridir (Sönmez, 2013:14; Kaya, 2016:12). Bu çerçevede içerisinde bir sermaye birikim alanı olarak medya endüstrisi, diğer endüstriler gibi piyasa koşulları altında kâr amaçlı üretim yapan bir endüstridir. Kâr maksimizasyonu, düşük maliyet ve yüksek verim isteği, tüm kapitalist işletmelerde olduğu gibi medya endüstrisi için de geçerlidir (Özdemir ve Kaderoğlu Bulut, 2016:87). Medya sektörünün de içinde bulunduğu dünya genelindeki iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıya bakıldığında, son yıllarda, çalışanların hakları, çalışma saatleri, ücretleri ve çalışma koşulları anlamında bir geriye gidişten bahsetmek mümkündür. Medya sektörü de bunun bir parçasını oluşturmaktadır (Yücesan-Özdemir, 2008).

Buna ek olarak Türkiye'nin şu an içinde bulunduğu ekonomik koşullar tüm çalışan kesimler için zorlayıcıdır. Düşük ücretler ve yüksek enflasyon nedeniyle çalışan kesimin alım gücü düşmekte, "geçinme" giderek zorlaşmaktadır. Gazeteciler de bu koşullardan etkilenmektedir. Yapılan araştırmalar ve bu çalışmadan elde edilen veriler, gazetecilerin geçinmekte zorlandıklarını, yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini ve kendilerini "yoksul" olarak tanımladıklarını göstermektedir. Gazetecilerin ücretlerinin çok düşük olduğu, gazetecilerin aylarca ücret alamadığı ve yetersiz ücretler nedeniyle mesleği bırakanların sayısının giderek arttığı, gazetecilerin büyük bir bölümünün asgari ücretle iş güvencesinden yoksun olarak çalıştığı bizzat medya sahipleri ve yöneticileri tarafından bile vurgulanmaktadır (Karaca, 2000:144).

Bununla birlikte diğer mesleklerden farklı olarak gazetecilik mesleği uzun ve esnek çalışma saatleri ve zor ve riskli çalışma koşulları ile karakterize edilen bir meslektir. Ek olarak Türkiye'nin şu an içinde bulunduğu siyasi iklim de gazetecilerin mesleklerini yapmasını giderek zorlaştırmaktadır. Ana akım medya, sahiplik yapısı olarak farklı alanlarda da yatırımları olan ve siyasi iktidara yakın birkaç şirketin kontrolindedir ve siyasi iktidar bunların dışında kalan medyayı ekonomik olarak tehdit edebilmektedir. Birçok gazeteci mesleklerini bırakarak kendi dijital mecralarında mesleklerini yapmaya başlamışlardır. Çalışmaya devam eden gazeteciler ise mesleklerini her an işsiz kalma korkusuyla ve bir gelecek kaygısıyla sürdürebilmektedir. Bütün bu koşullar düşük ücret ve geçinme zorluğuyla birleşince gazeteciler aldıkları ücretin yaptıkları işin karşılığı olmadığını düşünmektedir. Çoğu gazeteci mesleklerini eskisi gibi severek yapmadıklarını söylemektedir. Hatta yine çoğu mesleklerini bırakmayı düşündüğünü belirtmektedir. Bunun önündeki en büyük engel ise işsiz kalma korkusudur.

Bu çalışmanın amacı günümüzde gazetecilerin aldıkları ücretleri güncel verilerle ortaya koymak ve gazetecilerin bu ücretlerle geçinip geçinemediklerini sor-

gulamaktır. Sonunda ise ücretler ve geçinme zorluğunun mesleki tatminleri üzerinde nasıl etkileri olduğu ortaya konmuştur. Literatürde gazetecilerin ücretleri genellikle onların çalışma koşulları ve çalışma ilişkilerinin bir parçası olarak ele alınmış, ama doğrudan “gazetecilerin ücretleri” inceleme konusu yapılmamıştır. Bu makalenin doğrudan “gazeteci ücretleri” konusunu ele alması nedeniyle literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine literatürde gazetecilerin çalışma koşullarının onların mesleki tatminine etkisi de inceleme konusu yapılmış fakat gazetecilerin aldıkları ücretlerin mesleki tatmine etkisi de tek başına araştırılmamıştır. Çalışmada gazetecilerin ücretleri öncelikle yasal çerçevesi ile ele alınmış ve ücretlerin uygulamadaki görünümü ortaya konmuştur. Daha sonra ücreti belirleyen esnek ve güvencesiz çalışma koşulları literatür taraması ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca farklı ulusal medya kuruluşlarında çalışan gazetecilerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle ücretlerle ilgili temel sorun alanları ortaya konmuştur. Daha sonra ise ücretlerle ilgili bu sorun alanlarının gazetecilerin mesleki tatminine olan etkileri ele alınmıştır.

Gazetecilik ve Ücret: Yasal Çerçeve ve Uygulama

Ücret, işverenin asli borcu olmasının yanı sıra, işçinin geçim kaynağı olması dolayısıyla da büyük önem taşımaktadır. İşçinin çalışmaktaki temel amacı, kendisi ve ailesinin geçimini sağlayacak olan ücrete hak kazanmaktır. İş sözleşmesinin temel unsuru olan ücret, işçinin emeğinin değeri ve karşılığı olduğu gibi işçilerin büyük çoğunluğunun tek geçim kaynağı olması sebebiyle de önemli bir sosyal faktördür (İskender, 2013). Ücrete ilişkin tanımlar çeşitlilik göstermektedir. Ücret her şeyden önce iktisadi bir kavramdır. Bu açıdan ücret; üretimde kullanılan zihinsel ve bedensel insan gücünün karşılığı olarak ödenen fiyattır (Karaçöl, 2009:29).

Ücret konusu birer işçi olmaları dolayısıyla gazetecileri de işverenleriyle ilişkileri bakımından yakından ilgilendirmektedir. Gazeteci ve işvereni arasındaki ilişkiler 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. 1952 yılında kabul edilen ve Basın İş Kanunu olarak anılan bu kanunda 1961 yılında yürürlüğe konan 212 sayılı kanunla düzenlemeler yapılmış ve gazetecilere daha geniş haklar tanınmıştır. Kısaca 212 diye anılan Basın Kanunu'nun 1. maddesinde gazetecinin tanımına da yer verilmiştir. Buna göre, fikir ve sanat işlerinde ücret karşılığı çalışan kimseler gazetecidir. Bu tanıma göre, gazeteci sayılabilmek için Basın İş Kanunu kapsamına giren işyerlerinde, ücret karşılığı, fikir ve sanat işlerinde çalışma şartı aranmaktadır (Aslan, 2023). Uluslararası Gazeteciler Federasyonu gazeteciye; asli, sürekli ve ücretli işi bir veya birkaç yazılı veya görsel-işitsel kitle iletişim aracına yazı veya resimle katkıda bulunmak olan ve kazancının çoğunu böyle sağlayan kişi olarak tanımlamıştır (Karaçöl, 2009:10). Gazetecinin hizmet akdinde işverenin asıl borcu da belirlenen ücreti ödemektir. 5953 sayılı Yasaya göre gazeteci ile işvereni arasında yazılı olarak yapılacak iş sözleşmesinde ücret miktarının belirlenmesi ve artış oranla-

rının da belirtilmiş olması zorunludur. Gazeteciye verilen ücret, asgari ücret seviyesinden aşağı olamaz ve gazetecinin konumuna göre belirlenir. Ayrıca sözleşmeye iki yılda bir terfi esası konulur. (a.g.e:32). Ücret çalışma karşılığı verilmekle birlikte, Basın İş Kanunu'nda hamilelik, askerlik, mahkûmiyet ve yayının iptali gibi durumlarda çalışma olmasa da verilir (a.g.e: 17).

Gazetecilerin ücretleri her ne kadar 212 sayılı Basın İş Kanunu ile belirlense de sektördeki en önemli sorun, uygulamada yasaların mutlak bir bağlayıcılığının söz konusu olmamasıdır (Göçer, 2024; Kaderoğlu Bulut, 2019; Seçkin, 2010). Örneğin aynı medya kuruluşu içerisinde birden çok gazetenin yayımlandığı günümüzde işveren, gazetecinin çalışma ürünlerini birden çok gazetede kullanabilmektedir. Ancak bunun için gazeteciye ek ücret verilmemektedir. Oysaki toplu iş sözleşmelerinde; “İşveren gazetecinin ürünlerini yurt içinde veya dışında başka bir yayın organına ücret karşılığı devrederse, elde edilen gelirin yarısı gazeteciye verilecektir.” şeklinde hükümler yer almaktadır. Bu anlamda gazetecinin ücret hakkı ihlal edildiği gibi emeği de karşılıksız olarak kullanılmaktadır (Karaçöl, 2009:32).

Diğer taraftan çoğu gazeteci zaten -görece çalışanlar adına olumlu maddeler içeren- 212 Basın İş Kanunu kapsamı dışında çalıştırılmaktadır. Kadrolu çalışanların çok sınırlı bir bölümü 212 sayılı Basın İş Kanunu kapsamında istihdam edilmekte; büyük bir bölümü ise İş Kanunu kapsamında, ya da “telif”li çalışma olarak istihdam edilmektedirler. (Göçer, 2024; Kaderoğlu Bulut, 2019; Seçkin, 2010; Yücesan-Özdemir, 2008).

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın (TGS) 2023 yılında 285 gazeteciyle yaptığı araştırma sonuçları gazetecilerin yüzde 45'inin 5953 sayılı Basın İş Kanunu (212) ile, yüzde 39'unun ise 4857 sayılı İş Kanunu ile çalıştığını ortaya koymuştur. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 2022 Mesleki Memnuniyet Araştırmasına göre ise (331 gazeteci ile yapılmıştır) gazetecilerin yaklaşık üçte biri (yüzde 32,3) bir medya kuruluşunda 212'li olarak (5953 sayılı Basın-İş Kanunu kapsamında) çalışmaktadır. Bir medya kuruluşunda 212 dışında istihdam edilen gazetecilerin oranı ise yüzde 20,2'dir (Kaderoğlu Bulut,2022)

Ücret Uygulamasının Çerçevesini Belirleyen Çalışma Koşulları: Neoliberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik

Kapitalizmin kâr oranlarının düşmesinin ardından dünya ekonomisinin 1970'lerde girdiği yapısal krize cevap olarak sunulan neoliberal politikalar esas olarak, yönetici sınıflarının üst kesimlerinin güç ve gelirlerinin yeniden tesis edildiği tümüyle yeni bir toplumsal düzendi (Dumenil ve Levy, 2007:25-26). Refah rejiminin krizi, ancak kâr oranlarının artırılmasıyla çözülebilirdi. Bunun içinse en uygun seçenek, emek üzerindeki sömürüyü artırmaktı. Bu nedenle neoliberal dönemin birikim süreci, işgücünün yeniden düzenlenmesini gerektirmekteydi (Göztepe, 2012:31). Başka bir deyişle, neoliberalizm, kapitalizmi korumak ve emeğin gücünü azaltmak amaçları doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir (Campbell, 2007:323; Saad Filho ve Johnston, 2007:17). Kapitalizmin yeniden örgütlenmesidir

(Campbell, 2007: 308). Harvey'e göre neoliberalizm, "İnsanlığın refahını arttırmanın en ideal yolunun, girişimci özgürlüğünün maksimizasyonu olduğunu ileri süren ekonomi politik pratiklerin teorisi. Girişimci özgürlüğü ise, özel mülkiyet hakları, bireysel özgürlük, serbest piyasa ve ticaretle karakterize edilen kurumsal bir çerçeve ile mümkün kılınabilmektedir" (Harvey, 2012). Neoliberalizmin iktisadi politika açısından temel olan bileşeni, tam istihdamı amaçlayan devlet müdahaleciliğinin terk edilmesi ve emek piyasası esnekliğinin egemenliği. Emek örgütlerine karşı topyekün saldırı da buna eşlik etti (Lapavitsas, 2007:65). Neoliberalizmin temel hedeflerinden biri, emek maliyetlerinin düşürülmesidir, güvencesizleştirme ve sendikasılaştırma da bu amaca hizmet eder (Birelma, 2014: 63). Neoliberalleştirme politikaları ile sadece işçilerin ücretleri düşmez, çalışma koşulları da kötüleşir (Birelma, 2014:66). Campbell'a göre neoliberalizm, "Müdahale etmeme ideolojisiyle, toplumsal yaşamın her alanına yapılan müdahalelerdir, çünkü, uluslararası seçkinlerin bütünleşmesine ve tüm ülkelerde yoksulların tabi kılınmasına dayanan bir düzenlemeyi dayatır" (2007:19).

Esneklik

Kapitalizmin ikinci evresinde sermayenin en önemli kazanımlarından biri de esnekliktir. Esneklik, yalnızca işgücü piyasasının sermaye lehine kuralsızlaştırılmasını değil, aynı zamanda sermayenin maliyet esnekliğinin sağlanmasını da kapsamaktadır (Göztepe, 2012: 23). Oğuz'a göre, esneklik ve güvencesizlik, birlikte gelecek kaygısını doğurur: "Esneklik kavramı, sermayenin işçileri istediği zaman, istediği kadar ve istediği biçimde istihdam etme serbestisine sahip olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla esneklik somut ifadesini işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve parçalanması yoluyla kısa süreli, yarı-zamanlı, geçici, sözleşmeli, mevsimlik, düzensiz çalışma gibi farklı istihdam biçimlerinde bulur. Güvencesizlik ise temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısıyla yaşama anlamına gelir" (Oğuz, 2012: 231). Richard Sennett, "endişe" kavramını kullandığı bu sürekli olarak geleceğe yönelik duyulan kaygının, yeni kapitalizmin ve neoliberalizmin sürekli riskle dolu ortamından kaynaklandığını söyler (Sennett, 2012: 96). Esneklik, işçiyi özgürleştirecek koşulları değil, tersine yeni iktidar ve kontrol yapıları üretir (Sennett, 2012: 46). Bu süreçte işçilerin belirli süreli iş sözleşmeleriyle tam gün ve sürekli olarak bir işyerinde çalışma olanağı kalkmıştır (Löle, 2012: 105). Esnek çalışma, gerçekte, hiç kimsenin uzun vadeli istihdam garantisine sahip olmadığı, çalışanların, kurum/sirket içindeki konumlarının değişken koşullara uyumlanma yeteneğine endekslendiği, insanların kendilerini daha az değerli ve her an vazgeçilebilir hissettiği, bu nedenle de güvensizlik duygusunu deneyimledikleri bir dünyadır (Webb, 2004'ten aktaran İlhan, 2007:237). İlhan için çalışanlar açısından esnekliğin anlamı, yaşam boyu iş güvencesinin yok olması, sürekli iş yerine geçici projeler ve bunlara eşlik eden güvensizlik ve kayıtsızlık duygusudur. Esneklik, kapitalizm için işçilere hiçbir güvence vermeden kârlarını arttırmanın bir yoludur (İlhan, 2007).

Yücesan Özdemir medyada esneklik uygulamalarını şöyle sıralar:

“Medyada emek maliyetini azaltmak üzere ilk olarak istihdam olanakları azaltılmaktadır. Medyada esnekliğin diğer bir tezahürü, “iş güvencesi”nin ortadan kalkmasıdır. “Stajyer”lik süreleri sürekli olarak uzamaktadır. “Stajyer”lik sonrası dönem, “kaşeli çalışma” adı altında, haber başına ücret ödenen gene kadrosuz ve sigortasız çalışma biçimidir. Diğer bir esneklik uygulaması, “free-lance muhabirlik ve yazarlık” kurumunun geliştirilmesidir. Bu durumda, “telif ücreti” üzerinden çalışan sigortasız, sosyal güvencesiz ve örgütsüz basın çalışanlarını bulmak mümkündür. Esnekliğin bir diğer görüntüsü ise “havuz sistemi” denilen yöntemle, basın çalışanın tek ücret karşılığında birkaç gazete ve televizyona hizmet vermesidir. Esnek çalışma, örgütsüz çalışma demek olduğundan medya sendikadan arındırılmıştır” (Yücesan-Özdemir, 2008).

İş Güvencesi ve Güvencesizleşme

Neoliberal dönemde esneklikle birlikte çalışma koşullarını belirleyen ikinci bileşen güvencesizleşmedir. Özsever, güvencesiz istihdamın özelliklerini şöyle sıralar: “Kısa süreli çalışma, iş garantisinin olmaması; düşük ücret, kimi zaman yasal asgari ücretin de altında ücret; düşük sigorta primi nedeniyle düşük emekli maaşı; iş sağlığı ve iş güvenliği hakkının daraltılması; kıdem tazminatı ve benzeri ödemelerden yoksun kalabilmek, toplu sözleşmeli ve grevli sendikal haklardan yoksun bulunmak” (Özsever, 2012: 275).

Medya endüstrisinde gazetecilerin çalışma hayatına ilişkin en önemli sorunların başında istihdam güvencesi gelmektedir. Göçer ve Atabek’in (2020) yaptığı araştırma kapsamında gazeteciler çalıştıkları kurumlarda istihdam güvencesinin niteliğini ve süresini belirleyen tek kaidenin yasalardan ziyade işverenle kurulan ya da idari yöneticilerle oluşturulan bağın derecesi olduğunu söylemektedir. Buna göre gazeteci, sözlü olarak oluşturulan bir güven akdinde çalışmaktadır. Bu akdin koşulları tamamen işverenin inisiyatifiyle belirlenmekte, gazetecinin yalnızca bu koşullara tabii olması beklenmektedir. Dolayısıyla medya sektöründe gazetecilerin istihdam güvencesi, gazetecilerin de sıkça belirttiği üzere, sözlü ve ikili ilişkiler yoluyla gerçekleşen bir süreçtir. Bu durum sektörde aynı zamanda yoğun bir belirsizliğin de olduğunu göstermektedir (Göçer ve Atabek, 2024: 242).

Gazeteciler arasında günümüzde en yaygın güvencesiz çalışma biçimi freelance çalışmadır. Freelance gazeteci, bir işverene bağımlı olarak çalışmayan, ürettiği haberleri bir veya birden fazla işverene satan kişidir (Çiğdem ve Erdoğan, 2020: 252). Freelance gazetecilerin hastalık izni, tatil ücreti ya da emeklilik tazminatı gibi haklara sahip olmaması genel ücret oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, freelance gazetecilere, ortalama gazeteciden daha düşük bir ücret ödenmektedir. Hatta birçoğunun asgari ücretin bile altında ücret aldığı görülmektedir. Yayıncı ya da editör, freelance gazeteci-

den bitmiş bir haberi satın almaktadır. Dolayısıyla haberi üretirken sarf edilen zaman ve katlanılan çaba bu alışverişte ücrete dahil edilmemektedir (a.g.e: 254). Onlar, düşük ücretle çalışmanın yanısıra, ücretlerini zamanında alamama sorunu ile de karşılaşmaktadır. Bu kişilerin ücretlerini zamanında ya da hiç alamamalarının sebeplerinden biri işverenlerle iş anlaşmalarını yazılı bir sözleşmeye dayalı gerçekleştirilmemeleridir (a.g.e:255).

Sarphan Uzunoğlu'nun (2018), Türkiye'deki T24, Diken, Duvar, Journo, P24, Artı Gerçek gibi dijital doğumlu mecralara içerik üretmekte olan 35 serbest muhabirle yaptığı görüşmelere dayanan araştırmasına göre, 35 kişiden yalnızca ikisi çalıştıkları sürece sigortalı olduklarını dile getirmiştir. Aynı şekilde, söz konusu eser sözleşmeleri olduğunda da, serbest çalışanlardan yalnızca yüzde 20'si ürettikleri içerikler için sözleşme imzaladıklarını ifade etmişlerdir. Yani, iş akitleri söz konusu olduğunda sözlü anlaşma ya da özel mesajlaşmalar dışında bağlayıcılığı olan bir belge çoğu üretim sürecinde sağlanmamaktadır. Bazı mecralarda üretilen içeriğin boyutu ve türüne göre içeriğe ödenen telif değişse de, çoğunlukla sabit telifler verilmektedir. En çok yakınılan unsurlardan biri olan ödemeler sorulduğunda çoğunluk ödemeleri bir ay içerisinde alabildiklerini ifade ederken, katılımcılardan 8'i ödeme almanın bir aydan daha uzun süre alabildiğini söylemektedir. Araştırmaya katılan gazetecilerden yaklaşık yüzde 51'i gazetecilik dışında bir alandan para kazandıklarını söylemektedir (Uzunoğlu, 2018:206-207).

Çalışma, serbest çalışmanın yalnızca endüstriye yeni giren gazeteciler ya da gazeteci adaylarına ait bir patern olmadığını, sektörel tecrübesi uzun zaman dilimine dayananların da serbest çalışma rejimine kaydığını ortaya koymuştur (a.g.e:208). Yine aynı araştırmaya göre, gazeteciler, sürekli olarak çalışabilecekleri fiziki bir mekan ihtiyacı içerisinde ve birçoğu tam zamanlı çalışma rejimine geri dönmek istemektedir (a.g.e:211).

Gazeteci Ücretleri

Bu başlık altında gazetecilerin ücretleri ile ilgili temel sorun alanları literatür ve gazetecilerle yapılan görüşmeler ile ortaya konmuştur. Bunlardan ilk öne çıkan, düşük ücret (asgari ücret), ikincisi gazetecilerin yasayla belirlenen günlük 8 saati aşan çalışma saatlerine ek olarak hafta sonu ve bayramları da içeren fazla mesailerinin karşılığının ödenmemesidir. Diğer önemli bir sorun alanı, alanda belli bir ücret standardının olmaması ve ücretlerin bireysel olarak belirleniyor olması ve buna bağlı olarak kurumdan kuruma, mecradan mecraya değişen ücret farklılıklarıdır. Gazetecilerin ücretleri ile ilgili olarak öne çıkan bu unsurların gazetecilerin geçinme ve mesleki tatminine olan etkileri ise "Ücretler ve Geçinmenin Mesleki Tatmin Üzerindeki Etkisi" başlığı altında tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına geçmeden önce çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

Yöntem

Çalışmanın araştırma deseni ve tasarımı nitel araştırmadır. Nitel araştırma çok farklı kavramları içine alan genel bir “şemsiye kavram” olarak nitelendirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:40). Nitel araştırma, “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı; algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (a.g.e:41).

Çalışmanın veri toplama tekniği, farklı kurumlarda çalışan gazetecilerle kısa görüşmelerdir. Toplumsal araştırmalarda en çok kullanılan tekniklerden biri de görüşme tekniğidir. Niteliksel araştırmalara özgü bir teknik olan görüşme, iletişim araştırmalarında da yoğun olarak kullanılmaktadır. Tekniğin çıkış noktası, “insanların ne düşündüğünü öğrenmek istiyorsan, onlara sor” ilkesidir (Geray, 2017:158). Görüşme, oldukça esnek bir araştırma aracıdır. Bu araç, araştırma sürecinin her basamağında kullanılabilir:

- Hipotez üretmek veya daha detaylı bir araştırmanın başlangıç aşamasında
- Diğer veri toplama araçlarının pilot uygulamasında veya doğrulanmasında
- Temel veri toplama aracı olarak veya
- Verilerden elde edilen çıkarımların doğruluğunun ve temsil edilebilirliğinin kontrolünde yer alabilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020: 158)
- Görüşme bir bütünsel yorumlama yöntemidir. Görüşmeden elde edilen küçük veri parçalarının ötesinde tüm veriler büyük resmi yani araştırmanın ana temasını oluşturur (a.g.e:158).

Çalışma kapsamında farklı ulusal gazete, ajans, televizyon ve dijital gazetelerde çalışan toplam 10 kişiyle görüşme yapılmıştır³. Bu kişilerin dağılımında daha genel bir tablo ortaya koymak ve karşılaştırma yapabilmek için, kamu kurumu ve özel sektörde çalışanlar; deneyimli ve daha az deneyimli gazeteciler, gazete ve televizyonda çalışan gazeteciler, geleneksel medya ve internet medyasında çalışan gazetecilerin dengeli olmasına dikkat edilmiştir. Bu kişilere kartopu yöntemiyle ulaşılmıştır. Bu kişilerin isimlerine çalışmada yer verilmemiş, “gazeteci” yi temsilen “G” harfiyle G1, G2... şeklinde kodlanmıştır. Yapılan görüşmelerin amacı, gazetecilerin ücretleri ile ilgili güncel veriler ortaya koymaktır. Görüşme yapılan gazeteciler yalnızca kendi kurumları ile ilgili olarak değil, genel olarak sektördeki ücret eğilimleri ile ilgili de bilgi vermişlerdir. Dolayısıyla görüşülen kişi sayısı güncel verileri elde etmek açısından yeterli görülmüştür. Daha fazla sayıda gazeteciye görüşme talebi iletilmiş fakat konunun “ücretler” olduğu söylendikten sonra birçok gazetecinin görüşme yapmak istememesi, daha fazla kişiyle görüşme yapılmasında önemli bir engel oluşturmuştur. Bu durum çalışmanın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır.

Yine de yapılan görüşmelerin gazetecilik sektöründeki ücretler ile ilgili ortalamaya bir fikir verdiği düşünülmektedir. Görüşmecilere sorulan soruların asıl

3. Görüşmeler için Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilim Etik Kurulu'ndan 21.11.2024 tarihli 19/54 karar no'lu Etik Kurul izni alınmıştır.

amacı, gazetecilerin güncel ücret düzeylerini ve ücretlerle ilgili temel sorun alanlarını ortaya koymaktır. Bu nedenle görüşmelerde cevabı aranan sorular, “ne kadar ücret alıyorsunuz”, “aldığınız ücret geçim masraflarınızı karşılamaya yetiyor mu”, “aldığınız ücretin emeğinizin karşılığı olduğunu düşünüyor musunuz” ve “aldığınız ücretin mesleki tatmin ve yaşam memnuniyetiniz üzerinde nasıl bir etkisi var” sorularıdır. İlk soruya görüşmecilerden çok azı tam olarak aldığı ücreti söyleyerek cevap vermiştir. Ama hepsi gazetecilik sektörünü tanıyan kişilerdir ve bu soruya hem kendi aldıkları ücretleri hem diğer kurumlardaki ücretleri kıyaslayarak ortalama birer cevap vermişlerdir. Bu sorunun cevabı için gerekli olan süre çok uzun olmadığından yüz yüze ve derinlemesine görüşme yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Bu nedenle görüşmeler telefonla gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında not tutularak görüşmeler kaydedilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak gazetecilerin ücretleri ile ilgili olarak saptanan temel sorun alanları şöyle sıralanabilir:

Temel Sorun Alanları ve Alandan Notlar

Düşük Ücret (Asgari Ücret)

Görüşme yapılan gazeteciler özel sektörde işe yeni başlayan bir gazetecinin asgari ücretle işe başladığını, sonraki yıllarda deneyime bağlı olarak bu ücretin arttığını belirtmiştir. Bununla birlikte bu artış oranının fazla olmadığını ve deneyimli gazeteciler ile işe yeni başlayan gazeteciler arasında belirgin bir ücret farkının olmadığını da eklemişlerdir. Başka bir deyişle denilebilir ki, deneyimli gazetecilerin aldıkları ücret de düşük kalmaktadır. Bu tutar, Anadolu Ajansı ve TRT’de daha fazladır. Anadolu Ajansında yönetici pozisyonunda olan G3, ajansta yeni başlamış muhabirin 30 bin TL ücret aldığını, 10 yıllık gazetecinin ise 40-50 bin TL arası ücret aldığını belirtmiştir. TRT’de kadrolu olarak 15 yıldır çalışan G4 ise, 70 bin TL ücret aldığını, burada kadrolu olarak işe yeni başlayan muhabirin ise 40-50 bin TL arasında ücret aldığını belirtmiştir. Özetle Türkiye’de özel sektörde işe yeni başlayan bir muhabir asgari ücret almakta ama bu tutar deneyimle doğru orantılı bir şekilde artış göstermemektedir. Ek olarak Anadolu Ajansı ve TRT’de işe yeni başlayan bir gazeteci asgari ücretin üzerinde ücret almakta fakat buralarda da yine ücret deneyimle doğru orantılı şekilde artmamaktadır.

Gazetecilerle ilgili yapılan araştırmalarda da genel olarak gazetecilerin asgari ücretle çalıştıkları ortaya konmuştur (Göçer ve Atabek, 2024; Kaderoğlu Bulut 2019; Kızılca ve Kızılca, 2018) Öyle ki, sektörde asgari ücret almak ve maaşların gününde yatırılması da gazeteciler için bir ayrıcalık olarak görülmektedir (Göçer ve Atabek, 2024:105).

TGS 2023-2024 Basın Özgürlüğü Raporu kapsamında 230 gazeteciye uygulanan anketin sonuçlarına göre, gazetecilerin yarıdan fazlasının aylık gelirleri 17 bin TL ile 30 bin TL aralığındadır. Raporda TGS’nin anketine verilen şu yanıt paylaşılmıştır:

“Merhabalar öncelikle gönderdiğiniz anket için teşekkür ederim. Ben .... Ajansı ... Büro Şefiyim. Yerel ve ulusal basın olmak üzere personellere bankadan ödeme yapıldığında asgari ücret yatırılmaktadır. Devamında ise bu yatırılan o ücretten elden kesinti yapılmaktadır. Şu anda aylık 10 bin TL'ye kadar hem yerelde hem de ulusalda çalışan arkadaşlar var. Ben 15 yıldır gazetecilik yapıyorum. Hiçbir zaman asgari ücret almadım. Sürekli asgari ücretin 3 ila 4 bin TL aşığınsında aldım. Benim gibi bir sürü çalışan arkadaşlarımız var. Evet sigortamız yatıyor ama asgari ücret alamıyoruz. Ek iş yapmak istiyoruz ama yapamıyoruz. Çünkü telifli haberlerde açık imza kullanamadığımız için bunu da yapamıyoruz. O kadar gazetecilerle ilgili çalışan dernekler var ancak bu derneklerin gazetecilerin durumlarının iyileştirmeye dönük bir çalışmaları ve adımları bile yok. Evli ve bir çocuğum var. Onlara bakmak için gazetecilik dışında parttime işler yapmaya çalışıyorum.”

Gazeteciler Cemiyeti Medya İzleme Raporu 2023 verilerine göre ise⁴; araştırmaya katılan her üç gazeteciden biri (yüzde 36,7) asgari ücret ve altında ücret almaktadır. Gazetecilerin beşte biri (yüzde 20,7) 11.403-16.000 TL, yüzde 15,7'si ise 16.001-20.000 TL aralığında ücrete sahiptir. 20.001-25.000 bandında ücrete sahip olanlar yüzde 7,7, 25.001-35.000 aralığında ücret alanlar ise yalnızca yüzde 8 düzeyindedir. 35.000 TL'nin üzerinde ücrete sahip olanların oranı ise oldukça düşüktür (yüzde 4,4). Gazetecilerin yüzde 84'ü aldığı ücretin emeğinin karşılığı olmadığını düşünmektedir (Medya İzleme Raporu, 2023-2, M4D Projesi: 24).

Fazla Mesai Ücretlerinin Ödenmemesi

Görüşme yapılan gazeteciler, uzun mesai saatlerinin mesleğin ayrılmaz bir parçası olarak var olduğunu ve bunun karşılığında fazla mesai ücreti almadıklarını belirtmişlerdir. G4, aldığı ücrete TRT Kanunu kapsamında verilen “özel hizmet tazminatı” ve “fazla mesai ücreti”nin de dahil olduğunu ama ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar herkesin aynı “fazla mesai ücreti”ni aldığını belirtmiştir.

Her ne kadar Basın İş Yasasında fazla çalışma tanımlanmış ve hemen ilk maaşla birlikte fazla mesai ücretinin ödenmesi istenmişse de uygulamalar genellikle bu yönde olmamıştır. Muhabirler fazla mesailerinin karşılığını düzenli alamamakta, genellikle işten atılana ya da ayrılana dek bu konuda işverenden talepte bulunamamaktadırlar. Muhabirlerin hemen tümü haftanın altı günü, çoğu zaman akşam saatlerinin büyük bölümünü de içine alacak biçimde, bayram tatillerinde, diğer resmi tatillerin büyük bölümünde çalışmaktadır (Seçkin, 2010: 83). TGS (2023) araştırmasına göre de her üç gazeteciden biri fazla mesai yaptığını ve bu mesailerin ücretlendirilmediğini belirtmiştir.

Kaderoğlu Bulut (2019: 262-263), fazla mesailerin ödenmemesine ilişkin üç

4. 2023 yılı sonunda Ekim-Aralık aylarında internet üzerinden 401 gazetecinin katılımıyla yapılan anket sonuçlarına dayanmaktadır.

farklı uygulama olduğunu belirtmektedir: İlki, fazla mesainin ödenmediği, bunun gazetecilere imzalatılan sözleşmelerle yasal hale getirildiği, ya da sözleşmeye gerek duymadan kurum tarafından fiilen yok sayıldığı durumlardır. Bu durumlarda gazeteci ancak işten ayrıldığında/atıldığında fazla mesai ücretlerini talep etmektedir. Bu süreç çoğunlukla yargı konusu olmakta ve mahkemeye taşınmaktadır. İkinci uygulama, söz konusu ödemelerin düzensiz ve gerçek fazla mesai süreleri dışında ödenmesidir. Bu durumda kurum zaman zaman toplu ya da birkaç parça halinde fazla mesai ödemesi yapmaktadır, fakat bu ödemeler gerçek fazla mesai sürelerinin altındadır. Üçüncü uygulama ise, maaşlara eklenen standart “fazla mesai ödemesi” kalemidir ancak bu ödemeler de gerçek sürelerin altındadır hatta kimi durumlarda bu kalem nedeniyle maaşların düşürülmesi söz konusu olmaktadır.

Ücret Standardının Olmaması ve Ücret Farklılıkları

Görüşmelerden ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri de, alanda belli ücret aralıkları olmasına rağmen, bunun yasal çerçevesi ve standardının olmamasıdır. Anadolu Ajansı ve TRT için görece standart ücretler olsa da özel sektör için bu tutarlar tümüyle değişkenlik göstermektedir. Görüşülen tüm gazeteciler bunun kurumdan kuruma ve kişiden kişiye göre değiştiğini söylemektedir. Örneğin daha yüksek sermayeli ana akım gazetelerin diğer gazetelere göre, yine ana akım televizyon kanallarının diğer kurumlara göre, genel olarak televizyonların gazetelere göre daha fazla ücret verdiğini düşünmektedirler. Diğer bir ücret farklılığı ise kamu kurumları ile özel sektör arasında yaşanmaktadır. Kamu kurumu olan TRT ve doğrudan kamu kurumu olmasa da Anadolu Ajansında ücretler özel sektöre göre daha yüksektir. Bununla birlikte bu kurumlarda da tam olarak bir ücret standardı bulunmamaktadır. TRT’de kadrolu olarak çalışan G4, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Kadrolu ise Devlet Memurları Kanunu ve TRT Kanununa göre belirleniyor, ama yarıdan fazlası TRT kadrosu değil, sözleşmeli. Burada da tamamen İnsan Kaynakları ile gazetecinin arasında yapılan bireysel sözleşmeye dayanıyor ücret. Şu an yeni başlayan muhabir benden fazla ücret alabilir. Kimse bilmez ve konuşulması yasaktır. Hatta birbirine aldığı ücreti söylemek işten atılma nedenidir. Tabii ki ücret konusunda çarpıklıklar ve adaletsizlikler var, bir standardın olması gerekir.”

Bununla birlikte tüm gazeteciler, eskiden yöneticilerle muhabir kadrosu arasındaki ücret farkının daha fazla olduğunu ama artık o makasın daraldığını, çünkü artık yöneticilerin de düşük ücretler aldığını belirtmişlerdir. Ücretler kurumdan kuruma değişiklik gösterdiği gibi (örneğin özel sektörde çalışan bir gazeteci, yine başka bir özel sektörde çalışan ve aynı deneyime sahip başka bir gazeteciden fazla ücret alabilmektedir); kişiden kişiye göre de değişiklik göster-

rebilmektedir (aynı kurumda çalışan daha deneyimli bir gazeteci o kurumdaki daha az deneyimli bir gazeteciye göre daha düşük ücret alabilmektedir). Bu durum, sektörde ücretlerin tümüyle bireysel olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu nedenle görüşmeciler sektörde ortalama bir ücret bilgisi verememektedir.

Bununla birlikte ortalama olarak bir ücret tutarı veren, uzun yıllardır gazetecilik yapan G1, işe yeni başlayan gazetecilerin asgari ücret aldığını, gazetede çalışanlar için ücretlerin maksimum 30 bin TL; televizyonda ise 50 bin TL civarında olduğunu; bu ücretlerin kamu kurumlarında ise 60 bin TL civarında olduğunu belirtmiştir. 212 sayılı kanun kapsamında çalışıp emekli olan G1, şu anda ise telifli çalıştığını belirtmiştir. G1, telif ücretlerinin de her kurumda farklı olduğunu; belli bir telif ücretinin olmadığını da dile getirmiştir.

Görüşme yapılan gazetecilerin ortak görüşü, televizyon ve gazetede ücretlerin daha yüksek, internet sitelerinde ise daha düşük olduğu yönündedir. Fakat internet haber sitesi yöneticisi G2, ücret skalasında televizyon-gazete-internet siteleri diye bir sıralama olmadığını, eskiden televizyon ve gazete arasında böyle bir sıralama olduğunu ama şu an bunun da değiştiğini belirtmiştir:

“Eskiden televizyonda ücret gazetelere göre daha fazlaydı. Çünkü televizyonda daha az kişi çalışırdı, gazetelerde daha fazla kişi çalışırdı. Şimdi öyle değil, gazetelerde de az kişi çalışıyor. Çok büyük ana akım bir televizyon kanalında çalışan 12 yıllık deneyimli bir muhabir bugün 28 bin lira ücret alıyor, tanıdığım için biliyorum. Ama başka bir gazetede çalışan yine aynı yıllık deneyime sahip biri 40 bin lira alıyor. Yani televizyon-gazete-internet diye bir sıralama yok. Ulusal ana akım televizyonda çalışan çok muhabir tanıyorum gazetelerin de internet gazetelerinin de çok altında ücret alıyor.... Tam rakam veremem ama, eğer özel bir transfer değilse stajyerlikten yetiştirdiğimiz biriyse -ki biz onu tercih ediyoruz- yeni başlatacağımız bir çalışanı asgari ücretin biraz üzerinde bir ücretle alıyoruz. Tabi ki yeterli değil ama bu yoksulluk ve ekonomik kriz şartlarında bu olabiliyor. Ama ana akım büyük sermayeli yerler dediğimiz gazete ve televizyonlar asgari ücretle alıyor. Asgari ücret artık zaten Türkiye’de bir skala oldu, yalnızca gazetecilik alanında değil, tüm sektörlerde böyle asgari ücretle işe alınır.”

G2, çoğu internet haber sitesinin, çalışanlarına gazete ve televizyonlara oranla daha yüksek ücret ödüyor olmasının nedeninin, bu kurumların çoğunun sendikası ve toplu sözleşme yapılan kurumlar olması olduğunu belirtmektedir:

“İnternet sitelerinin çoğu zaten sendikalı olmayı tercih eden kurumlar ve sendikaların olduğu yerlerde de her zaman ücretler daha yüksek. Piyasanın çok üzerinde sendikalı internet haber sitelerinde çalışan insanlar var.”

Gazetecilik iş kolunda en fazla toplu sözleşme yapan sendika olan TGS'nin, toplu sözleşme yaptığı kurumlara bakıldığında bu kurumların internet gazeteleri olduğu görülmektedir⁵. Gazetecilik sektöründeki örgütsüzlük, gazetecilik sektöründeki güvencesizleşmeyle birlikte, sektörde belli bir ücret politikası olmaması ve düşük ücretler üzerinde belirleyici bir faktördür. Sendikal güvencelerden yoksun medya kuruluşlarında gazetecilere uzun çalışma saatleri dayatılmakta ayrıca yapılan fazla mesailer ödenmemektedir. Yine sendikal güvencelerden yoksun medya kuruluşlarında gazetecilerin, ücret ve çalışma koşulları üzerinde neredeyse hiç pazarlık hakkı yoktur” (Şahin ve Coşkun, 2024).

Ücret farklılıkları ile ilgili bir diğer göze çarpan konu, gazetecilerin önceki yıllarda aldıkları ücretleri ve günümüzdeki gazetecilerin ücret kıyaslamalarıdır.

“Eskiden bir memurun ücretinin 3-4 katını alıyorlarmış TRT’de. Ben ilk işe girdiğimde iki öğretmen maaşı idi aldığım ücret. Şimdi bir öğretmen maaşı. Öğretmenlerin işini küçümsediğim için değil ama en azından düzenli çalışma saatlerine sahipler.” (G4)

Özellikle uzun yıllardır gazetecilik yapan ve emekli olan gazetecilerin bu konuda söyledikleri kayda değerdir. G5, 1990’lı yıllarda gazeteciliğe başladığını söyleyerek şunları söylemiştir:

“Ben gazeteciliğe, asgari ücretin üç katı ücret olarak başladım. Şu anda işe yeni başlayan herhangi bir gazetecinin bu ücreti alması mümkün değil. 212’den kadrom yapıldı, basın kartımı hemen aldım, şimdi bunlar yapılmıyor. Sadece ücretler konusunda değil, haklar, mesleğin güvenilirliği, gazeteciliğin yapılışı, haberin yazımına kadar her anlamda bir geriye gidiş var.”

Görüşme yapılan gazeteciler, sektörde çalışan gazeteci sayısının önceki yıllara göre oldukça azaldığını ve tüm kurumlarda az sayıda gazeteci çalıştığını söylemektedir. Anka Ajansta editörlük yapan G6, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Hürriyet’in Ankara bürosu 50-60 kişiydi. Şimdi 15 kişi herhalde. Eskiden uzmanlaşma vardı, her alanı takip eden muhabir farklıydı, Hepsi kalktı, adliye muhabirliği, yargı muhabirliği...Bir meclis muhabirliği kaldı. Az personelle işlerini götürme derdinde kurumlar. Çünkü oralardan haber alma ihtiyacı da kalktı. Bütün alanları kapattı hükümet. Uzman muhabire ihtiyaç kalmadığı için de kurumlar gazeteci işe alacakları zaman ya yeni mezun kişileri tercih ediyorlar çünkü düşük ücret veriyorlar, ya da düşük ücretle çalışmaya razı olacak deneyimli muhabir alıyorlar.”

5. TGS'nin yetkili olduğu medya kuruluşları şunlardır: Evrensel, Bianet, Dokuz Eylül, Refinitiv, Gazete Duvar, Podfresh, İz Gazete, AFP, BBC, AP, Dokuz8 Haber, Medya A.Ş., Yenigün, EPA Aralık, Diken, ANKA, Artı Gerçek, Artı TV, Reuters.

Ücretler ve Geçinmenin Mesleki Tatmin Üzerindeki Etkisi

Çalışma kapsamında görüşme yapılan tüm gazeteciler, her geçen yıl ücretlerinin bir önceki yıla göre daha da düştüğünü ve aldıkları ücretle ucu ucuna geçinebildiklerini ifade etmiştir. Bunun ülkedeki enflasyonla da ilgili olduğunu ve sadece gazetecilerin değil, tüm çalışan kesimler için alım gücünün düştüğünü de eklemektedirler. 18 yıllık muhabir olan ve özel bir kurumda çalışan G7, 50 bin TL aldığını, eşinin de çalıştığını ve o şekilde geçinebildiğini, diğer türlü tek maaşla geçinebilmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. G8 ise şunları söylemiştir:

“Geçinme ile ne kastettiğimize bağlı. İyi bir muhitte iyi bir evde oturmak, senede bir kez yurtdışına tatile gitmek, her hafta kültürel sınıfsal etkinliklere katılmak ya da dışarı çıkıp sosyalleşmeyi kastediyorsak şu an hiçbir gazetecinin böyle bir yaşam standardı olduğunu düşünmüyorum. Eskiden vardı ama. Şu anda da medyada ancak çok üst düzey yönetici konumundaki gazetecilerde böyle yaşayanlar vardır. Şu anda Türkiye’de hiçbir çalışanın böyle bir yaşam standardı yok, gazetecilerin de yok. Kiramızı ödüyoruz, işe gelip gidiyoruz ve gıda ve beslenmeye para ayırıyoruz. Geçinme bu ise bu şekilde geçiniyoruz. Yani yalnızca temel ihtiyaçlarımızı karşılayabiliyoruz.”

Yine tüm görüşmeciler yaptıkları işin zor, stresli ve riskli bir iş olduğunu ve aldıkları ücretlerin yaptıkları işin karşılığı olmadığını da ifade etmişlerdir. Gazeteciliğin zor, stresli ve riskli bir iş olması yalnızca uzun ve esnek çalışma saatlerinin olması, mesai kavramının olmaması ya da savaş, çatışma gibi alanlarda bulunma gerekliliği gibi etkenlerle sınırlı değildir. Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi iklim gazetecilerin hemen her zaman söyledikleri bir söz veya yaptıkları bir haber nedeniyle işten çıkarılma hatta tutuklanma tehdidiyle karşı karşıya kalmasına yol açmakta, bu da gazeteciler üzerinde fazladan bir baskı oluşturmaktadır. TRT çalışanı G4, bu baskı nedeniyle çoğu meslektaşının işi bıraktığını söylemiş ve bu baskıyı “sürekli tetikte olmamız gerekiyor” diye ifade etmiştir:

“Aldığımız ücret kesinlikle yaptığımız işin karşılığı değil. Daha geçenlerde bir arkadaşımız işi bıraktı. Çünkü TRT’de çalışmak ekstra zor ve stresli. Katlandığımız stres buna değmiyor. Yaptığımız, söylediğiniz her şey hükümete mal ediliyor çünkü. NTV’de yapılan bir hata görmezden gelinemez, burada gelinemez. Sürekli tetikte olmamız gerekiyor. Bir de yayıncılık anlayışı da değişti, saat başı bülten var. Yemeğe, çaya çıkmadan çalıştığımız günler oluyor.”

Gazetecilerle ilgili yapılan çalışmalar, çalışanların ücretlerinin sadece hayatta kalmalarına yetecek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Dirik (2012)’in araştırması, gazetecilerin mevcut yaşam standardından memnun olmadığını, gelirlerinin azlığı nedeniyle öncelikle zorunlu yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladıklarını

daha sonra diğer ihtiyaçlarına pay ayırmaya çalıştıklarını ortaya koymuştur. Kaderoğlu Bulut (2019)'un araştırmasına göre de, gazeteciler aldığı ücretin emeğinin karşılığı olmadığını düşünmektedirler. Bu düşüncelerinde çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleri gibi faktörlerin etkisi büyüktür. Çalışanların kendi arasında gözlemlenen ciddi ücret farkları da aldığı ücretin emeğinin karşılığı olmadığını söyleyenler için önemli bir sorun kaynağıdır. Aldığı ücretin emeğinin karşılığı olduğunu düşünen az sayıdaki gazeteci ise bu düşüncelerini ülkedeki genel duruma nazaran ücretlerin görece iyi olduğu savına dayandırmaktadır (Kaderoğlu Bulut, 2019: 291-292).

TGS 2023-2024 Basın Özgürlüğü Raporu'na göre ise "gazetecilerin yalnızca yüzde 1'i elde ettikleri gelirle tüm ihtiyaçlarını karşılayabildiğini söylerken, yüzde 20'si temel ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, ulaşım) bile karşılayamadığını ifade etmiştir. Ayrıca gazeteci çoğunlukla ek bir iş yapmamaktadır, yani gazetecilikten elde ettikleri gelirlere bağımlı durumdadır. Azımsanmayacak oranda gazeteci ise gelirleri dışında ailelerinden maddi destek aldığını belirtmiştir. Yine aynı araştırmaya göre, gazeteciler kendilerini "düşük gelir grubu"nda görmekte ve "yoksul" olarak ifade etmektedir. Gazetecilerin büyük çoğunluğu sosyal ve kültürel gelişimleri için bütçe ayıramadığını ve geçen yıla kıyasla alım güçlerinin düştüğünü ifade etmiştir. Gazetecilerin yarısından fazlası ise fırsatı olsa daha iyi bir ücret karşılığında gazeteciliği bırakmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir". Başka bir araştırmaya göre ise, gazetecilerin birçoğu, ek gelir elde etmek için düğün fotoğrafçılığı, grafik tasarımcılığı ve haber sitelerine içerik üretmek gibi ek işler yapmaktadır. Gazeteciler mevcut maaşlarının geçinmek için yeterli olmadığını ve mesleği bırakıp alternatif meslek arayışında olduklarını da dile getirmektedirler (Göçer ve Atabek, 2024: 139-140).

Gazeteciler Cemiyeti "Gazetecilerin Mesleki Memnuniyet Araştırması'na (2022) göre, araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 87,9'u işleriyle ilgili gelecek kaygısı taşıdıklarını belirtmiştir. Bu oranın yüksekliğinin yanı sıra en çok kaygı duyulan unsurun "ücretler" olması, bu çalışma için de önem taşımaktadır. Gazeteciler işleriyle ilgili en çok kaygı duydukları unsurun ne olduğu sorusuna yüzde 44,7'lik bir oranla ilk sırada "düzenli ya da tatmin edici ücret alamamak" cevabını vermişlerdir (Kaderoğlu Bulut, 2022). Aynı araştırmaya katılan gazetecilerin üçte ikisi mesleğini eskiden daha çok sevdiğini söylerken, yüzde 82'si ise gazeteci olmanın giderek değersizleştiğini belirtmektedir. Buna rağmen aynı araştırmaya katılan gazetecilerin büyük bölümü (yüzde 77,3) gazetecilik yaparak topluma bir fayda sağladığını düşünmektedir ve üçte ikisi (yüzde 65,8) seçme şansları olsa yine gazetecilik mesleğini seçeceğini söylemektedir. Başka bir deyişle gazeteciler, mesleklerinin giderek değersizleştiğini, meslekleriyle ilgili önceki yıllara oranla daha az tatmin yaşadıklarını ve meslekleriyle ve genel olarak yaşamlarıyla ilgili gelecek kaygısı taşıdıklarını ifade etmektedirler. Yine de bütün bu koşullara rağmen hala yaptıkları işin değerli ve topluma katkı sağlayan bir iş olduğunu ve yeniden meslek seçme

şansları olsa gazeteciliği seçeceklerini de söylemektedirler.

Pew Araştırma Merkezi'nin ABD'de çalışan yaklaşık 12.000 gazeteciyle yaptığı araştırma da benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre, ABD'li gazeteciler sektörlerinin karşı karşıya olduğu birçok zorluğun farkında olsalar da, işlerinden yüksek derecede memnuniyet ve tatmin duyduklarını ifade etmişlerdir. Araştırma kapsamındaki gazetecilerin yüzde 57'si mesleklerinin geleceği ve basın özgürlüğü konularında oldukça endişeli olmasına rağmen, yüzde 77'si seçme şansları olsa yine gazetecilik mesleğini seçeceklerini belirtmişlerdir (Gottfried v.d. 2022).

Görüşme yapılan gazeteciler düşük ücret, belirsizlik, geçinme zorluğu ve risk altında olmak gibi yukarıda sayılan etkenlerin mesleki tatminlerini azalttığını, eskiden mesleklerini daha çok sevdiklerini ve daha rahat yapabildiklerini, buna rağmen gazeteciliğe devam etmelerinin en önemli nedeninin işsiz kalma korkusu olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer önemli etken Türkiye'nin yaşadığı büyük çaplı ekonomik krizdir. Tüm gazeteciler geçim sıkıntısının yalnızca gazetecilik sektörü için geçerli olmadığını; Türkiye'deki tüm sektörler için ve tüm çalışan kesimler için geçerli olduğunu belirtmektedir. Fakat içlerinde isterlerse gazeteciliği bırakıp başka şekillerde de hayatlarını kazanabileceğini söyleyenler de vardır. Bu kişiler devam etme nedenlerinin ise hala mesleklerini severek yapmaları olduğunu söylemektedir.

Sonuç

Bu çalışma "gazeteci ücretleri"ni ve "ücretlerin gazetecilerin mesleki tatmini üzerindeki etkileri"ni ele almıştır. Çalışma bulgularına göre, gazeteciler çok düşük ücretlerle yaşamlarını idame ettirmekte ve yalnızca temel ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. İkinci olarak sektörde kimse standart bir ücret almamakta ve kimse birbirinin aldığı ücreti bilmemektedir. Hatta yukarıda aktarıldığı gibi bir gazeteci, aldığı ücreti söylemenin işten atılma nedeni olduğunu söylemiştir. Buna bağlı olarak diğer bir sorun alanı, her kurumda farklı bir ücret politikası olması, daha doğrusu aynı süredir bu işi yapan aynı deneyimde iki farklı gazetecinin tümüyle farklı ücretler alabiliyor olmasıdır. Çalışmada, devlet kurumlarında ücretlerin görece daha iyi olmasına rağmen özel sektörde çalışan gazetecilerin oldukça düşük ücretlerle çalıştığı görülmüştür. 18 yıllık bir muhabirin bir televizyon kanalında 28 bin TL ücretle çalışması olayın vehametini göstermektedir.

Bu çalışmada farklı olarak ortaya çıkan sonuçlardan birisi, eskiden yazılı basın ve televizyon kanallarında çalışan gazetecilerin aldıkları ücretler arasındaki farktır. Yapılan literatür taramasında "ücret farklılıkları" başlığında televizyonda çalışan gazetecilerin gazete çalışanlarına göre daha fazla ücret aldığı belirtilmektedir. Oysa günümüzde bu farkın da ortadan kalktığı görülmektedir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir farklılık ise, ücret skalasında televizyon,

gazete ve internet siteleri (dijital gazeteler) olarak yapılan sıralamanın da geçerliliğini yitirdiğidir. Çünkü yine yapılan görüşmeler, dijital gazetede çalışan bir gazetecinin, ana akım bir televizyon kanalında çalışan ve üstelik daha deneyimli bir gazeteciden daha fazla ücret alabildiğini ortaya koymaktadır.

Bunun sebeplerinden biri de bu kurumların sendikalı olmasıdır. Başka bir deyişle medyada ücretlerin bu kadar düşük olmasının nedenlerinden biri medya sektöründe özellikle ana akım medyada sendika olmamasıdır. Görüşmelerden elde edilen diğer bir veri, önceki yıllarda deneyimli muhabirlerin aldığı ücretlerin işe yeni başlayan gazetecilerden çok daha fazla olduğu, ama günümüzde bu makasın daraldığı yönündedir. Görüldüğü gibi, "Gazetecilik alanında ücretler nasıl belirleniyor" sorusunun cevabı karşımıza "tümüyle keyfi bir biçimde" olarak çıkmaktadır. Bunda elbette Türkiye'deki medya sahiplik yapısı, bu alana büyük birkaç holding sermayesinin hakim olması, tekelleşme, medya sahiplerinin siyasi iktidarla olan ilişkileri, teknoloji ve dijitalleşme gibi bir çok faktörün etkisi vardır. Bütün bu faktörlerin bir parçası, sebebi ve sonucu olarak gazetecilerin örgütsüzlüğü de bu keyfilik üzerinde kuşkusuz oldukça etkilidir.

Gazetecilik alanıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar, zorlu çalışma koşulları (soğuk, yağmur, tehlike vb.) karşılığında düşük ücret, standart bir ücret politikasının olmayışı, emeğin karşılığının alınmaması, çalışma yılı ile alınan ücret arasında orantısızlık olması, bir kişinin birden fazla işi yapması ancak tek bir ücret alması, işsizlik korkusu nedeniyle var olan ücret düzeyine rıza gösterilmesi (Dirik, Ç: 2012: 1261; Kaderoğlu Bulut, 2019; Seçkin, 2010) gazetecilerin çoğunun ek iş yapıyor olmaları ve mesleği bırakma noktasında olmaları (Gökçer ve Atabek, 2024) gibi sonuçlar ortaya koymuşlardır. İşe alım süreçlerinde teklif edilen iş tanımının belirsiz olması ve düşük bir ücret karşılığında birden fazla işin (editörlük, muhabirlik, foto muhabirliği, kurgu operatörlüğü, seslendirme vb.) yapılmasının beklenmesi de (Şahin ve Coşkun, 2024) bir araştırma tarafından ortaya konmuştur.

Bütün bu faktörler, elbette gazetecilerin meslek algısını ve gazeteciliğe yükledikleri anlamı da etkilemektedir. Araştırmalar, gazetecilerin kendilerini vasıfsız ve niteliksiz hissettiklerini ortaya koymaktadır (Kaya, 2015; Demir ve Kaderoğlu Bulut, 2020; Demir, 2023). Kuşkusuz bu vasıfsızlaşma ve niteliksizleşme bu çalışma kapsamında aktarılan çalışma koşullarından ve ücretlerden bağımsız değildir. İşverenler maliyetleri düşürmek ve istihdam haklarını baltalamak için tek taraflı hareket ettiklerinden, gazeteciler arasında kolektif eylemliliğe daha fazla ihtiyaç vardır. Ücret kesintileri, güvencesiz iş sözleşmeleri, düşük ücretli, deneyimsiz personelin daha kıdemli gazetecilerin yerini alması, ücret ve istihdam ayrıcalığı, işverenlerin şu anda gazetecilerin ve gazeteciliğin değerini baltalama yollarından sadece birkaçıdır (Cushion, 2007: 127-128).

Gazetecilerin çalışan kesimlerin haklarını savunmak ve dile getirmek gibi bir sorumlulukları vardır. Fakat bu şartlarda çalışıp mesleği bırakma noktasına gelen; işsiz kalma korkusuyla mesleklerini yapmaya devam eden gazetecilerden bu

sorumluluklarını yerine getirmelerini beklemek neredeyse günümüzde gazetecilerden “kahraman”lık beklemektir. Oysa gazetecilerden kahramanlık beklemek yerine tüm gazetecilerin ve tüm çalışan kesimlerin örgütlenip hakları için mücadele etmesi önümüzdeki tek seçenek olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Aslan, Y. (2023). *Basın İş Kanunu'nda Fazla Çalışma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Birelma, A. (2014). *Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi.Günümüz Türkiye'sinde Üç İşçi Hareketinin Etnografisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükköztürk, Ş v.d. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem. 29. Baskı.
- Campbell, A. (2007). “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde. İstanbul: Yordam Kitap. Çev: Başlı, Ş. ; Öncel, T. s: 306-324.
- Cushion,S. (2007). “Rich Media, Poor Journalists: Journalists’ Salaries. *Journalism Practice*. Vol. 1, No 1. ISSN 1751-2786 print/1751-2794 online/07/010120-10– 2007 Taylor & Francis DOI: 10.1080/17512780601078910
- Çiğdem, S.; Erdoğan, E. (2020). “Türkiye’de Freelance Gazetecilerin Çalışma Koşulları”. *Sosyoekonomi*, 28(46), 243-269. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.04.12>
- Demir, A. S. ve Kaderoğlu Bulut, Ç. (2020). “İnternette Haber Üretimi ve Gazeteciler Üzerine Bir Araştırma: Alternatif Bir Kavramsal Çerçeve Denemesi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 13-22. <https://doi.org/10.33537/sobild.2020.11.2.2>.
- Demir, A.S. (2023). “Türkiye’deki Dijital Gazetelerde Çalışan Muhabirlerin Gazetecilik Mesleğine Yönelik Algıları”. *10. Uluslararası İletişim Günleri: Dijital Kapitalizm ve İletişim Sempozyumu*. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. 16 - 18 Mayıs 2023.
- Dirik, Ç. (2012). “Basın İşletmelerinde Uygulanan Ücret Politikalarının Basın Çalışanlarının Yaşam Standartlarına Etkisi”. *II. Uluslararası İletişim Sempozyumu: Yeni İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Dönüşüm*. 2-4 Mayıs 2012. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 157. Kongreler ve Sempozyumlar Dizisi:25.
- Dumenil, G. Ve Levy D. (2007). “Neoliberal Karşıdevrim”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde. İstanbul: Yordam Kitap. Çev: Başlı, Ş. ; Öncel, T. s: 25-41.
- Geray, H. (2017). *İletişim Alanından Örneklerle Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Ütopya. 1. Baskı.
- Gottfried, J; Mitchell, A; Jurkowitz, M; Liedke, J. (2022). “Journalists Sense Turmoil in Their Industry Amid Continued Passion for Their Work” <https://www.pewresearch.org/journalism/2022/06/14/journalists-sense-turmoil-in-their-industry-amid-continued-passion-for-their-work/>
- Göçer, F. (2024). *Yeni Kapitalizmde Emek Politikaları ve Medya Çalışma Hayatındaki İzleri: Gazeteciler Üzerine Bir İnceleme*. Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Göçer, F. & Atabek, N. (2024). “Yeni Kapitalizmde Emek Politikaları ve Medya Çalışma Hayatındaki İzleri: Gazeteciler Üzerine Bir İnceleme”. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 8(2). 207-250.
- Göztepe, Ö. (2012). “Yeni Dönemin Satırbaşları”. *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak* içinde. Ed: Göztepe, Ö. Ankara: Notabene. s: 15-60.
- Harvey, D. (2012). Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2). 67-88.
- İlhan, S. (2007). Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanlık ve Ahlak Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 17/2. s: 283-306.

- İskender, M. (2013). *Basın İş Kanunu'nda İşverenin Ücret Ödeme Borcu*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaderoğlu Bulut, Ç. (2019). *Sınıfın Sınırlarında Gazeteciler ve Proleterleşme*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Kaderoğlu Bulut, Ç. (2022). *Gazetecilerin Mesleki Memnuniyeti Araştırması Sonuç Raporu*.
- Karaca, G.N. (2000). *Türkiye'de Basın Çalışanlarının İş İlişkileri ve Sorunları*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karaçöl, D. (2009). *Türk Hukukunda Gazetecinin Parasal ve Dinlenme Hakları*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaya, E. (2015). "Sembolik Üretimde İnşa Edilen Emek Rejimi Altında Yaşamak: Gazeteciler". *Rüzgara Karşı: Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları* içinde. Der: Yücesan-Özdemir, G. Ankara: Notabene Yayınları. 1. Baskı.
- Kaya, R. (2016). *İktidar Yumağı. Medya, Sermaye, Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi. 2. Baskı.
- Kızılca, F. K. ve Karagöz Kızılca, G. (2018). Türkiye'de İletişimciler ve "Preker" Emek: Gözden Kaçmış bir Veri Tabanından Bulgular. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* (29). 9-30. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.499956>.
- Lapavistas, C. (2007). "Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı". *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde. İstanbul: Yordam Kitap. Çev: Başlı, Ş. ; Öncel, T. s: 59-75.
- Löle, A. (2012). *Türk Basınında İş Tatmini Ve Sendikalaşma İlintisi: Akşam Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Medya İzleme Raporu (2023-2). M4D Projesi, Demokrasi İçin Medya, Medya İçin Demokrasi Projesi.
- Oğuz, Ş. (2012). Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu: Proleterya mı, Prekarya mı? *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak* içinde. Ed: Göztepe, Ö. Ankara: Notabene. s: 229-250
- Özsever, A. (2012). "Güvencesizliğe Karşı Birleşik Mücadele". *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak*. içinde. Ed: Göztepe, Ö. Ankara: Notabene içinde. s: 273-286.
- Saad Filho, A. ve Johnston, D. (2007). Giriş, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. İstanbul: Yordam Kitap. Çev: Başlı, Ş. ; Öncel, T. s: 13-22.
- Seçkin, G. (2010). 2000 yılında Türkiye'de Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü. *Global Media Journal Turkish Edition*. 1 (1). 45-102.
- Sennett, R. (2012). *Karakter Aşınması. Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Çev: Yıldırım, B. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 6. Basım.
- Sönmez, M. (2013). *Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı*. İstanbul: Yordam Kitap. 2. Baskı.
- Şahin Ü. ve Coşkun İ. (2024). TGS 2023-2024 Basın Özgürlüğü Raporu.
- TGS (2023). *Türkiye'de Gazetecilik: Algı ve Profil Araştırması*. İstanbul.
- Uzunoğlu, S. (2018). Gazeteci Emeğinin Dönüşümü ve Güvencesizleşme: Türkiyeli Dijital Haber Odalarının Serbest Muhabirleri Üzerine Bir Çalışma. *Moment Dergi*, 5(2), 195-218. <https://doi.org/10.17572/mj2018.2.195218>
- Yücesan-Özdemir, G. (2008). "Medyada Çalışma İlişkileri". *Bilimin Işığında Medya Seminerleri*. Bursa Gazeteciler Cemiyeti. Bursa. Nisan 26.
- Yücesan Özdemir G. ve Kaderoğlu Bulut, Ç. (2016). "Medyanın Sınıfsal Temelleri-Emeğin Gerçekleri Sermayenin İllüzyonları," *Toplum ve Hekim*. Cilt:31. Sayı:2
- Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin. 11. Baskı.

Araştırma Makalesi

Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Duygulanımsal Emegın Üretimine İlişkin Nitel Bir Araştırma

Hakan YALÇIN¹

ORCID 0000-0003-4474-280X

Öz

Günümüzde modern ülkelerde artan yaşlı nüfusun yıllar içinde oluşturduğu bakım sektörü, hizmet sektörü içerisinde büyük bir yer edinmiştir. Bahsi geçen bakım görevini üstlenen ve önemli bir role sahip bakım personeli, çalışma hayatında yaşlı kişilerle yoğun ve devamlı iletişim halindedir. Yaşlı bakım kuruluşlarının temel amacı, yaşlıların memnuniyetini ileri düzeyde sağlamak, yaşlılara nitelikli ve kaliteli hizmet vermektir. Yaşlı bakım kurumları, hizmet kalitesini değerlendirirken bakıcılarında olması gereken birtakım iletişimsel özelliklere ihtiyaç duymaktadır. Çalışanların duygusal emek ortaya koyma çabasının hem bireysel hem de örgütsel sonuçları vardır. Bu nitel araştırma, yaşlı bakımda çalışan bakıcıların mesleğine yönelik deneyimlerini, yaşlılara yaklaşımlarını belirlemek ve yaşlı bakımda duygulanımsal emek üretimini incelemek amacıyla fenomenolojik desen çerçevesinde planlanmıştır. Karaman ilinde yaşlılara hizmet veren kurumlarda 30 yaşlı bakım elemanı ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırmada iki ana kategori ve bu ana kategorilere bağlı yedi alt tema belirlenmiştir. Yaşlı bakım profesyonellerinin duygulanımsal emek gösterme sürecinde sergiledikleri davranış kalıplarının stratejiye ve duruma göre değiştiği belirlenmiştir. Derinlemesine yapılan bir analiz sonucunda yaşlı bakım deneyimlerinin fenomenolojik yapısı açığa çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı Bakım, Misafir-Çalışan Etkileşimleri, Duygulanımsal Emek, Huzurevi

1. Psikolog, Doktor, Karaman İl Sağlık Müdürlüğü, hakan2826@hotmail.com

A Qualitative Study on the Production of Affective Labor in Elderly Care Services

Abstract

Today, the care sector, which has developed owing to the growing elderly population in modern countries over the years, has become a significant part of the service industry. Care personnel undertake caregiving responsibilities and play a crucial role in maintaining constant and intense communication with elderly individuals throughout their professional lives. The primary objective of elderly care organizations is to ensure the highest level of satisfaction for the elderly and provide high-quality, effective services. Elderly care institutions require specific communicative qualities for their caregivers when assessing service quality. As employees engage in emotional labor, both individual and organizational outcomes can be observed. This qualitative research employs a phenomenological approach to examine the experiences of caregivers in elderly care, their attitudes toward the elderly, and the dynamics of affective labor involved in caregiving. Thirty elderly care personnel working in institutions that serve elderly patients in Karaman were interviewed. The data collected from the interviews were analyzed using content analysis. Two main categories and seven sub-themes related to these categories were identified in the research. The behavioral patterns of the elderly caregivers in the emotional labor process varied according to the situation and strategy employed. An in-depth analysis revealed the phenomenological structure of elderly care experiences.

Keywords: Elderly Care, Guest –Employee Interactions, Affective Labor, Nursing Home

Giriş

Kapitalizmin gelişimi, ekonomik sistemlerin yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Kapitalizmin erken dönemlerinde, üretim süreçleri daha çok fiziksel emeğe dayanmaktaydı. Sanayi Devrimi'yle birlikte, üretim süreçlerinde teknolojik ilerlemeler yaşandı. Makineleşme, fiziksel emeğin yerini almaya başladı. 21. yüzyılın sonlarına doğru, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, ekonomide maddi olmayan emeğin daha da önemli hale gelmesine neden oldu. Bu değişikliklerden biri de Fordist üretim düzeninden farklılaşmaya duyarlı post-Fordist üretim biçimine geçiştir. Son haliyle “yeni kapitalizm”, sermayenin örgütlenme ve birikim şekillerinde süregelen, endüstriyel üretim süreçlerindeki değişimi ifade etmektedir. Yeni kapitalizm emeğin sorunsallaşması bakımından farklı tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Emirgil, 2010, s. 224). Emeğe yönelik bu farklılaşmayı kavramsallaştıran öncü çalışmalardan birini ortaya koyan Maurizio Lazzarato, Fordist üretim düzeninde fiziksel olarak bir nesneye karşılık gelen maddi emeğin yerine post-endüstriyel üretim sürecinde “maddi-olmayan emek” aldığının altını çizer. Maddi olmayan emek kavramını “malların bilişsel (informational) ve kültürel içeriğini üreten emek” olarak açıklamaktadır (Lazza-

rato, 2005). Maddi olmayan emek analitik emek ve duygusal emek olarak iki ana boyutta kavramsallaştırılır. Lazzarato'nun analitik sınırlarını belirgin bir biçimde çizdiği maddi-olmayan emek kavramsallaştırması, Hardt ve Negri'nin üretim alanındaki yapısal değişikliklerin emeğe yansımalarını irdeledikleri İmparatorluk adlı eserlerinin ana meselesidir.

Hardt ve Negri'ye göre gayri maddi emek, diğer emek biçimleri içinde nitelik olarak toplumda değer yükselişinde bilişim ve iletişim gelişiminin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamaktadır (Savul, 2015, s. 300). Marksist ekonomi-politiğin omurgası olan "emek kuramı", içinde bulunduğumuz postfordist döneme kadar Marx'ın "üretken" ve "üretken olmayan" emek arasında çizdiği bölünme ile oluşturulmuştu (Marx, 2018). Marx'ın bu bölünmede kullandığı ölçüt, emeğin zihinsel-bedensel emek biçimiyle ilgili değil, emeğin sermayeye eklenme süreci ve sermayeyle ilişkisi üstüne kurulmuştur (Özgün, 2007). Marx'ın bu kıstası, emeğin değerinin sadece üretim sürecindeki emek zamanı ile ölçülmesine dayanmaktadır. Fakat Hardt ve Negri (2011), günümüz kapitalist işleyişi analiz etmek için bu tarz bir niceliksel değer anlayışının kapsayıcılığını yitirdiğini savunmaktadır. Marx'ın kapitalizmin işleyiş biçimlerini anlatmakta kullandığı "biçimsel içerikle" ve "gerçek içerikle" ayrımını Negri ve Hardt farklı dönemler olarak görmeyi savunmaktadır. Biçimsel içerikle dönemi, sermayenin dışında duran emeğin geçici dönemler dahilinde karşılığında sahibinden ödünç alındığı, kendisine eklemleyerek üretim içinde kullanıldığı ve geri dışarı bırakıldığı bir süreçtir; yani birçok iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanda üretimin dışında kalmayı tercih etmek mümkün olduğundan, onun dışına çıkmak da mümkündür. Günümüzdeki *gerçek içerikle* döneminde ise, sermayenin tüm alanlar üzerindeki gücü bu eklemlemeyi aşındırarak yutmasıdır. Üretim, yeniden üretim ile ayrılmaz biçimde, tek eksende çalışmaktadır. Tüm alanlardaki sınırların kalkmış olduğu bir aşamadır (Akalin, 2007). Günümüzde emek, mekâna ve zamana bağımlı durumdan çıkmıştır. Ekonomik postfordist değişim süreci içerisinde emeğin niteliği ve doğasının görünürlüğü, gayri maddi emek pratikleri ve bu pratiklerin çalışanlar arasındaki etkileşim yönüne atıfta bulunan duygulanımsal emek pratikleriyle sağlanabilmektedir. Burada duygulanım kavramıyla açık veya gizli hislere dayanan insanların birbirlerini etkilemeleri ve birbirlerinden etkilenmeleri süreçlerine vurgu yapılmaktadır (Negri ve Hardt, 2012, s. 299). Bu süreçte çalışanın özneliği, yani karakteri, tavrı, yetenekleri ve hobileri üretimin bir parçası olmaktadır (Koç, 2020, s. 52). Bunun üzerinden bu yazarlar, gayri maddi emeğin içeriği dolayısıyla mevcut toplumsal iş yapısında var olan ilişkilerle kurduğu hegemonik yapıya dikkat çekmektedir (Kayın, 2019, s. 47). Duygulanımsal emeğe iyi bir örnek olarak Hardt ve Negri sağlık ve bakım sektörlerini işaret etmektedir. Bakım emeği, "pratik" ve "sosyal" olarak ikiye ayrılmaktadır. Pratik boyutu yiyecek hazırlama, temizlik, düzenleme vb. işlerden oluştuğu için performans ihtiyacı duyarken, sosyal boyutu ise itina, özen, ilgi, alaka ve sevgiyi kapsadığı için

duygusallık gerektirir. Buradaki duygusal emek; sevgi, sevecenlik ve şefkat olmaksızın yaratılamayacağından zoraki olarak duygu üretimini gerektirir. Hasta, yaşlı ve çocuk bakımı bu alanda değerlendirilmelidir (Birgün, 2022).

Türkiye’de “yaşlı bakım” profesyonel bir mesleki alan olmasıyla birlikte, kurumlardaki bakım hizmeti alan yaşlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesinde mevcut bakım personelinin sahip olduğu profilin geliştirilmesi ve yaşadıkları sorunların azaltılmasının önemi artmıştır. Bakım alanında tüm bireyler için sağlıklı duygusal ifadeyi ve refahı teşvik eden daha destekleyici ve kapsayıcı çalışma ortamları yaratmak mümkündür. Bu noktada, bu çalışmanın önemi, yaşlı bakım personelinin duygulanımsal emek üretimi sorunsalı etrafında, bakım alanındaki kişilerarası etkileşim sürecinde duygusal pratiklerin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymasındır. Ayrıca bu çalışmada, gayri-maddi emeğin önemli bir boyutu olan ve duygusal emek araştırmalarının gölgesinde kalan duygulanımsal emek kavramının özgün boyutlarının fark edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu boyutların çalışma alanlarını anlamlandırma ve açıklamada nasıl kullanılabileceğine dair yaşlı bakım hizmetleri sektörü özelinde bir uygulamasını göstermesi açısından değerlidir.

1. Yaşlı Bakım Sektöründe Duygulanımsal Emeğin Kaynağı

ILO’nun (Uluslararası Emek Örgütü) tahminlerine göre, ücretli bakım işinde çalışanların sadece %10’u genel emek yasalarının koruması altında olduğundan, bakım çalışanları dünyanın en çok sömürülen işçileri arasında yer almaktadır. Dünya genelinde bakım işçilerinin yarısından çoğunun çalışma saatlerini belirleyen yasal mevzuatları yoktur (ILO, 2021). Yaşlanmanın etkilerinin ciddi boyutla yaşandığı gelişmiş ülkelerdeki yaşlı bakımına yönelik sosyal politikalar önem kazanmıştır 2023 tarihi itibarıyla AB nüfusunun %21,3’ü 65 yaş üzeri bireylerden oluşmaktadır (Eurostat, 2024). Toplam nüfustaki yaşlı bireylerin payının önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde artması beklenmektedir. Bu da, yaşlanan nüfusun ihtiyaç duyduğu sosyal hizmet harcamalarını karşılamak için daha sürdürülebilir yaşlanma politikalarının izlenmesine yol açmaktadır. Avrupa’daki bakım evlerinin maliyetlerinin yüksekliği ve fonksiyonelliğinin düşük olmasından dolayı son yıllarda evde bakım hizmetlerinin hızla yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır (Tuna ve Tenlik, 2017; Okan ve Erdem, 2022, s. 53). Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2023 yılı verilerine göre Türkiye günümüzde Avrupa ülkeleri kadar yaşlı nüfusa sahip olmasa da yaşlı nüfusunun genel nüfus içindeki oranı %12,9’dur. Bu oranın kritik oran olarak gösterilen %10’u geçmesi nüfusun yaşlanmasının bir göstergesidir. Türkiye’de çalışma çağındaki bireylere düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı %15’tir. Nüfus projeksiyonlarına göre, yaşlı bağımlılık oranının 2040 yılında %25,3 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2024). Bu yaşlanma verileri, sürdürülebilir kalkınma ve toplumun refahını artırmak için alınacak önlemlerin temel dayanaklarından birini oluşturur. Bu nedenle hem akademik çalışmalar hem de yaşlanma politikaları açısından büyük önem taşır. Kentleşme ve sanayileşme sürecinde oluşan günümüz modern toplumların yapısı, özellikle ailelerde bakım emeği veren kadınlara

rın iş hayatına katılması beraberinde formel yaşlı bakım hizmetlerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu sebeple modern toplumlarda yaşlıların bakımı alanında faaliyet gösteren örgütsel kurumlar yaygınlaşmış ve yaşlı bakımında mesleki uzmanlaşma zaruri hale gelmiştir (Seedsman, 2017, s. 557). Bu nedenle, yaşlılara yönelik evrensel ilkelere uygun uluslararası örgütlerin ve sosyal politikaların geliştirilmesi ihtiyacı giderek artmaktadır. Bu sürekli artan uluslararası talepleri karşılamak için Türkiye’de kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASPB), yaşlı insanların sağlık ve yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla mevcut hem kamu hem de özel kuruluşların hizmet kalitesini geliştirmesini takip etmektedir (ASPB, 2017, s. 243). Türkiye’de yaşlı bakım hizmetleri, devletin sosyal politikaları çerçevesinde kurumsal, evde bakım ve gündüz bakım hizmetlerini içermektedir. Türkiye’deki huzurevleri, yaşlıların barınma, günlük bakım, sağlık hizmetleri ve sosyal destek almalarını sağlayan kurumlardır. Bu örgütlerin hem ulusal hizmet standartlarını yerine getirmek hem de hizmeti satın alan yaşlı ve yakınlarının memnuniyetini sağlamak amacıyla verilen bakımın kalitesinin izlenmesi ve değerlendirilmesi hayati önemdedir. Bu hedeflere ulaşmak için örgütler bünyesindeki yaşlı bakım personelinin, müşterileri olan kişilere gösterdikleri davranışları işletmenin amaçlarına uygun olarak oluşturması ve sergilemesi gerekmektedir. Bakıcıların hizmet verdikleri yaşlı kişilere yönelik duygusal tutumları ve düşünsel inançları verilen hizmetlerin etkinliği ve kalitesi açısından kritik önemdedir. Yaşlı bakıcılar, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılarken uygun kişilerarası duygusal becerilere sahip olmalarının sağlanması için düzenli olarak “duygu kuralları”na ve gözetime tabi tutulmaktadır (Kalaycı, Özkul, ve Oğuz, 2017, s. 638). Yaşlı bakım personelinin dikkat etmesi gereken duygu kuralları, empati, güler yüz, saygı, sabır, yardımseverlik, mahremiyet, sosyal etkileşim, arkadaşlık, duygusal dayanıklılık, güven oluşturma ve üzülmesini önlemek gibi duygusal emeğin temel ilkelerden oluşur (Yalçın, 2023, s. 33). Eğer bakıcı bu kuralları içselleştirirse, duygusal emek sürecinde az çaba harcamakta ve “duygusal çelişki” yaşamadığı için işinde daha başarılı olmaktadır. Bununla birlikte, çalışanın duygusal emek sürecini iş yerindeki etkileşimin süresi, sıklığı ve çeşitliliği de şekillendirmektedir (Morris ve Feldman, 1996). Yaşlı bakım hizmetlerinde bakıcılar, yaşlılarla yoğun ve sürekli etkileşimler içerisinde. Ayrıca, örgüt hedefleri gereği bakıcıların hislerini bastırmaları sonucunda duygusal tükenmişlik yaşadıkları, özel yaşam kalitelerinin ve örgütsel anlamda iş doyumlarının olumsuz etkilendiği görülmektedir. Bu tükenmişlik hali, tüm yaşamlarına yayılarak “merhamet yorgunluğu”na sebep olmaktadır. Merhamet yorgunluğu, çalışma alanında travma yaşamış, duygusal ve fiziksel acı çeken bireylerle etkileşime girmekle ilgili olarak ortaya çıkan duygusal, fiziksel, ruhsal ve manevi tükenmişlik halidir (Şeremet & Ekinci, 2021). Bu psikolojik durum, bakıcıların yeniden üretim döngüsündeki performans ve bakım kalitesinde kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca yaşlı bakım hizmetlerinin toplumsal imajının toplumda düşük olması, çalışma koşullarının kötülüğü bu mesleği yapanlar ve yapmak isteyecek kişiler için caydırıcı olmaktadır. Yaşlı bakım kurumlarında işten ayrılmaya neden olan olumsuz çalışma koşulları arasında

düşük ücretler, aşırı iş yükü, uzun çalışma saatleri, fiziksel ve duygusal zorluklar, yönetimden ve ekip arkadaşlarından destek eksikliği, mesleki gelişim fırsatlarının yetersizliği ve adaletsiz yönetim uygulamaları öne çıkmaktadır. Bu faktörler, çalışanların motivasyonunu düşürerek tükenmişlik ve işten ayrılma kararlarına yol açmaktadır. Yaşlı bakım hizmetlerinde bu sıkıntılar nedeniyle personel sirkülasyon oldukça yüksektir (Oğlak, 2015, s. 184).

2. Duygu ve Emek Kavramlarının Kaynağı

Günümüzde duygular, hiç inmedikleri insan davranışları sergileme sahnesinde yeni bir role sahiptir. Toplumsal alanlardaki yeni yönetsellik biçimleri ve özne oluşumunun politikalarını açıklamak konusunda fenomenolojik ve kültürel coğrafyanın bilgisini içeren duygu ve temas kuramlarının sağladığı bakış açısı dikkate değerdir (Cvetkovich, 2021, s. 18). Duygu sosyolojisinin temel alanlarından biri, duyguların toplumsal olarak inşa edilen bir olgu olduğuna dair yaklaşımdır. Yani, bir toplumun kültürü ve sosyal yapıları, bireylerin hissettikleri duyguları nasıl yaşadıklarını, ifade ettiklerini ve bu duygulara nasıl tepki verdiklerini etkiler. Bu bağlamda Hochschild, duygusal emek kavramında iş yerlerinde çalışanların duygusal ifadelerini kontrol etmelerinin, toplumda nasıl daha geniş bir sosyal düzeni yeniden ürettiğini tartışmaktadır. Duygusal emek kavramında daha kapsamlı geniş olan duygulanımsal emek kavramını açıklarken, emeğin ve duygunun tanımına kısaca değinmek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre emek "İnsanın bilinçli olarak belli bir amaca ulaşmak için giriştiği, hem doğal ve toplumsal çerçevesini hem de kendisini değiştiren çalışma süreci" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Burada emek zorunlu olarak toplumsal bir etkinliktir. Emek kavramının ontolojik boyutu, Marx'a göre insanın ve toplumun kolektif bir özne olarak doğayı insanlaştırılmasıyla, gerek toplumun gerekse her bireyin özgün ihtiyaçlarının giderilmesini amaçlamasıdır (Göçmen, 2014, s. 61). "Böylece, kullanım değerinin yaratıcısı olan emek, faydalı emektir; tüm toplum şekillerinden bağımsız olarak insanoğlunun varlığı için zorunlu bir koşuldur. Bu ezeli ve ebedi doğal zorunluluk olmaksızın insan ile doğa arasında madde alışverişi ve de yaşam olamazdı." (Marx, 2003, s. 57). İnsanlık tarihi boyunca yaşam mücadelesinin adı olan emek kavramı, toplumlardaki tarım, sanayi ve bilgi devrimlerinden geçerek geldiği dönemlerde yaşam üzerinde farklı tanımlamaları ve etkileri olmuştur. Günümüzde emeğin dönüşümünde bilgisayar ve iletişim teknolojileri üzerinden öncü rol oynayan bilgi devrimi sadece üretim süreciyle ilişkilendirilen bir olgu olmanın ötesinde maddi olmayan gereksinimlere de zemin hazırlayarak sosyal, psikolojik ve kültürel boyutları olan yaşamsal bir unsur haline gelmiştir (Yüksel, 2014, s. 258). Harcanan zihinsel emek sayesinde yeni teknolojik bilgiler üretilmektedir. Buradaki gayri maddi emek "Kendi nitelikleri doğrultusunda maddi emeği dönüştürmeye başlamış ve bu anlamda da hegemone bir konum elde etmiştir" (Hardt ve Negri, 2011, s. 157). Bu yüzden zihinsel emeğin verimlilik ve refah artışına katkısı büyüktür (Kayın, 2019, s. 47).

Limbik sistem, psikoloji ve nörolojinin ortak keşfe çabaladığı bir alandır. Yapılan birçok çalışmada hipokampus, amigdala ve çeşitli kortikal alanların duyu kökenli davranışların kaynağı olarak görüldüğü belirtilmektedir (Yaluğ, Özten, Bilge ve Tufan, 2006, s. 75). Uyarıldığımızda nasıl bir tepki göstereceğimiz; duyguları açıklayan bilişsel kurama göre, içinde bulunduğumuz durum ve çevre açısından değişmektedir. Bu koşulları analiz eden zihnimiz, vücudumuzdaki uyarılmayı ne tür duyu ile ilişkilendireceğine karar vermektedir. Genellikle oluşan duyu durumuna ilişkin düşüncelerimizle uyumludur. Bazı araştırmacılar, belli duyguların ifade edildiği durumların tüm kültürlerde aynı olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısı evrenselci görüş olarak bilinmektedir. Charles Darwin'e göre, ortak evrensel kalıtımımızın bir sonucu olarak aynı duyguların iletilmesinde aynı ifadeleri kullanırız. Aksini düşünen diğer araştırmacılar, duygulara ilişkin yüz ifadesinin içinde bulunduğu kültürde öğrenilmiş olduğunu, bu nedenle kültürel farklılıklar gösterdiğini öne süren kültürel öğrenme görüşünü desteklemektedir (Morris C. G., 2002, s. 677). Sara Ahmet bu iki görüş üzerinden perspektifimizi duyguların bireyde durmayıp "içten dışa" ve "dıştan içe" hareket ettiği şeklinde genişletmesi açısından çok değerlidir. Duyguların değil; duyu nesnelere farklı bedenleri dolaşarak biçimlendiren, yapışkan ve biriken akışlar olduğunu söylemektedir (Ahmet, 2015, s. 21). Antropologlara göre değişik kültürlerde duygulara ilişkin sınıflama biçimlerinde ve duyguları ifade eden sözcüklerde farklılıklar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu, duyguyu "Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim" şeklinde tanımlamıştır (TDK, 2022).

Duygularda "uygarlaşma" adını verdiğimiz değişim, insanların daha fazla eklemlenmeleriyle ve birbirlerine bağımlılıklarının artmasıyla yakından ilgilidir. Buradaki para döngüsü içinde artan bağımlılıklar, iş bölümü örgüsü içerisinde insanı biçimlendiren düzenlemelerin insanın dürtülerinin üzerine çökmesiyle duyguların yavaşça uygarlığa yenik düşmesine yol açar. Tarih, insanların plansızca "akılcı" fayda ve hedef eğilimiyle dış zorlamanın nasıl iç zorlamaya dönüştüğünü, tüm duyguların nasıl öz denetim yoluyla gittikçe istikrarlı hale geldiğini göstermektedir (Elias, 2017, s. 125-130). Psikanalizin kurucusu Freud uygarlığın yıkıcı ve dönüştürücü doğası nedeniyle arzudan vazgeçiş üzerine kurulu olduğu düşüncesinden hareket eden bir terapi teorisyenidir (Bora, 2017, s. 272). Deleuze ve Guattari'nin yayınladıkları Anti-Oedipus'ta arzunun toplumsal rejimler tarafından yönetilme şekline ilişkin tarihsel bir analiz yaparlar. Tarihte arzunun bastırılmışlığının aksine, üretici bir güç olarak analiz ederler. Kapitalizmin güçleri olarak "toplumsal makine" ve "arzu makineleri"nin günümüzde birlikte hareket ettiklerini vurgulamaları değerlidir. Bu, yeni bir paradigma değişikliğinin açığa çıkarılmasıdır (Best ve Kellner, 2016, s. 132). Bu paradigmadan hareketle duygunun doğasını ve duyguları biçimlendirmeye çalışma kapasitemizin doğasını tekrar incelersek toplumsal kuralların emperyal kapsamının farkına varırız (Hochschild, 1979, s. 551). Duygusal ve ekonomik söylemin iç içe geçtiği bu noktada ekonomide psikoloji ve piyasada kişiler arası ve duygusal ilişkiler kullanılır

hale gelmiştir. Eva Illouz, buradaki post-fordist dönemin emek formuna ilişkin “Soğuk Yakınlıklar” kitabında özneliliğin ve toplumsallığın kurulmasında ana kavram olarak duygusal sermaye kavramını kullanmayı önerir. Duygusal kapitalizmi, ekonomik söylem ve duygusal söylem ile piyasanın şekillendiği ve duyguların ekonomik açıdan önemli bir hale getirildiği bir orta sınıf kültürü olarak değerlendirilmektedir (Illouz, 2011, s. 17).

3. Duygulanımsal Emek Kavramının Kapsamı

Gayrı-maddi emek, halen en geleneksel anlamda bedenseldir. Farklı olan, üretimin süreçleri ve çıktıları olan ürünlerin, farklı biçim ve düzlemlerde kişilerarası ilişkisellikleri içeren biçimlere dönüşmesidir. Hardt ve Negri, bu gayrı-maddi emek kavramsallaştırmasının içine Deleuze'den ödünç aldıkları duygulanımı yerleştirmek suretiyle maddi olmayan emeğin sınırlarını daha da genişletirler. Duygulanımsal emeği “rahatlık, esneklik, tatmin, heyecan ya da tutku gibi hisler üreten ya da işleyen bir emek” şeklinde tanımlamaktadırlar (Hardt ve Negri, 2011, s. 122). Fordizm sonrası merkezi bir rol üstlenmiş olan hizmet sektörü, yüz yüze ilişkilerin olduğu bir alandır. Böylece hizmet sektöründeki çalışanların davranışları ve dış görünüşü, müşteri memnuniyetini etkilediğinden önemli hale gelir. Müşterileri memnun etme çabaları, çalışanların yüzlerine bir maske gibi duygu ifadesi takmalarını gerektirir. Fordist dönemde çalışanların emek dışı kalan duyguları da artık bir meta gibi hizmetin bir parçası olmuştur (Akalin, 2007). Bu noktada duygulanımsal emeğin, kendisiyle sık sık karıştırılan “duygusal emek” (emotional labor) kavramına ne kadar benzediğini ve ondan farklılaşan yönlerini vurgulamak gerekir. Duygusal emek, Arlie Hochschild'in hava yolları hosteslerinin iş süreçlerini inceleyerek “Yönetilen Kalp” kitabında ortaya attığı bir kavramdır. Hochschild, kitabında duygusal emeği, “işin gerektirdiği doğru duyguları hissetmek için çaba gösterme işi” şeklinde kavramlaştırmaktadır (Hochschild, 1983). Burada Hochschild (1983: 7) duygusal emeğin “herkes tarafından gözlemlenebilen mimiksel ve bedensel gösterimler yaratabilmek için hislerin yönetilmesi” şeklinde işlediğini anlatmaktadır. Duygusal emek kavramı, çalışanların mesai saatleri sırasında örgütçe istenilen rolleri nasıl sergileyeceğine ve bu beklentinin çalışanların davranışları ve duyguları üzerinde nasıl bir yabancılaşma etkisine yol açtığını göstermektedir. Hochschild'in yaklaşımı, çalışanın örgütçe istenilen rollerden her daim sığınabileceği bir öz-benliğe sahip olduğu ve sergilediği kişilik ile gerçek kişiliğin sürekli çatışma içerisinde olduğudur. Hochschild'in duygusal emek kavramıyla incelediği hizmet sektöründeki klasik anlamdaki işletmelerdir. Modern hizmet sektörü işletmelerinin çalışma süreçleri duygulanımsal emeğin daha çok kapsamına girmektedir (Akalin, 2007). Oysa duygulanımsal emekle anlatılan, “emekçinin öz varlığını yaptığı işle özleştirmesi anlamına gelmektedir” (Savul, 2015, s. 301). Bu tanımlama, duygusal emeğin içeriğinden çok daha geniş ve karmaşık bir düzeni anlatmaktadır. Duygulanımsal emeğin özgünlüğünü kav-

ramak için en iyi örnek, bütün yaşamı bedenlerini takip ve taklit etmek üzerine kurgulanmış mankenlik mesleğidir. Mankenlik, duygusal emeğin işaret ettiği mesai saatleri içerisinde oluşan yabancılaşmadan çok öte, bireyin tüm hayatına yayıldığı için çok daha karmaşık bir durumdur. Gündelik yaşam ve çalışma yaşamı arasındaki sınırların tersine çevrilmesi “çalışanın işin tanımı içerisinde bulunmayan birtakım sosyal becerileri sergilemesi” değişimlerle anlatılabilir (Koç, 2020, s. 49). Buradan hareketle emeğin kullanımı, Hochschild’in yaklaşımında amirler tarafından denetlenen Foucault’un “disiplin toplumu” modeli kapsamında iken duygulanımsal emek, Deleuze’ün “denetim toplumu” ile bahsettiği bir kontrolcüye ihtiyaç duyulmadan kendiliğinden yapılması sürecine karşılık gelir (Akalin, 2007). Bu nedenle duygulanımsal emek, duygusal emeği kapsadığı savunulmaktadır. Ancak duygulanımsal emeğin özgürleştirici boyutları bulunurken, duygusal emek özellikle müşteriyle etkileşimlerin çalışanlar için olumsuz yönlerini vurgulamaktadır.

Duygulanımsal emeğin üretiminin ortak (müşterek) üretime bağlı olduğu ve bu özelliğiyle de toplumsal iş birliğini ürettiği savunulmaktadır. “Duygulanımsal emek doğrudan ilişki kurar ve her bir fikir, imaj yeni bir iş birliğini teşvik eder” (Hardt ve Negri, 2011, s. 163). Bir yaşlı bakım personeli de özel hayatında yaşadığı olumlu ve olumsuz duygulanımlardan beslenir ve çalışırken bunları yaşlıya yansıtabilir. Denetim ve standartlaşma pratiklerinin duygusal emekte olduğu gibi üretkenliği baltaladığını belirtir. Gayri-maddi emeğin üretkenliği ancak sermayenin kontrolü dışındaki insanların duygulanımlarla birbirlerini etkilemelerine izin veren “etkileşimsel emek” özgürlüğüne bağlıdır. Duygulanımsal emekte çalışanların kendilerini oldukları gibi ifade etmeleri yaptıkları işten keyif almalarını sağlayacak ve böylece müşterilere olumlu yansiyacaktır (Koç, 2020, s. 55). Bununla birlikte, duygulanımsal emek, çalışanlara özgürlüklerin verilmesini mecburi kılar. Bu yönüyle duygulanımsal emek, gayri maddi emeği sermayenin hegemonyasından çıkma ve devamında kapitalist düzenden kurtulma ile emeğin özgürleşmesi potansiyeli taşıdığı söylenebilir (Hardt ve Negri, 2011, s. 352-353). Lakin bazıları duygulanımsal emeğin çok değişik etkileşimler göstermekte kullanıldığını ve bununla birlikte bu kullanımın birçok farklı bağlamdaki dinamikleri ihmal ettiği için eleştirmektedir.

4. Yöntem

4.1. Araştırma deseni

Bu araştırmada kullanılan nitel yöntemin güçlü yönleri, katılımcıların içinde hareket ettikleri bağlamları ve bu bağlamların onların eylemleri üzerine nasıl etkilerde bulunduğunu anlamamızı sağlamaktadır (Maxwell, 2018, s. 30). Yaşlı bakım hizmetleri sektöründe çalışanların duygulanımsal emek üretim süreçlerinin incelendiği bu çalışmada kullanılan nitel analiz, araştırmacıların doğal sosyal ortamlarında bireylerin gündelik ve iş yaşamlarını nasıl yapılandırdıklarını ve

anlam verdiklerini anlamalarını ve kavramalarını sağlamaktadır (Berg ve Lune, 2015, s. 25). Bu amaçla burada araştırmacı, “yaşlı bakımında duygulanımsal emek” şeklinde araştırılacak fenomeni tanımlamıştır. Bu fenomenin oluşum sürecinde yer alan temel görüşlere ulaşmak için fenomenolojik bir çalışma yapılmıştır. Fenomenolojik çalışma, buradaki fenomeni deneyimleyen tüm bireylerin fenomenle ilgili nasıl hem özel hem de diğer insanlarla ortak olan nesnel deneyimlere sahip olduklarını açıklar. Bireysel deneyimle oluşan ortak özelliklerin evrensel nitelikte açıklamalara indirgemeye çalışır (Creswell, 2013, s. 77).

4.2. Evren ve örneklem

Nitel araştırmacılar, çalıştıkları sosyal çevrelerin ayrıntılı bir betimlemesine ulaşmayı amaçlamaktadır (Kuş, 2003, s. 82). Bir nitel analiz, doğrudan birime odaklanmış gözlemleri ve betimlemeleri içerdiğinden, hem bireysel hem de kuruluş üzerine küçük örneklerle çalışmayı mümkün kılmaktadır (Patton, 2018, s. 228; Miles ve Huberman, 2019, s. 27). Bu nedenlerle, bu çalışmanın örnekleme rastlantısal olmayan yöntemlerden biri olan amaçlı örneklemedir. Amaçlı örnekleme, çalışma problemimizin hedeflediği bazı süreçleri ve özellikleri sergileyen bir durumu ve grubu seçmemize olanak sağlamaktadır (Silverman, 2018, s. 86). Bu amaca uygun örneklemin, seçilen örneğin temsil niteliği taşıması ve yeterli olması şeklinde iki temel koşulu bulunmaktadır (Güven, 2001, s. 140). Bu koşullardan hareketle, bu çalışmanın evrenini 2023 yılında Karaman şehir merkezindeki yaşlı bakımı hizmeti veren kurumlardaki bakım personeli oluşturmaktadır. Bu çalışmada evren ve çalışma grubunun Karaman’dan belirlenmesinin nedeni, coğrafi ve kültürel olarak Karaman’ın bilinmesi; bununla birlikte araştırmanın daha sağlıklı ve daha kolay bir şekilde yürütülme imkanınıdır. Araştırmanın yapılacağı Karaman ilinin toplam nüfusunun %77’si merkez ilçede bulunmaktadır. TÜİK’in 2024 yılı verilerine göre, Karaman’da yaşlı nüfus 30.980 kişidir. Yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı ise %11,7’dir (TÜİK, 2024). Karaman’da merkezde yaşlı bakım hizmetlerinin verildiği kamuya ait Karaman Ahmet Mete Huzurevi Müdürlüğü ve Karaman Dursun Fakih Huzurevi olmak üzere toplamda iki huzurevi ve bunlara bağlı bir Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi bulunmaktadır. Araştırmaya kabul edilme şartları, Karaman merkezdeki herhangi bir kurum veya kuruluş bünyesinde yaşlı bakım personeli olarak en az 1 yıl çalışmış olma şeklinde belirlenmiştir. Görüşmelerden elde edilen bilgiler yeterli seviyeye eriştiğinde, ulaşılan örneklem sayısı 30 katılımcı olmuştur.

4.3. Veri kaynakları ve veri toplama yöntemi

Nitel veri toplama izinlerin alınması, örnekleme stratejisinin sürdürülmesi, verilerin kaydedilmesi için araçlar kullanılması, verilerin saklanması ve kullanılmasında ortaya çıkacak etik durumların tahmin edilmesi gerekmektedir (Creswell, 2013, s. 145). Bu araştırmanın verileri, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,

Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının veri toplamaya izin veren 29.11.2022 tarihli 224 sayılı kararına istinaden 15 Şubat-15 Haziran 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Nitel araştırmalardaki görüşme tekniğinin belirleyici özelliği, katılımcıların bakış açılarını ve anlam dünyalarını ortaya çıkarmak (Kuş, 2003, s. 87) olduğundan, bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Duygulanımsal emek literatürü doğrultusunda hazırlanan görüşme formları kullanılmıştır. Katılımcıların bakış açılarını eksiksiz kayıt altına almak için ses kaydı yapılmıştır. Etik konular, hem katılımcıların hem de verilerin güvenilirliğini sağlamak için gereklidir. Katılımcıların rızası ve verilerin kaydedilip kullanılması, aydınlatılmış onam formu ile sağlanmıştır. Katılımcıların zarar görme ihtimallerini en aza indirmek için isimler yerine (K2) şeklinde kodlamalar kullanılarak gizlilik sağlanmıştır (Balcı, 2011, s. 122). Araştırma verilerinin geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için nitel çalışmalarda üçgenleme stratejisi kullanılmıştır (Silverman, 2018, s. 128). Bunu gerçekleştirmek için veri kaynaklarının tutarlılığını kontrol edecek bağımsız bir araştırmacıdan destek alınmıştır. Böylece çalışma sürecinde analizci ve kaynak üçgenlemesi stratejisi uygulanmıştır.

4.4. Verilerin analizi

Nitel analiz için ilk adım, görüşme transkriptlerini, gözlem notlarını ve analiz edilecek dokümanları okumaktır. Nitel veriyle sayısal olarak bakmaya fırsat verdiği için bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analiziyle elde edilen temel anlamlar; temalar, örüntüler ya da kodlar şeklinde ifade edilmektedir (Patton, 2018, s. 453; Maxwell, 2018, s. 105). Kodlama, veri düzenliliklerini keşfetmeye yönelik veri analizini başlatan ve analiz sürecinde devam eden bir etiketleme sistemidir (Creswell, 2013, s. 307). Buradan hareketle bireysel görüşmeler bilgisayar ortamında deşifre edilmiştir. Elde edilen veri parçaları, kodlama ile etiketlenerek kategorilerine göre gruplandırılmıştır. Daha sonra hem kategori içerisinde hem de kategoriler arasında incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu kategorilerin ara formlarının ortak olması ve pratikte tamamen ayrı olması mümkün olmasa da kavramsal olarak değerlidir (Maxwell, 2018, s. 107). İlgili kategorideki analizleri desteklemesi için doğrudan alıntılarla katılımcı ifadeleri sıralanmıştır.

5. Bulgular ve Tartışma

5.1. Yaşlı bakıcılarının bazı sosyo-demografik özellikleri

Araştırma kapsamında yaşlı bakım personelinin cinsiyet dağılımı eşit, yaş dağılımı ise oldukça çeşitlidir. 8 kişi 30 yaş altındayken, 12 kişi 40 yaş üstüdür. Sadece 5 kişi bekar. Katılımcıların 3'ü ilkokul, 4'ü lise ve 11'i önlisans mezunudur. Mesleki deneyim açısından 13 kişi 10 yıl ve üzeri çalışmaktadır. Tüm katılımcılar haftalık 48 saat çalışmaktadır. Katılımcıların 3'ü hemşire/ATT, 8'i yaşlı bakım teknikeri, 19'u hasta bakıcı veya bakıcı yardımcısıdır.

5.2. Araştırmanın Temaları

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yaşlı bakım mesleği bulguları ve duygusal emek bulguları şeklinde iki ana temaya ulaşılmıştır. Bu iki temaya ait yedi farklı kategori aşağıdaki Tablo 5.1'de verilmiştir.

Tablo 5.1: Yaşlı bakıcılarda duygulanımsal emeğin oluşumu temaları

TEMALAR	KATEGORİLER
Yaşlı Bakım Mesleği İle İlgili Bulgular.	Mesleki duygulanım tezahürleri.
	Mesleki yeterlilik için ne gerekir?
	Yaşlı bakım personelinin çalışma koşulları.
Duygulanımsal Emek Bulguları.	Meslekte istenilen yaklaşım şekilleri.
	Etkileşimsel emek davranışları.
	Mesleğin bakıcıların yaşamına etkisi.
	Meslekte kişilik ve mizacın değişimi.
	Bakıcının yaşadığı stres nedenleri.

5.3. Yaşlı bakım mesleği kategorisine ait bulgular

Araştırmaya başlarken, bakıcıların mesleklerini nasıl anlamlandırdıklarını ve tanımladıklarını analiz etmek amacıyla, bakıcılık mesleğiyle ilgili değerlendirdikleri bulgulara yer verilmesi yerinde olacaktır. Bunu sağlamak için bakıcılara yöneltilen “Yaşlı bakım personeli olmayı biraz anlatabilir misiniz?” sorusuna verilen yanıtlardan çıkarılan alt temalar ve kodlar aşağıdaki Tablo 5.2’de ortaya konulmuştur.

Tablo 5.2 : Yaşlı bakım mesleği temasının kategorileri ve alt temaları

Kategoriler	Alt Temalar/Kodlar
Mesleki duygulanım tezahürleri.	Sevgi, mutluluk, sabır, iğrenme, çaresizlik.
Mesleki yeterlilik için ne gerekir?	Tecrübe, Okulunu okumak.
Yaşlı bakım personelinin çalışma koşulları.	Olumlu Koşullar: Vardiyalı sistem, düzenli mesai süresi.
	Olumsuz Koşullar: Alt temizliği, vardiyalı sistem.

5.3.1. Mesleki duygulanım tezahürleri

Duygulanım tezahürleri üst teması, genel anlamda bakıcıların duygulanımsal emek süreçlerine odaklanmaktadır. Buradan hareketle, bakıcıların çalışırken sergilemek durumunda kaldıkları duyguların neler olduğunun kavranması amaçlanmıştır. Bakıcıların mesleki duygulanım tezahürleri ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *sevgi, mutluluk, sabır, iğrenme ve çaresizlik* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Yaşlılarla irtibatım güzel olduğundan kurumuma isteyerek ve seveerek gidiyorum. Gülümsemeye bile ihtiyacı olan bir yaşlı insanın ihtiyacını gidermek çok güzel, mutluluk verici bir duygu.” (K7).

“Bu işi çaresizlikten yapıyorum. Dışarıdan da çaresizlik işi olduğu düşünülüyor. Bu, öncelikle sabır ve mide işidir. Benim, yaşlının pisliğinden değil, kusmuşundan midem bulanır. Gerçekten tiksinti verici olabiliyor.” (K10).

Bakıcılar, meslekteki duygulanım tezahürlerinde sevginin (%50) en önemli öge olduğuna vurgu yapmışlardır. Yukarıdaki cevaplar, hem çalışma koşullarının bakıcılarda uyandırdığı duyguları hem de bakıcıların mesleklerine yönelik geliştirdikleri hisleri açıklamaktadır. Örgütlerin başarısı, çalışan bireylerin işlerinden sağladıkları tatmin duygusuyla yakından ilişkilidir (İçli, 2008, s. 8). Burada, personelin sevdiği için çalışmayı tercih etmesi ve bakım alanında otonomi kullanabilmeleri sayesinde sevgi ve mutluluk gibi olumlu duyguları üretmeleri, yaptıkları işten haz almalarını ve içsel doyumlarını artırmış olabilir. Öte yandan, meslek algıları olumsuz olan personelde ise sabır, iğrenme ve çaresizlik gibi olumsuz duyguların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durum, iş tatmini ve çalışanların psikolojik durumları arasındaki ilişkinin önemli olduğunu gösterir. İş doyumsuzluğu, çalışan bireyin yaptığı işten memnun olmaması ve keyif almaması gibi olumsuz duygulanım durumudur (Aşık, 2010). Bu değersizlik hissi gündelik yaşam pratiklerinde de kendini göstermektedir. Bakım personeli, işlerinin toplum nezdinde itibarının düşük olduğu ve sosyal ortamlarda değer görmediklerini düşündükleri için işlerini söylememeyi tercih etmektedir. Buradaki duygunun sosyolojik analizi, duygular ile içinde meydana geldikleri kültürel ve yapısal düzenlemeler arasındaki karşılıklı bağımlı ilişkiyi benzersiz bir şekilde göstermektedir (Lively ve Weed, 2016, s. 76).

5.3.2. Mesleki yeterlilik için ne gerekir?

Bakıcıların yaşlı bakımında yetkin ve başarılı olmayı nasıl anlamlandırdıklarını analiz etmek amacıyla mesleki gelişim ve yeterlilik için nelerin gerekli olduğuna bakılmıştır. Bakıcıların mesleki yeterlilik için nelerin gerekli olduğuna ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *tecrübe, okulunu okumak, sağlık eğitimi almak, yaşlı*

özelliklerini bilmek ve merhamet en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Yaşlı bakımı bölümünü okumak ve yaşlıları iyi bilmek gerekir. Hem teorik olarak iyi bilmek hem de tecrübe sahibi olmak önemlidir. İşe ilk girdiğimde, nasıl yaklaşmam gerektiğini ve ne yapmam gerektiğini bilmiyordum. Evet, okudum ama yaşayarak işin içine girdikten sonra tecrübem arttı. (K28).

“Meslekte ilgilendiğin her yaşlının özelliğini öğrenmek gerekir. Her yaşlının hastalığını, durumunu, huyunu suyunu öğrenmeliyiz. Ancak ona göre karşılık verip onun ihtiyaçlarını giderebilirsin. Ancak böyle verimli olunur; yaşlının durumunu bilemezsek ona nasıl davranacağımızı da bilemeyiz.” (K17).

Bakıcılar, mesleki pratiklerinde tecrübenin (%31) ve okulunu okumanın (%31) meslek gelişimi için en önemli öğeler olduğuna vurgu yapmışlardır. Mesleki yetkinlik; iş deneyimi ve eğitim seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Bununla beraber, bakıcıların profesyonel davranma yeteneği; mesleki gelişim ve beceri kazanmak için uğraşması, meslekte geçirdiği süre yetkinliğini ve yeterliliğini etkilemektedir. Ancak bu ifadelerden, mesleği okul eğitimi yoluyla öğrenen kişinin, aynı mesleği iş başında öğrenen kişiden daha verimli olacağını kesin olmadığı anlaşılmaktadır. Bunu destekler nitelikte bir araştırmada işe ilk başlarken bakıcıların %85,5'i alana yönelik eğitim alınması gerektiğini vurgularken çalışanların sadece %61'i alana yönelik bir eğitim aldığını saptamış ve bakıcıların %49,2'si özel kurslar tarafından, %27'si işe başladıktan sonra meslektaşları tarafından eğitildiklerini belirtmiştir (Kalaycı, Özkul, ve Oğuz, 2017, s. 646). Buradaki bulguları destekleyen çalışmaların sonuçlarına göre, mesleki yetkinlik, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi arttıkça gelişmektedir (Karahana ve Kav, 2018, s. 162). Her halükarda, buradaki bakım personelinin ön lisans bölümünü okumasının teşvik edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Çalışmalar, sahada eğitimsiz olarak çalışan kişilerin tecrübelerinin eğitimlerle teorik olarak desteklenmesinin yararlı olacağını göstermektedir.

5.3.3. Yaşlı bakım personelinin çalışma koşulları

Duygulanımsal emek davranışlarının belirlenmesinde yaşlı bakım personelinin çalışma koşullarının anlaşılması önemlidir. Bu bağlamda, bakım hizmetlerinin piyasa koşullarında çalışıyor olmasının yaşlı bakıcılar açısından ne gibi çıktıları olduğu ve mevcut durumun bakıcılar tarafından nasıl algılandığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu açıdan, yaşlı bakım personelinin çalışma koşullarının olumlu veya olumsuz yönlerini belirtmek yararlı olacaktır.

Bakıcıların teşvik eden olumlu çalışma koşullarına ilişkin ifade sıklıkları ince-

lendiğinde; *vardiyalı sistem, düzenli mesai süresi, çalışma programı, izin kolaylığı ve manevi yön en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:*

“Günlük çalışmanın 8 saat olması rahat oluyor. İş yeri izin konusunda sıkıntı çıkarmıyor. Arkadaş ortamı ve hastalarla muhabbet iyi hissettiriyor. Hep “Allah razı olsun” demeleri vesilesiyle manevi yönden daha çok kazanıyorsun. Bu sayede vicdanım rahat, kafam rahat, para kazanıyorum. Fiziksel olarak düşünülmediği kadar yorulmuyorum.” (K3).

“Haftada 4 gün çalışır, 3 gün izin yaparız. İş yükü de çok olmadığından 12 saat ağır gelmiyor. Nöbet sayesinde boşalan gün bize kalıyor. Yıllık ve idari izinleri rahatça alabiliyoruz. Maaşımız düzenli yatıyor. İdarecilerimiz anlayışlı insanlardır. Kurumun sosyal şartları güzel; spor faaliyetleri ve geziler düzenliyoruz.” (K22).

Katılımcılar mesleğindeki olumlu koşullar içerisinde vardiyalı sistemin (%40) ve mesai sürelerinin sağladığı avantajların en önemli öge olduğuna vurgu yapmışlardır. Vardiyalı çalışmada 12 veya 24 saat çalışma şeklinde olduğundan, bakım personeli bir gün işe gidip iki veya üç gün evde kendisine zaman ayırabilmektedir. İş yerinde fazla mesai olmaması ve izin kolaylığının kendilerine esnek çalışma sağladığını ifade etmişlerdir. Bir bakıcının işyerinde geçirdiği süre ile işyeri dışındaki zamanını dengelemesi, bakıcının morali ve tatmini yükseltmesi ve işe yönelik stresi azaltması sebebiyle bakıcıdaki sadakat, etkinlik, verimlilik ve azalan direnç gibi nedenlerle hem örgüt bazında hem de bakıcının içinde yaşadığı toplumsal yapı açısından önemlidir (Akın, Ulukök, ve Arar, 2017). Piyasa merkezli iş, piyasa merkezli çalışma düzeninin aksine bakıcılık mesleğinde çalışma süresi yönünden iş hayatı ile iş olmayan zaman arasındaki ayrımın ortadan kalkmamış olduğu görülmektedir. Literatürde, çalışanların arkadaşlarından ve yönetim şeklinden memnun olması ile iş doyumunun yüksek olması durumunda iş sevgisi ve kuruma olan bağlılığın arttığı bildirilmektedir (Oğuz ve Özkul, 2016, s. 145).

Bakıcıları zorlayan olumsuz çalışma koşullarına ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *alt temizliği, vardiyalı sistem, düşük ücret, yaşlılara yetişememek ve fazla çalışma en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:*

“Yaşlıyı arabaya alıp banyo yapmaya götürürken kakasını yapıyor. Her yer pislik oluyor. Sen onun içinde kan terle boğuşuyorsun. Bir yandan durmuyor kendini atmaya çalışıyor. Bazen içimden ‘Ben burada ne yapıyorum. Yeter! Hani ben bu dünyaya pislik temizlemeye mi geldim?’ diyorum. ... Vardiya gündüz kadar kalabalık olmadığı için zor oluyor. Gece nöbetlerinde uykumu alamadığımda sonraki gün uyuyarak geçiyor.” (K9).

“Biz dört dörtlük bakıyoruz ama maddi ve manevi hak ettiğimiz ücretleri alamıyoruz. Personel eksikliğinden dolayı kanunun belirlediği 48 saatten fazla çalıştırılıyor. Ayrıca yaşlının altını temizlemek ve etek tıraşını yapmak psikolojimizi bozabiliyor. Beklediğimiz saygıyı göremiyoruz. ... Nöbet tutmak zorunda olduğumuz için bayram izinleri az oluyor. Gönül ister ki bayramda ailemizle geçirelim.” (K18).

Katılımcılar, mesleğindeki olumsuz koşullar içerisinde alt temizliğinin (%50) dezavantajlar arasındaki en önemli öge olduğuna vurgu yapmışlardır. Bakım vermenin çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin olduğunu belirten araştırmalara literatürde sıkça rastlanmaktadır. Bakım verme yoğunluğunu açıklamaya yardımcı olabilecek bakım sorumluluklarının fiili süresinden ziyade, bakım verme görevlerinin toplamı olduğu açıktır (Holdsworth, 2013, s. 35). Bu olumsuz etkilerden biri olan alt temizliği yapmak, tiksinti şeklinde işten soğumaya neden olurken, vardiyalı sistemde işlerini genellikle tek başlarına yaptıklarından yetişemediklerini ifade etmektedirler. Hasta sayısının standartların üzerinde olması ve hasta bakımı dışındaki fazladan görevler, bakıcıların istedikleri duygusal emek stratejilerini kullanmalarını engellemektedir (Tunç, Gitmez, ve Boothby, 2014, s. 53). Bu çalışma şartları karşılığında verilen ücretin az olduğunu düşünmektedirler. Özel bakım merkezlerinde çalışanlara asgari ücret verilirken, devlete bağlı kurumlarda bakım personeli asgari ücretin iki misline yakın almaktadır. Bununla birlikte, kamudaki huzur evlerindeki bakıcılara duyulan saygınlık ve çalışma koşulları, özel bakım evlerinde bulunmamaktadır. Çalışan refahını artırmayı amaçlayan bakım alanına yönelik iyi niyetli programlar, burada sıraladığımız yapısal sıkıntıları göz ardı ettikleri sürece verimsiz kalır ve çalışanların iş yükünü artırırlar (Virkki, 2008, s. 264). Konuyla ilgili araştırmalara göre, çalışanlar işleriyle ilgili olumsuz sonuçlarla karşılaşmalarında iş tatmininin azalması, iş yerindeki olumsuz koşullar ve olaylar, işi bırakma eğilimini tetiklemektedir. Bu açıdan, duygusal emek ile işe bağlılık ve işten ayrılma istekleri arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır (Oğuz ve Özkul, 2016, s. 140).

5.4. Duygulanımsal emeğin üretilmesi temasına ait bulgular

Duygulanımlar, belirli bir tür bedensel durumla beraber oluşan belirli bir tür düşünce durumunu içermektedir. Böylece duygulanımsal emek, esenlik, rahatlık, tatmin, heyecan ya da tutku gibi hisleri hem üreten hem de işleyen bir emek olarak tanımlanmaktadır (Hardt ve Negri, 2011, s. 123). Bir tür gayri maddi hizmet sunumu olan duygulanımsal emek, bu süreçte çalışanın, hizmet verdiği birey ile kurduğu iletişim üzerinde gerçekleşmektedir (Savul, 2015, s. 48). Bu yönüyle bu tür emeğin, bedensellik, ilişkisellik ve işyeri ile dinlenme ayrımının kaybolması üzerinden değerlendirilmektedir (Emirgil, 2010, s. 230). Araştırmacının bu bölümünde, yaşlı bakım personelinin duygulanımsal emek davranışları-

nın üretiminin nasıl gerçekleştiğine bakılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan analizlerden çıkarılan alt temalar ve kodlar aşağıdaki Tablo 5.3'te ortaya konulmuştur.

Tablo 5.3: Duygulanımsal emek üretilmesi temasının kategorileri ve alt temaları

Kategoriler	Alt Temalar/Kodlar
Meslekte istenilen yaklaşım şekilleri	Duygu Kuralları: Kırmamaya çalışmak.
	Duygu Çeşitliliği: Kibar olmak, güler yüzlü.
	Duygu Yoğunluğu: Servisteki yaşlı sayısı.
Etkileşimsel emek davranışları	Yardımlaşma, birlikte şarkı söylüyoruz.
Merhamet memnuniyetinin kaynağı	Dua ve Allah rızası almak, yardım severlik.
Mesleğin bakıcıların yaşamına etkisi	Fiziksel Etkisi: Kaldırmakta zorlanmak, yoğunluk.
	Psikolojik Etkisi: Ruhsal yorgunluk, psikoloji bozulması.
	Sosyal Etkisi: Yaşlısı olana yardım, sosyalleşmemek.
Meslekte kişilik ve mizacın değişimi	Değersiz hissetmek, sabırlı olmak.

5.4.1. Meslekte istenilen duygusal yaklaşım şekilleri

Meslek ve işin şekline göre çalışma sürecinde duygusal emeğin üretimi farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın bakıcılar üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu anlamak önemlidir. Bu amaçla Morris ve Feldman'ın (1996) modeli, yalnızca çalışanların işlerinde sergiledikleri davranışları değil, aynı zamanda hizmet alanlarla etkileşim içerisinde yarattıkları duyguları ve bu duyguların dıştan görünen şekillerini incelemektedir. Meslekte istenilen duygusal yaklaşım şekilleri kategorisi duygu gösterim kuralları, duygu gösterim şekilleri ve duygusal davranış yoğunluğu şeklinde alt temalara ayrılmıştır.

Bakıcıların duygu gösterim kurallarına ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *kırmamaya çalışmak, tartışmamak, mesafeli olmak, şefkat dili ve düzgün üslup* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Resmiyetten uzak ve yapmacılıktan uzak, samimi bir dil kullanmaya çalışıyoruz. Hem yaşlıyı hem de yaşlı yakınına kırmamaya özen gösteriyoruz. Kesinlikle bozuk bir üslupla konuşmamamız gerekiyor. Şefkat ve merhamet dilini seçmek gerekir. (K12).

“Samimi olduğumda beklentiler çok fazla oluyor. Mesafeli davranmak en iyisidir. Yaşlı yakınlarıyla birebir tartışmaya, diyaloga veya kavraya girmemek gerekir. Hepsi sakın davranışlar ve düzgün iletişim kurmamızı ister.” (K1).

Bakıcıların duygu gösterirken kırmamaya çalışmak (%25) ve tartışmamak (%25) en çok dikkat ettikleri kurallar olduğu görülmüştür. Buradaki duygu gösterim kuralları, beklenenin aksine, örgüt tarafından dayatılmış değil, kişilerin mesleki içselleştirmelerinden kaynaklandığı saptanmıştır. Ayrıca bakıcılar, duygularının gösterimi sırasında mesafeli davranmaya dikkat etmekte ve resmi bir iletişim ortamı yaratmaya çalışmaktadır. Çünkü samimiyet arttıkça yaşlıların beklentileri de artmaktadır. Araştırmalarda yaşlı bakım yaklaşımlarındaki çeşitlilik çoğaldıkça, yaşlıların da isteklerinin arttığı ve bakım personelinin bu istekleri yerine getirmek için daha fazla duygusal emek sergilediği görülmüştür (Çaldağ, 2010). Hochschild (1983), duygusal emek üreten gösterim kuralları çerçevesinde bu duyguların gerekliliğinin örgüt tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Duygusal gösterim kuralları, etkileşim anında çalışanların müşterilere nasıl davranacaklarına ilişkin belirli standartları yansıtmaktadır (Kaplan, 2019).

Bakıcıların duygu gösterim şekilleri çeşitliliğine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *kibar olmak, güler yüzlü olmak, samimi davranmak, sakın olmak ve şakalaşmak* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Yaşlılarla ve yakınlarıyla iletişimde kibar olmak zorundasınız; özellikle yaşlılarımızı incitmemeye çalışmalıyız. İlk önce güler yüzle tath dile yaklaşırız. İletişime geçerken samimi olmaya özen gösteriyoruz. Yaşlı yakınları da samimiyet görmek istiyor.” (K23).

“Sakin konuşmaya çalışıyorum. Onların anlayabileceği dilde doğru cümleler seçmeye özen gösteriyorum. Yaşlılarla şakalaşırsam, moral-leri yerine gelir. Bu şekilde güzel zaman geçiriyoruz.” (K9).

Bakıcılar kibar olmak (%33) ve güler yüzlü olmak (%25) duygu gösterim şekilleri çeşitliliğinin başında geldiğini vurgulamıştır. Bu alanlardaki duygusal tazı sergileme kapasitesi örgütlerce duygusal yeterlilik olarak görülerek bundan faydalanma imkânlarına dönüştürülmektedir (Illouz, 2011, s. 96). Bakıcılar, yaşlılara umut ve güven vermek için hem pozitif duygular sergilemek hem de yaşlıların üzüntülerinden etkilenmesine rağmen kendi duygularını gizlemek zorundadır.

Buna göre, bakıcıların yaşlılara gün boyunca birbirinden farklı duygu gösterim şekilleri sergilemeleri nedeniyle duygusal emek göstermek zorunda kaldıkları söylenebilir. Benzer araştırmalarda, psikolojik problemleri olan yatalak yaşlılara bakım vermenin duygusal sıkıntıya ve içsel çatışmalara sebep verdiği, bu sürecin ise bakıcıların gündelik yaklaşımlarında, duygularında çeşitliliğe ve çelişiklere yol açtığı ifade edilmektedir (Gray ve Smith, 2009, s. 254). Duygu gösterim şekillerindeki çeşitliliğin, bakıcının duyarsızlaşma düzeylerini artırmakta ve beraberinde duygusal emek sergilemesini artırdığı belirtilmektedir (Akgün, 2015, s. 140; Morris ve Feldman, 1996).

Bakıcıların duygusal davranışın yoğunluğu sebeplerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *servisteki yaşlı sayısı, uzun sohbetler, bakım süresi, talep sıklığı ve selamlaşma* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Yaşlarımız çocuklarından ne bekliyorsa, bizden de aynı yaklaşımı bekliyorlar. Genellikle aklı başında olanlar birebir ilgi bekliyor. Fakat biz ihtiyaç duydukları birebir ilgiyi gösteremiyoruz. Burada 24 yaşlı var. Buna rağmen biz sadece iki personeliz.” (K27).

“Bir işi yapmaya çalışırken hareketli yaşlılar sürekli bir şey isteyerek bizi darlarlar. Yaşlılar, geçmiş, gelecek ve çocukları hakkında sık muhabbet etmemizi isterler. İş yerine girerken karşılaştığım her yaşlıyla selamlaşıp hatırlarını sorarım.” (K11).

Bakıcılar, servisteki yaşlı sayısının (%54) duygusal davranış yoğunluğu sebeplerinin başında geldiğini vurgulamışlardır. Duygulanımsal emek gerektiren diğer mesleklerden farklı olarak, bakıcılar yaşlılarla mesainin tamamına yayılan bir etkileşim içerisindedirler. Yaşlılarla olan etkileşimdeki duygusal yoğunluk ve süresi arttıkça bakıcılar duygu sıklığı gösterimlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar (Morris ve Feldman, 1996). Bunu destekleyen araştırmalara göre, etkileşim süresinin az olduğu görevlerde önceden hazırlanmış duygu kuralları çerçevesinde duygu gösterimleri sergileyebildiklerinde duygu yoğunluğu da azalmaktadır. Fakat etkileşim süresi uzun olan mesleklerde duygusal gösterimler planlanmış kurallardan uzaklaşarak kendiliğinden şekillenmekte ve çalışanlar daha içten ve yoğun bir duygu sergilemektedir (Delen, 2017, s. 73). Morris ve Feldman’a (1996) göre, duygusal gösterimin yoğunluğu ve süresi ile duygusal emek arasında paralel olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

5.4.2. Etkileşimsel emek davranışları

Duygulanımsal emek kavramı, hizmet örgütlerinde çalışanlara bazı özgürlüklerin verilmesini zorunlu kılar. Bu özgürlüklerin verilmesi, lüks hizmet etkileşimlerinde daha çok gözlemlenmektedir (Diefendorff James ve Robin, 2005). Duy-

gulanımsal emeğin bu özelliği, yaşlı bakıcıların hissettikleri hizmet vermeye dair bakış açılarında ve yaşlılarla etkileşimlerinde kendini göstermektedir. Bakıcıların etkileşimsel emek davranışlarına ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *yardımlaşma, birlikte şarkı söylemek, birlikte oynamak, dışarı çıkıp gezmek ve duyguları paylaşma* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Beni işimde mutlu eden şey yaşlının ona yardım etmemi kolaylaştırmaya çabalamasıdır. Mesela en azından ben çamaşır katlarken onların da bana yardım etmeleri beni mutlu ediyor. Kıyafetlerini topluyor; dolabını yerleştiriyor. Bu durumlarda beni düşündüğünü, sevdiğini görünce mutlu oluyorum. Yemek yedirirken mesela biraz müzik açarım. ‘Afiyet olsun teyzem’ dediğimde o yaşlının gözlerinin güldüğünü görürüm.” (K19).

“Yaz ayları geldiğinde yaşlıları dışarı çıkartmak, gezdirmek çok içimden gelir. Nasıl biz gezip tozuyorsak, onlar da şu bahçenin tadını çıkarırsınlar isterim. Tekerlekli sandalye almak çok zor olsa bile gezdiriyoruz. ... Mutlu etmek için bir oyun havası açıyoruz. Hep birlikte şarkı söylüyoruz. Grup odamızda eğleniyoruz. Arkadaşlarla oynuyoruz, bizi alkışlıyorlar falan; onları öyle mutlu etmeye çalışıyoruz.” (K25).

Katılımcılar yardımlaşmanın (%30) etkileşimsel emek davranışlarının başında geldiğini vurgulamıştır. Bakıcılar işlerini yaparken yaşlıların temizliği kolaylaştırması ve eşyaların düzenlenmesine katkısı, bakıcılarda sevilme duygusu oluşturmaktadır. Ayrıca yaşlılar ile bakıcılar arasında şarkı söylemek, oynamak, gezmek gibi ortak paylaşımların olduğu ifade edilmiştir. Duygulanımsal emek açısından buradaki olumlu etkileşimlerin oluşması işletmeler yönünden oldukça istendiktir. Duygusal emekteki yüzeysel davranışın yol açtığı duygusal uyumsuzluk, çalışanların müşterileri ile olan doğal ve spontane etkileşim yoğunluğunun artmasına bağlı olarak azaltılabilir (Acaray ve Günsel, 2017, s. 94). Bakıcılara yaşlılarla ilişkilerinde özgürlük alanı verilmesi, buradaki kodlarda bulunan pozitif hizmet etkileşimine vesile olmuştur. Negri ve Hardt’a (2011) göre duygulanımsal emeğin özü yönüyle müşterek olduğunu belirtmektedirler. Bu özelliği nedeniyle hem müşteriler hem de çalışanların müşterek iş birliği beraberinde kendi esnekliklerini de getirecektir. Bu müşterek iş birliği üzerinden duygulanımsal emeğin özgürleştirici olduğunu ve üstelik sermaye dayatmalarından kurtulma potansiyeli taşıdığını aşıkardır. Katılımcılar, yaşlılarla birlikte aktiviteler yapmaktan keyif aldıklarını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, duygusal emekte işi yaparken zevk alan, severek yapan ve iş yaparken kendine özgü özellikler katan hizmet verenlerin işe bağlılıkları yüksektir (Öz, 2007). Burada kapitalizmin yaşadığı bir değişim, emeğin değerinin niceliği yönünden ölçülebilirliğinden, niteliği yönünden anlaşılabilirliğine geçiştir.

5.4.3. Merhamet memnuniyetinin belirtileri

İnsanın benciliğine karşı zafer kazanmasıyla oluşan merhamet duygusu, sosyal dayanışmanın sağlanması için gereken insan davranışlarının oluşturulmasında önemli bir insani özelliktir (Gökalp, 2019, s. 77). Yaşlı bakım personelinin yaşam kalitesini etkileyen en önemli etmenler olarak belirlenen merhamet memnuniyetinin tanımlanması ve belirlenmesi üzerinden duygulanımsal emeğin olumlu etkilerini ortaya koymak yararlı olacaktır.

Katılımcıların merhamet memnuniyetinin duygusal belirtilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; dua ve Allah rızası almak, yardımcı olmaktan keyif alma, yaşlılarla bağ kurma, işten aldıkları ilham ve işin getirisi en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Yaşlıları dışarı gezintiye götürdüğümde, diğer odalardaki yaşlılarla tanışmaya, sohbet etmeye gittiğimde değişik bir yüz, değişik bir ortam iyi geliyor. Bu durumda içim kıpır kıpır oluyor. ... Teyzelerle iyi anlaşırız. Bana kızım olarak hitap etmesi, ‘Allah razı olsun, sağ ol’ demesi bile içimi rahatlatıyor. Burada çalıştığımızdan dolayı sokakta herkese ve her şeye merhametli yaklaşıyoruz.” (K16).

“İsyan etmeyi bıraktım, artık isyan etmiyorum; her şeye şükrediyorum. Kötü olaylarda bile benden daha kötüsü varmış diye düşünüyorum. Hem çalışıp hem para kazanıp hem de dua alıyorum diye düşünüyorum. Hemşirelik bitirsem de bu meslekle devam edeceğim. Bu işte kazandığım paranın bereketi var.” (K10).

Katılımcılar, dua ve Allah rızası almak (%60) merhamet memnuniyetinin duygusal belirtilerinin başında geldiğini vurgulamıştır. Bakıcılar, yaşlıların dualarının kendilerini belalardan koruduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte, para kazanırken dua aldıkları için iki dünyayı da kazandıran güzel bir meslekleri olduğunu düşünmektedirler. Bu yönüyle yaşlılara yardım etmekten ve bağ kurmaktan keyif ve ilham almaktadırlar. Bunu destekler şekilde, Isparta ilinde yapılan bir araştırmada bakıcıların işlerinde sevdiği yönler arasında yardım etmek (%28,8) ve hayır duasını almak (%21,8) önemli bir yer tutmaktadır (Kalaycı, Özkul ve Oğuz, 2017, s. 646). Merhamet memnuniyeti, yaşlılara sağlık hizmeti sunmanın bakıcıda yaratacağı duygusal bir ödül olarak ortaya çıkmaktadır (Şeremet ve Ekinci, 2021, s. 335). Merhamet memnuniyeti, travma yaşamış, bakım gerektiren yaşlı kişilerin olumsuz yönlerini dengelemeye yardımcı olan pozitif bir duygudur. Bakım mesleğini seçen bireylerin çoğunlukla yaşlılara yardım etmenin memnuniyetinden kaynaklanan koruyucu bir mekanizmaya sahip oldukları (Stamm, 2002, s. 107-122) ve yaptıkları işin karşılığını alma veya teşvik duyguları hissettikleri görülmektedir. Değerlerimiz bizi mutlu ederek erdemlerimizin şekillenmesini sağladığından, bakımın kalitesi, bakıcıların sahip olduğu profesyonel çalışma değerlerinin bir yansımasıdır.

5.4.4. Mesleğin bakıcıların yaşamına etkisi

Duygulanımsal emek, Hardt ve Negri'nin çizdiği şekliyle, üretim noktasını kapsayan ve aşan, tüm yaşama yayılan bir emektir. Bu yazarlar, çalışan olarak bizlerin yaşamındaki her alanın sermayenin tahakkümü altında olduğunu göstermek istemektedirler (Özdemir, 2014, s. 119). Başka bir deyişle, duygulanımsal emek kavramı, üretim zamanı ile yeniden üretim zamanından; çalışma zamanı ile boş zamandan meydana gelen günlük yaşamın tümünü bir yeniden üretim zamanı şeklinde görmektedir (Savran ve Demiryontan, 2008). Yaşlı bakıcıların mesleklerinin yaşamlarına nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymak, bakım mesleğindeki duygulanımsal emeğin ne boyutta "mesleki deformasyona" neden olduğunu göstermesi açısından yararlı olacaktır. Katılımcıların yanıtlarından elde edilen verilerle yapılan analizlerden çıkarılan sonuçlar sonrasında yaşamlarındaki etkilerini üç başlıkta sınıflandırabiliriz. Bunlar sırasıyla fiziksel etkisi, sosyal etkisi ve psikolojik etkisi olarak aşağıda incelenmiştir.

Bakıcıların yaşamına dağılan fiziksel etkilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *kaldırmakta zorlanmak, yorgunluk, kas ağrıları, hareketlilik ve yaşam disiplini en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:*

"Benim kafam rahat olsun, yapamayacağım iş yoktur. Sadece yaşlıyı kaldırırken ağır oldukları için zorlanırım. Başka sorun yaşamam fiziksel olarak. Aksine, uğraşmak hareketlendiriyor; benim enerjimi yükselterek beni mutlu kılıyor. ... Burada saatlik çalıştığım için dışarıda bir rutin kuruyorsun. Uyku saatini bile ona göre ayarlıyorsun, saatleri boşa harcamamak için düzene uyuyorsun, olumlu oluyor." (K6).

"Haftanın altı günü çalışmak insanı tamamen yıpratıyor. O yüzden yıpranma payı dedikleri şeyi huzurevlerine koymaları lazım. Fiziksel anlamda yorgunluk oluyor. Gece sabaha kadar uyumadan bekliyorsun, hiç dinlenmiyorsun. Masanın başında oturuyoruz ama her an çalışmaya hazırız. Tek başına yaşlıyı çekemiyorsun. Yatağın ortasında yukarı almaya güç yetmiyor. Kadın olduğumuz için gücümüz yetmiyor. Sürekli ağır yaşlı kaldırmaktan dolayı boyun ve bel fitiği oluyoruz." (K4).

Katılımcılar, kaldırmakta zorlanmanın (%50) fiziksel etkilerin başında geldiğini vurgulamıştır. Yatalak ağır yaşlıları kaldırmak, bakıcılarda boyun ve bel fitiklerine sebep olmaktadır. Bu durum, iş dışı yaşamlarında yorgunluk ve kas ağrıları gibi sorunlara yol açmaktadır. Bu fiziksel etkiler açısından, gündelik yaşam ile çalışma yaşamı arasındaki sınırların kaybolması, çalışanların kendilerini çalışma hayatının üretim süreçlerinden ve bu sürecin pratiklerinden kurtarmada yaşadıkları güçlük, günümüzde çalışma yaşamındaki duygulanımsal emeğin ana görünümünün başında yer almaktadır (Emirgil, 2010, s. 232). Ancak, işini severek yapmaya çalışan bakıcılar, kendilerindeki değişimden bahsederken iş yerindeki

bu tutumlarının mesai dışında enerji verdiğini, hareketlilik ve disiplin sağladığını da ifade etmektedirler. İş yerinde olumsuz bir durum çıktığında ise bu durumu kendi yöntemleriyle ortadan kaldırmaya özen göstermektedirler.

Bakıcıların yaşamına dağılan psikolojik etkilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *ruhsal yorgunluk, psikolojinin bozulması, ibret alma, şükretme ve rüyalarına girme* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Ruhsal olarak bazen çöküntüye uğruyoruz. Yaşlılara şöyle ibret nazarıyla baktığımızda; “Bunlar bir zamanlar benim gibi gençti, bu duruma düşmüşler. Ben de mi acaba öyle olacağım? Demek ki biz de gitgide böyle olacağız” gibi üzüntülere kapılıyorum. Yaşlıların yaşanmışlıklardan, tecrübelerinden şükür sebebi olarak bir şeyler öğreniyoruz.” (K23).

“Burada psikolojisi hiç olmayan insanlar var. Onlardan çok etkilenmediğim dönemlerde akşam rüyalarım girdiler. ... Belli bir zamandan sonra burada çalışanların psikolojisi bozuluyor; o yüzden verimliliğini artırmak için psikolog veya terapist alması iyi olur. Gündelik yaşamımda mesleğimden dolayı kendimi diğer insanlara göre daha merhametli hissediyorum.” (K5).

Katılımcılar ruhsal yorgunluğun (%50) psikolojik etkilerin başında geldiğini vurgulamıştır. Görüşmelerde kurumda yaşanan negatif olaylarla etkin baş edememe ve duyguları ifade etme biçimlerinde sorunlar olmasının psikolojik sonuçları, bakıcılarda depresif belirtilerin ve tükenmişlik belirtilerinin görülmesidir. Benzer şekilde duygulanımsal emekte ise mesai içinde oluşan duygusal yabancılaşmanın ötesinde, çalışanın kendisine ait olan duygusal yaşamı ile işi için büründüğü bedensel denetimin ayrımı çok daha imkânsız hale gelmektedir (Negri ve Hardt, 2012). Kurumsal hedefler doğrultusunda duyguları yönetme ihtiyacı, stres seviyesini artırarak tükenmişliğe neden olabilmektedir. Kendini uyarılama yeteneği düşük olan çalışanların stres düzeyleri paralelinde duygusal emek düzeyleri yüksek olmaktadır (Grandey, 2000, s. 22). Duygulanımsal emeğin bir uzantısı olarak duygusal emek, hizmet sektörü etkileşimlerinin çalışan için negatif yönünü vurgulayarak hizmet etkileşimlerini sorunlu görme eğilimindedir. Duygulanımsal emek kapsamında hizmet etkileşimindeki hem negatif hem de pozitif taraflar bulunmaktadır (Koç, 2020, s. 71). Burada bakıcılar, yaşlıların durumlarından ibret alarak gençlikleri için şükretmektedir. Böylece zamanın ve sahip olduklarının kıymetini bilmeleri, pozitif bir tarafa örnek olabilir.

Bakıcıların yaşamına dağılan sosyal etkilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; *yaşlısı olana yardım, sosyalleşmemek, değer görmek, vardiya döngüsünün etkisi ve yaşlılarla sosyalleşme* en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Sosyal yönden çalışan bir insan olmak her zaman bir artıdır. İnsanlar, huzur evinde çalıştığımı öğrenince bana gıpta ile bakıyorlar. ... Tanıdıkların yaşlılarına bakıyorum. Onlara yaşlılarında yatak yarası oluşmaması için nasıl pozisyon vermeleri gerektiğini ve nasıl bakmaları gerektiğini öğretiyorum. Mesleğimden dolayı değer görüyorum.” (K20).

“İşte yorulduğum için insanlarla sosyal bir faaliyet yapmak istemiyorum, gezmek istemiyorum. Hem kafam hem de bedenim yoruluyor. ... Yaşlıların hayat hikayesini dinleyince o hikayeden kimseye güvenmemen gerektiğini öğreniyorsun. Vardiyadan dolayı ailemle vakit geçiremiyorum. Birbirimizi göremiyoruz.” (K8).

Katılımcılar, yaşlısı olana yardımcı olmanın (%40) sosyal etkilerin başında geldiğini vurgulamıştır. Çevresindeki insanların yatalak yaşlılara nasıl bakması gerektiğini öğrettiklerini ve huzur evinde çalıştıkları için değer gördüklerini ifade etmektedirler. Bu yönden bakıcılık mesleğinin sosyal olarak bir artısı olmaktadır. Bu süreçte, çalışanın özneliği, hali, tavırları, becerileri, boş zamanındaki hobileri vb. duygulanımsal emek bağlamında üretimin bir parçası olur: “İyi hal ve tavırları ile sosyal becerileri olan bir işçi, duygulanımsal emekte uzman bir işçi demektir” (Hardt ve Negri, 2011, s. 122). Bunu destekler şekilde, Isparta ilindeki bir çalışmada bakıcıların %50’si sosyal çevrelerinde çalışma verimliliğine olumlu etki eden etkenlerin olduğunu ve %28,5’i işi yüzünden sosyal yaşamlarına ve ailelerine zaman ayıramadıklarını ifade etmişlerdir (Kalaycı vd., 2017, s. 646). Burada vardiya sistemi nedeniyle sevdikleriyle aynı anda izinli olmadıklarından dolayı sosyalleşemediklerini belirtmektedirler. Zaten duygulanımsal emek, boş zaman ile çalışma zamanı arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır. Duygulanımsal emek, tüm hayatı işe koşmaktadır (Akalin, 2007). Bakıcılar, sosyal faaliyetlerde bulunamadıkları ve şehirdeki sosyal alanların ve sistemlerinin yetersizliği nedeniyle istedikleri kadar sosyal destek alamadıkları için duygu yüklerini boşaltma sorunları yaşayabilmektedirler.

5.4.5. Meslekte kişilik ve mizacın değişimi

Duygulanımsal emek, Hardt ve Negri tarafından genişletilerek bedensel sarfiyata da dayandırılmış ve üst yapısal bir alana dahil gibi gözükse de alt yapısal ilişkilerle analiz edilmesinin gerekliliği ileri sürülmüştür. Buradan hareketle duygusal emek ile arasındaki fark, duygulanımsal emeğin bireylerin tüm iletişim ve etkileşim becerilerine sirayet etmesi şeklinde açıklandığından, bakıcıların mesleklerinde yaşadıkları kişilik ve mizacın değişimlerine bakmak yararlı olacaktır. Bakıcıların meslekte kişilik ve mizacın değişimine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; değersiz hissetmek, sabırlı olmak, sinirli olmak, kullanılmamayı öğrenmek ve yaşlılar gibi hissetmek en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Bakıcıların burada belirttikleri kodları gösteren ifadeleri şöyledir:

“Her şeyi sen yapıyorsun, alt kademe olduğun için seni aşağılar gibi davranıyorlar. Ben olmasam, bakıcı olmasa iş yerinde olmaz. ... Önceden sabırlı biri değildim burada sabır neymiş hepsini öğrendim. Merhamet duygum burada gelişti önceden şükretmeyi bilmezdim. ... İşe ilk girdiğimizde teyzem ve amcam ne söyledilerse anında yaptık hiç ikiletmedik. Yürüeyebilenin bile yatağına çay, su götürdük. Gün geçtikçe kullanıldığımızı anladık. Bir müddet sonra nasıl davranman gerektiğini çözüyorsun.” (K2).

“Burada yaşlılarımıza bir şeyler anlatabilmek için sürekli yüksek sesle konuşma alışkanlığımız başladı. Bazen yaşlılar gibi hayata küsmeye ve terk edilmişlik duyguları hissediyoruz. Evde en ufak bir şey olduğu zaman “Siz de bizi huzurevine terk edeceksiniz” diye söyleniyorum. Sürekli yaşlıların arasında kendimizi yaşlı gibi hissediyoruz.” (K30).

Katılımcılar, değersizlik hissini (%50) mesleklerinde yaşadıkları kişilik ve mizacın değişimlerinin başında geldiğini vurgulamıştır. Mesleki faaliyetleri nedeniyle kendi kurumlarında bile en alt kademe olarak görülme, zamanla değersizlik hissine neden olmaktadır. Bu meslek sayesinde sabırlı olmayı öğrendiklerini, ancak bazı zamanlar duygusal yoğunluktan dolayı iş dışı yaşamda sinirli bir mizaç sergilediklerini ifade etmektedirler. Dolayısıyla, bakıcılıkta hissedilen duygulanımların, bakıcının mizacını ve öznel iyi oluşunu hem olumlu hem de olumsuz yönden etkilediği görülmüştür. Yani durum ve olaylar tıpatıp aynı olsa bile, insanlar aynı tepki ve duyguları sergilemezler. Hem dışarıdan gelen uyarının durumu hem de bireyin kişilik yapısının niteliği, duyguların oluşumunu etkilemektedir (Tekçe, 2021, s. 30). İş performansının artışı, bakıcıların gerçek duygularıyla işte kendilerinden beklenen duyguların uyuşması ve iş gerekleriyle kişilik özelliklerinin uyuşmasına bağlıdır. Bu uyumu yakalayabilmek için yapılan çabalar, mizaçlara sirayet etmekte ve yaşlı ile yaşlı olmaktadır. Hizmet sektöründeki taleple oluşan “kişilik piyasası”, bakıcılardan duygularını kurum amaçları doğrultusunda düzenlemelerini talep etmekte ve buna neden olmaktadır (Yıldız, 2017, s. 1). Bakıcılık mesleği, bazı kişilik özelliklerini taşımayı gerektiren bir meslektir. Mills, bu durumu kişiliğin dışsallaşması olarak açıklamıştır. Hizmet sektöründe işgörenlerin kişiliği, kendi benliklerine ait olmaktan uzaklaşarak, daha çok firmaya ait bir nesne olarak çalışanların kendilerine yabancı hale dönüşmektedir (Mills, 2017, s. 188). Richard Sennett (2003) ise, duygulanımsal emek süreçlerinin çalışanların yaşamlarını nasıl etkilediği ve bu etkinin duygular ve kişilik üzerinde ne şekilde “karakter aşınması”na yol açtığını savunmaktadır.

Sonuç

1970’lerden sonra postmodern dönüşüm, üretim yapısına etki etmesiyle maddi olmayan emek önem kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerde iş gücünün büyük bir bölümü, büyüyen hizmet sektöründe çalışır hale gelmiştir. Müşteri memnuniyeti, re-

kabet içerisindeki hizmet sektöründe ön planda tutulduğundan sürekli artırılmaya çalışılmaktadır. Bu sektördeki örgütler, hedefleri doğrultusunda kültürel öncelikleri göz önünde bulundurarak hizmet verirken sergilenecek kişilerarası iletişim stratejileri geliştirmekte ve bir takım duygusal davranış kuralları koymaktadır. Bu kurallara göre sahada sergilenmesi istenen duyguların, çalışanlarca etkili bir şekilde müşterilere yansıtılması istenmektedir (Yalçın, 2023, s. 23). Türkiye’de yaşlı nüfusu her geçen gün artarken, kurum bakımına olan ihtiyaç da aynı oranda artmaktadır. Bakım alanındaki kurumlarda bulunan yetişmiş insan gücü, bakım hizmetlerinin kalitesi ve verimliliği için kritik önemdedir. Bakım personelinin mesleğiyle ilgili yaşadığı öznel hissiyatı etkileyen duygulanımsal emek süreçleri, bakım hizmetleri üzerinde ciddi etkilere yol açmaktadır. Yaşlı bakım hizmetleri alanında duygulanımsal emeğin üretiminin nasıl deneyimlendiğini anlamak için fenomenolojik bir yöntem kullanılmıştır. Görüşme verilerinin içerik analizi ile kodlanması neticesinde, yaşlı bakım mesleği ve duygulanımsal emek bulguları şeklinde iki ana tema ve bu temalara ait yedi farklı alt tema belirlenmiştir.

Yaşlı bakım mesleği temasına ait kategoriler: Mesleki duygulanım tezahürleri, mesleki yeterlilik için ne gerekir? ve yaşlı bakım personelinin çalışma koşulları olmak üzere üç farklı kategoriden oluşmaktadır. 1) Mesleki duygulanım tezahürlerine ilişkin kategorideki ifade sıklıkları incelendiğinde; bakıcıların sevgiyi (%50) meslek alanında sergiledikleri duygusal bir ürün olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Sevginin içsel olarak sağlanamadığı durumlarda sergilenmesinin üretilmesi süreci duygusal emek gerektirmektedir. Buradaki hisleri, sevgi ve mutluluk gibi olumlu ve samimi olan bakıcıların otonomi kullanabilmeleri sayesinde yaptıkları işten haz almalarını ve içsel doyumlarını artırmış olabilir. 2) Bakıcıların mesleki yeterlilik için gerekli olanlara ilişkin kategorideki ifade sıklıkları incelendiğinde; bakıcıların tecrübenin (%31) ve okulumu okumanın (%31) meslek gelişimi için en önemli öğeler olduğuna vurgu yaptıkları görülmektedir. Bakıcıların mesleki yetkinlikleri, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi arttıkça gelişmektedir. 3) Yaşlı bakım personelinin çalışma koşulları: Olumlu koşullar ve olumsuz koşullar olarak iki alt temada değerlendirilmiştir. Bakıcıların olumlu koşullara ilişkin alt temadaki ifade sıklıkları incelendiğinde; vardiyalı sistemin (%40) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Kamuda vardiyalı çalışma, 12 veya 24 saat çalışma şeklinde olduğundan, çalışanlar bir gün işe gidip iki/üç gün evde kendilerine zaman ayırabilmektedir. Bakıcıların olumsuz koşullara ilişkin alt temadaki ifade sıklıkları incelendiğinde; pislik temizliğinin (%50) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu olumsuz etkilerden alt temizliği ve tıraş yapmak tikslenme şeklinde işten soğumaya neden olmaktadır.

Duygulanımsal emek bulguları temasına ait kategoriler: Meslekte istenilen yaklaşım şekilleri, etkileşimsel emek davranışları, merhamet memnuniyetinin duygusal belirtileri, mesleğin bakıcıların yaşamına etkisi, meslekte kişilik ve mizacın değişimi olmak üzere beş farklı kategoriden oluşmaktadır. 1) Meslekte istenilen yaklaşım şekillerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; duygu gösterim kuralları,

duygu gösterim şekilleri ve duygusal davranışın yoğunluğu olarak üç alt temada değerlendirilmiştir. Bakıcıların duygu gösterim kurallarına ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; kırmamaya çalışmak (%25) ve tartışmamak (%25) en önemli öğeler olduğu görülmektedir. Katılımcılar, kişilerarası iletişim sürecinin yaşlıları ve yakınlarını memnun edecek şekilde ve örgüt hedefleri doğrultusunda seyretmesi için kendilerinden beklenen duygu gösterim kurallarına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Bakıcıların duygu gösterim şekillerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; kibar olmak (%33) ve güler yüzlü olmak (%25) duygu gösterim şekilleri çeşitliliğinin başında geldiği vurgulanmıştır. Bakıcıların yaşlıya gün boyunca birçok farklı duygu gösterim şekli nedeniyle daha fazla duygusal emek üretmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Bakıcıların duygusal davranışın yoğunluğuna ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; servisteki yaşlı sayısının (%54) duygusal davranış yoğunluğu sebeplerinin başında geldiği vurgulanmıştır. Duygusal emek gerektiren diğer mesleklerden farklı olarak, bakıcılar sabit yaşlılarla mesaiye ve yıllara yayılan bir etkileşim içerisindeyler. Bu etkileşimdeki yaşanmışlıklar, duygusal yoğunluk ve süre arttıkça bakıcılar daha çok duygulanımsal emek sergilemektedir. 2) Mesleki etkileşimsel emek davranışlarının ilişkin kategorideki ifade sıklıkları incelendiğinde; yardımlaşmanın (%30) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Bakıcılar, yaşlıların işlerini yaparken onların işleri kolaylaştırmaya çabalaması ve odaların düzenlenmesine katkısı, bakıcılarda değer görme duygusu oluşturmaktadır. Ayrıca yaşlılar ile bakıcılar arasında şarkı söylemek, oynamak, gezmek gibi ortak paylaşımların olduğu ifade edilmiştir. Duygulanımsal emek açısından buradaki olumlu etkileşimlerin oluşması işletmeler açısından istendiktir. 3) Merhamet memnuniyetinin duygusal belirtilerine ilişkin kategorideki ifade sıklıkları incelendiğinde; dua ve Allah rızası almak (%60) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Bakıcılar, yaşlıların dualarının kendilerini ve ailelerini koruduğuna inanmaktadır. Mesleklerini yaparken hem para hem de dua aldıkları için şanslı olduklarını düşünmektedirler. Buradaki merhamet memnuniyeti ise yaşlılara sağlık hizmeti sunmanın bakıcılarda yaratacağı duygusal bir ödül ve davranış pekiştirici olarak görülebilir. 4) Mesleğin bakıcıların yaşamına etkisine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; fiziksel etkileri, sosyal etkileri ve duygusal etkileri olarak üç alt temada değerlendirilmiştir. Bakıcılara fiziksel etkilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; kaldırmakta zorlanmanın (%50) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Bakıcılar ağır yaşlıları kaldırmaktan dolayı boyun ve bel fitıkları olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum iş dışı yaşamlarında yorgunluk ve kas ağrıları gibi sorunlara yol açmaktadır. Bakıcılara psikolojik etkilerine ilişkin ifade sıklıkları incelendiğinde; ruhsal yorgunluğun (%50) en önemli öğe olduğuna vurgu yapmışlardır. Kurumda yaşanan negatif olaylarla etkin baş edememe ve yaşlılara duyguları özgürce ifade edememeleri, psikolojik olarak bakıcılarda depresif belirtilere ve tükenmişlik yaşamalarına neden olduğu saptanmıştır. Mesaide oluşan duygusal yabancılaşma, duygulanımsal emeğin bir görünümüdür. Bakıcılara sosyal etkilerine ilişkin ifade sıklıkları ince-

lendiğinde; yaşlısı olanlarla yardımlaşmanın (%40) en önemli öge olduğuna vurgu yapmışlardır. Çevresindeki insanların yatalak yaşlılarına nasıl bakılması gerektiğini öğrettiği ve huzur evinde çalıştığı için çevreden değer gördüğünü ifade etmektedir. Bakıcılar, sevdiklerine zaman ayıramamaktan yakınsalar da mesleğinin sosyal artıları bulunmaktadır. 5) Meslekte kişilik ve mizacın değişimine ilişkin kategorideki ifade sıklıkları incelendiğinde; değersizlik hissini (%50) en önemli öge olduğuna vurgu yapmışlardır. Yaşlıların alt temizliği yaptıklarından en alt kademe olarak görülmeleri zamanla değersizliğe ve özgüvensizliğe neden olmaktadır. Bu meslek sayesinde sabırlı olmayı öğrendiklerini ancak duygusal yoğunluktan dolayı iş dışı yaşamlarında sinirli bir mizaca sahip olduklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla bakıcılıkta hissedilen duygulanımlar, bakıcının mizacını ve öznel iyi oluşunu hem olumlu hem de olumsuz yönden etkilediği görülmüştür.

Nihai olarak, yaşlı bakım hizmetleri alanındaki örgütlerin “duygu rejimi”nin niteliği doğrultusunda ve bakım sürecinde karşılaşılan birbirinden farklı durumlara yanıt olarak, yaşlı bakım personelinin mesleki habituslarına özgü stratejiler geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bu stratejiler, bakım alanında her seferinde sergilendiğinde, “duygusal sığınak” olarak duygulanımsal emeğin yeniden üretildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Acaray, A., & Günsel, A. (2017). Motivasyon, Duygusal Emek, Duygusal Uyumsuzluk ve Etkileşim Yoğunluğu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Kamu Kurumu Çalışanları Üzerinde Araştırma. *Social Sciences Research Journal*, 6(4), 83-98.
- Ahmet, S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikası* (3. baskı b.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Akalın, A. (2007). Duygulanım ve Duygulanımsal Emek Üzerine Notlar. *birikimdergisi.com*(217).
- Akgün, B. M. (2015). *Hemşirelerin Duygusal Emek, Duygusal Özyeterlik ve Tükenmişlik Düzeylerinin Duygusal Habitus Bağlamında İncelenmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi .
- Akın, A., Ulukök, E., & Arar, T. (2017). İş-Yaşam Dengesi: Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Yönelik Teorik Bir İnceleme. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 9, 112-125.
- ASPB. (2017). *Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetleri Raporu. Avrupa’dan En İyi Uygulama Örnekleri ve Türkiye İçin Bir Model Tasarımı*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Aşık, N. A. (2010). Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*(467), 30-52.
- Balci, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. Aydın, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Best, S., & Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalara* (3. baskı b.). (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Birgün. (2022, 02 28). Eşit Bakım Emeği Günü: Görünmeyen emeği düşünme ve değer verme vakti. *Birgün Gazetesi*.
- Bora, A. (2017). Oyunbozan Feminist: Sara Ahmed. *Moment Dergi*, 4(1), 271-278.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Cvetkovich, A. (2021). *Depresyon Toplumsal Bir His* (1. Baskı b.). (S. I. Ayтуğ, DÜ., & Z. Ertan, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çaldağ, M. A. (2010). *Duygusal Emek Davranışlarının Sağlık Çalışanlarında İş Sonuçlarına Etkileri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi .

- Delen, M. G. (2017). *Duygusal Emek ve Tinsel Emek*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Diefendorff James, M., & Robin, H. C. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *J Vocat Behaveour*, 66(2), 340-358.
- Elias, N. (2017). *Uygurlık Süreci cilt 2* (7. baskı b., Cilt 2). (E. Özberk, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Emirgil, B. F. (2010). Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi-Olmayan Görünümleri. *Çalışma ve Toplum*, 221-239.
- Eurostat. (2024). *Avrupa İstatistik Ofisi*. 12 007, 2024 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics> adresinden alındı.
- Göçmen, D. (2014). *Marx'ın Emek Kavramının Bugün Yürütülen Tartışmalar İçin Önemi Üzerine*. (M. Yaman, G. Yarkin, Ş. G. Tuna, & F. Ercan, Dü) İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Gökçalp, N. (2019). *Duygu Felsefesi* (1. b.). Ankara: Atlas Yayınları.
- Grandey, A. (2000). Emotional regulation in the workplace: a new way to conceptualize emotional labor. *Journal Of Occupational Health Psychology*, 5(1), 94-96.
- Gray, B., & Smith, P. (2009). Emotional labour and the clinical settings of nursing care: The perspectives of nurses in East London. *Nurse Education in Practice*, 9, 253-261.
- Güven, S. (2001). *Toplumbilimlerinde Araştırma Yöntemleri*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Hardt, M., & Negri, A. (2011). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* (20 b.). Berkeley: University of California press.
- Holdsworth, J. K. (2013). *Burden of Care Impacting Family Caregivers of Dependent Community-Dwelling Older Adults in Rural and Urban Settings of Southern Turkey:AMosaic of Caregiver Issues and Recommendations*. Dortmund: Technical University.
- İçli, G. (2008). Yaşlı ve Yetişkin Çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(1), 29-38.
- Illouz, E. (2011). *Soğuk Yakınlıklar Duygulanımsal Kapitalizmin Şekillenmesi* (1. baskı b.). (Ö. Ç. Aksoy, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- ILO. (2021). *Long-term care in the context of population ageing: a rights-based approach to universal coverage*. International Labour Organization.
- Kalaycı, I., Özkul, M., & Oğuz, H. (2017). Şefkat ve Ticaret Arasında Kalan Bir Çalışma Biçimi: Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Duygusal Emek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 637-662.
- Kaplan, N. (2019). *Hekimlerin Duygulanımsal Emek Davranışları ve Tükenmişlikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma: Isparta İli Örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Karahan, A., & Kav, S. (2018). Hemşirelikte Mesleki Yetkinlik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 5(2), 160-168.
- Kayın, M. (2019). Gayri Maddi Emeğin Görünümleri: "Freelance Tasarımcılar". *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*(1), 42-49.
- Koç, S. (2020). *Lüks Tatilin Üretimi Ve Duygulanımsal Emek*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi .
- Kuş, E. (2003). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lazzarato, M. (2005). Maddi Olmayan Emek. P. Virno (Dü.) içinde, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (S. Özer, & S. Özer, Çev., s. 227-246). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lively, K. J., & Weed, E. A. (2016). The Sociology of Emotion. L. F. Barrett, M. Lewis, & J. M. Haviland-Jones (Dü.) içinde, *Handbook of Emotions* (4. baskı b., s. 66-82). New York: The Guilford Press.
- Marx, K. (2003). *Kapital-Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili* (3. Baskı b.). (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2018). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: Birikim.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı Etkileşimli Bir Yaklaşım* (3. Basım b.). (M. Çevikbaş, Çev.) İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2019). *Nitel Veri Analizi* (3. Baskı b.). (S. A. Altun, & A. Ersoy, Çev.) Ankara: PEGEM Akademi.
- Mills, C. W. (2017). *İktidar Seçkinleri*. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi .

- Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak* (3. baskı b.). (H. B. Ayvaşık, & M. Sayıl, Çev.) Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 985-1011.
- Negri, A., & Hardt, M. (2012). *İmparatorluk* (7. b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oğlak, S. (2015). Uzun süreli bakım hizmetlerinde iş gücü sorunları ve iş gücü arzını artıracak çözüm stratejileri. H. Ceylan (Dü.) içinde, *Modern Hayat ve Yaşlılık* (1. b., s. 177-207). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Oğuz, H., & Özkul, M. (2016). Duygusal Emek Sürecine Yön Veren Sosyolojik Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Batı Akdeniz Uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(16), 130-154.
- Okan, M., & E. C. (2022). Uluslararası Kuruluşların Yaşlı İşgücüne Yönelik İstihdam Politikaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 82, 53-92.
- Öz, E. Ü. (2007). *Duygusal emek davranışlarının çalışanların iş sonuçlarına etkisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Özdemir, G. Y. (2014). *İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özgün, A. (2007). Kılıcsız Ekmek Yaşsız Sermaye; Gayri – Maddi Emek Tartışması. *Birikim Dergisi*, 31-45.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. baskı b.). (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.) Ankara: PEGEM Akademi.
- Savran, G. A., & Demiryontan, N. T. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Savul, G. (2015). Gayri-Maddi Emeğin Üretkenleşmesi: "Talihsizliğin" Görünümleri. *Çalışma ve toplum*, 293-323.
- Seedsman, T. (2017). İnsancıl yaşlı bakım için bir arayış. hayal gücümüzü, tutumlarımızı ve pratiklerimizi dönüştürmek. İ. Tufan, & M. Durak (Dü.) içinde, *Gerontoloji* (M. Durak, Çev., 1 b., Cilt 1, s. 557-577). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sennett, R. (2003). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama* (1. b.). (E. Dinç, Çev.) Ankara: PEGEM Akademi.
- Stamm, B. (2002). Measuring compassion satisfaction as well as fatigue: development and history of the compassion fatigue test. In: C. Figley (Dü.) içinde, *Treating Compassion Fatigue* (s. 107-122). New York, USA: Brunner-Routledge;
- Şeremet, G. G., & Ekinci, N. (2021). Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu, Merhamet Memnuniyeti ve Merhamet Korkusu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 335.
- TDK. (2022). *Türk Dil Kurumu*. 10 14, 2022 tarihinde Güncel Türkçe Sözlük: www.tdk.org.tr adresinden alındı
- Tekçe, F. B. (2021). *Duygusal Emek Kavramının İşgören Performansı Üzerindeki Etkileri: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Nitel Bir Uygulama*. İstanbul: [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Beykoz Üniversitesi Lisansüstü Programlar enstitüsü.
- Tuna, M., & Tenlik, Ö. (2017). Türkiye’de ve Dünyada Yaşlanma. İ. Tufan, & M. Durak (Dü.) içinde, *Gerontoloji* (1. b., s. 11). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tunç, P., Gitmez, A., & Boothby, M. R. (2014). An investigation of emotional labor strategies on the basis of empathy among nurses working at intensive care and inpatient units. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 45-55.
- TÜİK. (2021). *Türkiye İstatistik Kurumu*. 10 11, 2021 tarihinde <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- Virkki, T. (2008). Habitual trust in encountering violence at work: Attitudes towards client violence among Finnish social workers and nurses. *Journal of Social Work*, 247-268.
- Yalçın, H. (2023). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Duygusal Emeğin Kaynağı ve Oluşumuna İlişkin Fenomenolojik Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 22-42.
- Yaluğ, İ., Özten, E., Bilge, Ö., & Tufan, A. E. (2006). Limbik Dizgenin Bir Üyesi Olarak Temporal Lob ve Psikiyatrideki Önemi: Davranışsal Sendromlar. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 9, 75-81.
- Yıldız, F. Z. (2017). *Duygusal Emek ve Yapıncılaşma İlişkisi: Kabin Memurları Örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Yüksel, H. (2014). Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreci Merkezli Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 19(2), 257-273.

Araştırma Makalesi

Küresel Dönüşüm Sürecinde Biçimlenen Sivil Toplum: Korporatizmden Yönetişime Yeni Hegemonya Ağları

Hakan REYHAN¹

ORCID 0000-0002-5948-3954

Ayşen Satır REYHAN²

ORCID 0000-0001-8623-709X

Öz

Küreselleşme sürecinde küresel sermaye ile iç içe olan devletlerin hegemonik bir “yönetme aracı” olarak kabul ettirilmeye çalışılan yönetim modelinin esasında mevcut neo-liberal biçimlenişi dışında iki farklı biçimi daha vardır. Bunlardan birincisi, devletin oldukça güçlü olduğu ancak sivil toplumun yer almadığı veya etkisiz olduğu bir yönetim biçimi olan korporatizm; ikincisi, sivil toplumun olması gerektiği gibi demokratik kitle örgütü misyonu taşıyarak, yani sermaye tabanlı değil, doğa, emek ve halk tabanlı bir ulusal/global network ağı içerisinde temellenerek etkinleştiği çevresel yönetim. Bu iki yönetim biçimi, sermayenin belirleyici olduğu ve hali hazırda yaygın bir şekilde uygulanmakta olan mevcut neo-liberal yönetim biçiminin yarattığı hegemonik anlayışla temel bir ideolojik zıtlık içerisinde konumlanmıştır. Korporatizm, sivil toplum ve demokratik süreç ile mesafeli duruşundan dolayı neo-liberal yönetimin biçimsel katılımcılık işlevinden uzak, eskide kalmış bir deneyim olarak kabul edildiğinden güçlü bir alternatif olarak görülmemektedir. Devlet ve sermaye dışı bileşenlerinin özel çevreci duyarlılıklarından dolayı sermayeden bağımsız, sonuç getirebilecek, çözüme odaklı somut bir katılım sürecini gerektiren çevresel

1. Prof.Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, hakanreyhan@hitit.edu.tr

2. Doç.Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, aysensatireyhan@hitit.edu.tr

yönetişimin ise neo-liberal yönetim doğru alternatifi olarak etkin olabileceği gözlemlenmektedir. Makalede sivil toplum kavramı merkeze alınarak her üç farklı yönetim biçimlenişinin aralarındaki farklar üzerinde durulurken mevcut hegemonik küresel gelişim sürecinin hangi formu egemen kılmaya başladığı ve mevcut iklim krizi/ekolojik kriz dikkate alındığında hangi formun karşı-hegemonik çözüm çerçevesi oluşturabileceği de tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Yönetişim, sivil toplum, neo-liberal yönetim, korporatizm, çevresel yönetim, hegemonya

Civil Society Formed in the Global Transformation Process: New Hegemony Networks from Corporatism to Governance

Abstract

The governance model that is being tried to be accepted as a hegemonic “management instrument” of states that are intertwined with global capital in the globalization process actually has two different forms other than its current neo-liberal formation. The first of these is corporatism, which is a form of governance in which the state is quite powerful but civil society is not involved or ineffective; secondly, environmental governance, in which civil society is enabled by carrying the mission of democratic mass organization as it should be, that is, by being based within a national/global network of networks based on nature, labor and people, not based on capital. These two forms of governance are positioned in a fundamental ideological contrast with the hegemonic understanding created by the current neo-liberal form of governance, in which capital is the determinant and which is already being widely applied. Corporatism is not seen as a strong alternative because it is considered to be an experience far from the formal participatory function of neoliberal governance due to its distant stance with the democratic process. However, it is observed that environmental governance, which requires a concrete participation process that is independent of capital, that can bring results and focused on solutions, can be considered as an alternative to neo-liberal governance due to the special environmental sensitivities of the state and its non-capital components. Based on the concept of civil society, the article will focus on the differences between all three different forms of governance, and then it will be indicated which form of governance the current hegemonic process has started to make effective. In addition, considering the current climate crisis/ecological crisis, it will also be discussed which form can create an alternative solution framework.

Keywords : Governance, civil society, neoliberal governance, corporatism, environmental governance, hegemony

Giriş

Kapitalist/neo-liberal ekonomik sosyal düzenin iyiden iyiye hâkimiyet kurduğu mevcut küreselleşme çağında, daha önce ulusal devletin piyasa ve demokrasi sınırları içerisinde faaliyet alanı bulabilen toplumsal örgütleniş biçimleri de yeni duruma uygun bir hal alıp başkalaşmaya, dönüşmeye başladı. Bu örgütleniş biçimlerinin -zaten yapı itibariyle burjuvazi ile içli dışlı olmasından kaynaklanıyor olsa gerek- yenedünya düzenine göre en uygun manevra yapabilen ve dönüşebilen türünün sivil toplum kuruluşları olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreç, çokuluslu şirketlerin ulusal devletleri, ulusal sınırları tehdit edecek ölçüde hâkimiyetlerini genişlettiği ve bu hâkimiyetlerini, ona uygun olarak küresel bir 'sosyal bilim' paradigması da oluşturarak, karşı konulamayacak/tartışılmayacak bir bilimsel gerçekmiş gibi meşrulaştırmaya çalıştıkları bir süreçtir. Buna paralel olarak bu dönemde, küresel sermayeden beslenen ve çokuluslu şirketlerin girmeye çalıştığı ulusal yapılarda, adeta bir beşinci kol misyonuyla, kültürel "altyapı" hizmeti gören küresel sivil toplum kuruluşları, yerel sivil toplumu da, sermayenin "siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal hegemonyasına" açık hale getirecek şekilde hızla oluşturulmaya başlandı (Çavdar, 2006; 50). Küresel sermayenin önündeki iki büyük engel olarak gördükleri ulusal devlet ve işçi sınıfı bütünlüğünü/birlikteliğini özellikle bertaraf etmeyi hedefleyen bu sürecin mimarı olan küresel sermaye aktörleri, aynı zamanda doğal coğrafyaları, ekosistemleri de geri döndüremeyecek biçimde tahrip ederek, iklim dengesini bozarak felaketlerin en büyük nesnesi haline dönüşen yoksul ülkeleri ve emekçileri de tamamen yaşam imkânlarından mahrum eden bir bağımlılık ilişkisine sürüklediler.

Elbette büyük bir sömürü ve rant ekonomisi yarattıktan sonra ekonomik ve ekolojik krizlere gebe olan bu süreç, sendikalardan siyasi partilere; meslek odalarından vakıflara; derneklerden federasyonlara; belediyelerden üniversitelere kadar bütün "kamusal" işgören devlet dışı örgütlenmeleri, özerk kuruluşları ve yerel yönetim unsurlarını tesiri altına aldı. Ulusal devlete karşı "çıkar grubu" olarak belli sınıfın istemleri doğrultusunda "demokratik baskı" yapmakla yetinen klasik sivil toplum örgütlenmelerinin yerine, (elbette yine sınıfsal saiklerle) ulusal devleti etkisizleştirmeyi amaç edinmiş yeni bir sivil toplum anlayışı belirdi. Üstelik bu anlayış, aslında özünde ve kavramsal olarak da sivil toplumla mesafeli olması gereken sendikalara, yerel yönetimlere ve hatta devlete bile kendi değerlerini benimsetmeye başladı. Bu süreçte sivil toplum örgütleri genellikle piyasa ile etkileşim içerisine girdi. Zaten Sivil topluma kavramına, büyük ölçüde piyasa ve sermaye ile ilişkili olarak belirleyici-hegemonik bir işlev ve anlam yüklendi (Zadek, 2011; 429-434).

Bu makede, esas itibariyle ulusal devletleri ve sendikaları etkisi altına almaya başlayan, bu çerçevede ulusal egemenliği, sosyal devleti, işçi sınıfı kazanımlarını ve ekosistem zenginliğini geriletme eğilimi taşıyan küresel kapitalist dönüşüm sürecine ve bu sürecin dinamosu olan "global sivil toplum" olgusuna odaklanılarak bu küresel eğilimler, doğrudan ilişkili-bağılantılı olduğu yönetim kavramı

içerisinde tartışılacaktır.

Küreselleşme sürecinin “yönetme aracı” olarak kabul ettirilmeye çalışılan “global yönetim”in farklı uygulama ve anlam biçimleriyle birlikte irdeleneceği makalede üç farklı yönetim biçimi ele alınacaktır. Bunlardan birincisi, devletin oldukça güçlü olduğu ancak sivil toplumun yer almadığı veya etkisiz olduğu bir yönetim formu olan korporatizm; ikincisi, sermayenin belirleyici olduğu ve hali hazırda yaygın bir şekilde uygulanmakta olan mevcut neo-liberal yönetim; üçüncüsü, sivil toplumun olması gerektiği gibi demokratik kitle örgütü misyonu taşıyarak, yani sermaye tabanlı değil, doğa, emek ve halk tabanlı bir ulusal/global network ağı içerisinde temellenerek etkinleştiği çevresel yönetim. Makalede sivil toplum kavramı merkeze alınarak her üç farklı yönetim formunun aralarındaki farklar üzerinde durulurken mevcut hegemonik küresel gelişim sürecinin hangi formu egemen kılmaya başladığı ve mevcut iklim krizi/ekolojik kriz dikakte alındığında hangi formun karşı-hegemonik çözüm çerçevesi oluşturabileceği de tartışılacaktır.

Bu çerçevede, öncelikle, sivil toplum kavramını, yönetim sistemi içerisindeki rolünü de dikkate alarak, açıklığa kavuşturmak, bu konuda yapılan değerlendirmelere değinmek gerekmektedir.

Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum, sosyal bilim literatüründe ve reel politik-iktisadi sistem içerisinde üzerine en çok konuşulan, tartışılan kavramlardan birisi olmuştur. Kavram üzerine hem sol/sosyalist hem de sağ/kapitalist düşünce içerisinde olumlu ve olumsuz anlamlar yüklenmiş tanım anlamında aşağı yukarı bir ortaklık sağlanmışsa da kavramın işlevi ile ilgili herkesin kabul ettiği net bir açıklama birliği oluşturulamamıştır. Sivil toplum, daha çok demokrasi kavramıyla ilişkilendirilmekte ve devletle karşılaştırılarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda en genel “masum”/“saf” ifadeyle sivil toplum; devletin/kamusal alanın dışındaki toplumsal örgütleniş biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden, sivil toplum, günümüzde hükümet dışı örgütler (NGO) olarak da ifade edilmektedir. Elbette, buna ilave olarak sivil toplumun da işlevini belirtebilmemiz için, bu tanımlamayla birlikte devletin nasıl bir devlet olduğunu, toplumsal örgütleniş biçiminin de nasıl bir paradigma çerçevesinde kurulmuş, geliştirilmiş olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Yine, kapitalist bir toplumda sivil toplumun işlevi farklı; küresel kapitalist bir çerçevede sivil toplumun işlevi çok daha farklı olabilir. Ayrıca Gramsci'nin kuramında görüldüğü gibi sosyalist bir sistemde de sivil toplum kavramından özgürleştirici bir model olarak bahsedilebilmektedir. Fikret Başkaya'nın ifadesiyle “sivil toplum demek emekçi toplum çoğunluğu demektir” denilebilmektedir.³

3. Özet olarak, sosyalist siyasal düşünceden ziyade anarşist siyasal düşünceye yakın bir düşünce tarzıyla genel olarak devlet örgütlenmesini bir baskı aracı sivil toplum örgütlenmesini de özgürlük alanı olarak kabul eden Fikret Başkaya'ya göre; “Sivil toplum, devlet dışında olan toplum sınıflarını ifade ediyor. Sivil toplum örgütü de toplumun belirli sınıflarının, gruplarının, kesimlerinin çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan örgütlere deniyor, en azından teorik olarak öyle olması

Bu tür tartışmalar ve farklı farklı yaklaşımlar son iki yüz yıldır devam ede gelmektedir.

Sivil toplum kavramının modern anlamda kullanılması John Locke (1632-1704) ile başlamıştır. Sivil toplumu despotik kralların mutlak iktidarına karşı -deyim yerindeyse- “kurtarılmış alan” olarak gören Locke, sivil toplumu yeni mülk sahiplerinin, burjuvazinin hakları için mücadele edecekleri bir alan olarak da nitelendirmişti. Locke’un yazılarında, “siyasal ya da sivil toplum”, ataerkil otorite ve doğa durumu ile karşılaştırılmıştır. Söylenilen şuydu: “Para ekonomisi, serbest piyasa gibi bir kurumsallık içerisinde kolay alışveriş, uygar ve zeki kişilere rahat ve öncelik sağlayacak teknolojik gelişme ve yasaya bağlı bir siyasal düzen, insan ilişkilerinde doyurucu ve ilerici bir koşulu oluşturmaktadır” (Black, 1994; 288). Locke ve Rousseau “sivil toplum” terimini, toplumdaki ve “doğa durumu”ndan farklı olarak sivil hükümeti tanımlamak için kullanarak pür liberal bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Terimin esas mimarı ise, Marksist terminolojiyi de etkileyen Hegel’den kaynaklanır. Hegel, ekonomi alanında rekabete girmek için aile birliğini terk eden bireylerin dünyası olarak tanımladığı sivil veya burjuva toplumu, devlet ve politik toplumun karşıtı olarak koymuştur. Sivil toplumun genel toplumsal iyiliğe yol açacak bir ussallığı doğuştan barındırdığı konusunda Locke, Rousseau ve Adam Smith’le aynı görüşü paylaşmayan Hegel’e göre evrensel çıkar yalnızca devlet aracılığıyla hüküm sürebilir (Sassoon 2001; 526). Marks ise sivil toplum alanını bireysel bencilliğin alanı olarak resmeder (A.g.e., 527).

Hegel ve Marks çizgisinde sivil toplum; “çağdaş, Batılı endüstriyel kapitalist toplumun devletten ayrı toplumsal, ekonomik ve etik düzenlemeleri anlamına gelir. Marks’a göre, sivil toplumda yasa, yalnızca ayrıcalıklı “burjuvazi” yararınadır” (Black, 1994; 288). Onun sivil toplum çözümlemesinde bencilliğin, çıkar ilişkilerinin ve elbette hepsini belirleyen sınıfsal özellikler ve üretim ilişkileri önem kazanır. Gramsci ise, sivil toplum kavramını, iktisadi ilişkileri de içerisinde barındıran “özel alan” veya “devlet dışı alan”ı işaret edecek şekilde kullanmasına karşın, onun sivil toplum betimlemesi Marks’ın tanımlamalarından çok farklıdır. Ona göre sivil toplum yalnızca bireysel ihtiyaçların değil, özgürlük ve kendini düzenleme potansiyeli barındıran örgütlenmelerin alanıdır. Yine Gramsci’ye göre gelişmiş devletlerde sivil toplum, krizlere, toplumsal patlamalara karşıtı dirençli yapıları oluşturur, bir nevi sığınma alanıdır; sivil toplum, hem alt yapı hem üst yapı hem de egemenlerin hegemonya savaşında bir savunma sistemine karşılık gelir (Fonseca, 2016; 93). Devlet ve sivil toplum arasındaki herhangi bir ayırımın yalnızca metodolojik bir ayırım olduğunu öne süren Gramsci, Marks’ın düşüncesindeki devlet-sivil toplum ayrılığı veya karşıtılığı üzerinden bir çözümleme yapmaz. Devlet kelimesinin, gündelik yaşamda çoğu zaman ifade edildiği gibi hükümet anlamında kullanılmadığında sivil toplumun öğelerini içerdiğini öne sürer ve sivil toplum-devlet arasındaki karşılıklı ilişkinin altını çizer. Ancak

gerekir. Mesela işçilerin sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmek, işçi haklarını savunmak üzere kurulan işçi örgütleri [eğer gerçekten işçi örgütüyseler] bir sivil toplum örgütü sayılması gerekir” (Başkaya, 2009).

Gramsci, faşizmde olduğu gibi bu iki alanı (sivil toplum ve devlet) eşitleme veya özdeşleştirme çabalarına da karşı çıkar. Sivil toplumun gelişmesinde devlete bir rol tanırken, devleti ebedileştirme veya devlete tapma tehlikesine karşı uyarılarda bulunur (Sassoon, 2001; 526).

Her ne kadar Gramsci'de olumlu bir anlam içerisinde kullanılsa da "sivil toplum" kavramı genellikle liberal veya anti-komünist bir hareketin içerisinde güçlenmiştir. Özellikle sosyalist veya devletçi iktidarlara yönelik değiştirme/dönüştürme ve liberal/kapitalist bir düzen kurma çabaları genellikle dışarıdan güçlü parasal destekler gören sivil toplum hareketleriyle gerçekleşmiş ve başarıyla ulaşmıştır. Burada altını çizdiğimiz tespit ise agresif bir liberal ideolojiyle bütünleşmiş ve adeta emekçi örgütlenmesinin alternatifi konumunda olan "sivil toplumculuk" anlayışı ile demokratik kitle örgütlerinin demokratik mücadelesini veya halkın örgütlü mücadelesini yansıtan gerçek sivil toplum örgütlenmesini ayrı değerlendirmenin gerekliliğidir. Küresel kapitalist düzenin, sermayenin restorasyonu işlevi gören ve ulusal devletler ve emek hareketleri üzerinde güçlü bir hegemonya kuran sivil toplumculuk aksiyoner bir liberalizm/kapitalizm ideolojisidir. Gerçek sivil toplum hareketleri ise halkın öz örgütlenme gücünü temsil eder. Bu yüzden ikincisi üzerinden gerçekleşen örgütlenmelere demokratik kitle örgütleri (DKÖ); birincisi (sivil toplumculuk) üzerinden gerçekleşen örgütlenmelere ise sivil toplum kuruluşları (STK) diyoruz. Bu anlamda sivil toplumculuğun başlangıç noktası anti-komünist hareketler ve sendika karşıtlığıdır. Gerçekten de sivil toplum hareketi, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya başta Doğu Avrupa'da anti-komünizm içeriğine sokularak etkili bir biçimde kullanılmıştır. Doğu Avrupa'da kapitalizm, anti-komünizm, sivil toplumculuk üzerinde inşa edilmiştir. Kapitalist metropollerin gizli servisleri, vakıfları, yarışma ve ödülleri Doğu Avrupa'ya yönelirken "sivil toplum" kıstasını öne sürmüş onu olmazsa olmaz şart koşmuş, oradan bu yolla kadro devşirmeyi başarmıştır. Sivil toplum üzerinden gerçekleşen bütün bu anti-sol gelişmelerde Gramsci'nin de kusurunun olup olmadığı tartışılmaktadır. Marksistlere göre Gramsci'nin kusuru; anti-Marksist bir kavram olmasına rağmen sivil toplum düşüncesine Marksist bir mahiyet kazandırmaya çalışması, sorunu sola ve işçi sınıfına bulaştırmasıdır (Maga, 2001; 11).⁴ Sivil toplumculuk ülkemizde de sağdan sola çok çeşitli fikir akımlarını, sendi-

4. Sivil toplum kavramı Batı'da ve ara sıra da Polonya'da 1970'lerin sonunda, 1976'da kurulan İşçi Savunma Komitesi tarafından en iyi biçimde örneklendirilen siyasal muhalefet biçimine gönderme yapılarak kullanılmaya başlandı. Sivil toplum (STK'laştırılmış sendikal hareketi de bunun içine katabiliriz.) hareketinden 1980 yılında çok kısa bir sürede 'mucizevi bir şekilde' dayanışma hareketi doğdu ve on beş ay geçmeden varlığı, gelişmesi, ve etkinlikleri komünist dünyayı korkutmaya, Batı'yı ise heyecanlandırıp sevindirmeye başladı. Dayanışmanın kuruluşuyla birlikte komünist iktidar sisteminde ve Polonya toplumunda meydana gelen değişiklikler 'sivil toplumun yeniden doğuşu olarak nitelendirildi. 1980-1981 olaylarını 'sivil toplum' kavramının ışığı altında yorumlayan dikkate değer bir literatür oluştu (Pelczynski, 1988; 388). Dayanışma hareketi anti-komünist bir hareketti. Polonyalı sendikacıların Eylül 1980'de kurdukları bağımsız Dayanışma Sendikası önderliğindeki hareket ülkenin liberalleşmesi yönünde 1980'ler boyunca muhalefet önderliği yapmıştır. 1990'lara gelindiğine en büyük siyasal güç haline de gelmiş ve liberal reformların hayata geçirilmesini sağlamıştır (Sönmezöglü, 1992;101).

kaları, siyasi partileri, entelektüelleri etkisi altına almış ve bu kavrama, içerdiği ideolojik manipülasyon çekirdeği genel olarak görmezden gelinerek, olumlu bir anlam yüklenmiştir.

Küresel Kapitalizm, STK'lar ve Devlet

Sivil toplumculuk günümüzde, genel olarak STK örgütlenmesi çerçevesinde “demokratik katılım” özelliği atfedilerek olumlanmaktadır. Örneğin 1991’de Dünya Bankası’nın kıdemli Asbaşkanı şöyle söylemişti: “Dünya Bankası, kalkınma deneyimlerinden öğrenmiştir ki, projelerin ekonomik, çevresel ve sosyal başarıya ulaşmaları halkın katılımına bağlıdır.” Oysa gerçek hiç de bu şekilde değildir. Katılım bir göz boyama ve yanılısamadan ibarettir. Mesela ülkesi “katılımcı” Dünya Bankası’nın projelerinin uygulama alanlarından birisi olan Rajni Katheri’ye göre “Kitleler, kalkınma ekonomisinden ne kadar uzak tutulursa o oranda katılım sağlamaları istenecektir.” Katheri’ye göre, küresel kapitalizm ve Dünya Bankası ile UDNP gibi örgütler, STK’ların üçüncü dünya ekonomilerini, özellikle kırsal yapılarını, özel sanayilerin ya da Hükümet bürokrasilerinin yapamadıkları biçimde kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmeleri için en etkili araç olduğunu keşfetmektedirler (McDonald, 2007; 149-150). Katheri’ye göre eski sömürgeciler sömürgeleştirmede nasıl Hıristiyanlığı bir araç olarak kullandıysalar, Hıristiyan misyonerler nasıl sömürgeciliği meşrulaştırıcı faaliyette bulundularsa günümüzdeki STK’ların aynı fonksiyonda ama daha karmaşık biçimleriyle onların modern takipçileri oldukları söylenebilir. Birçok önemli STK da dinsel kuruluş gibi hareket etmekte, dini motifler kullanmaktadır (Y.a.g.e; 151).

Yapılan objektif sosyolojik araştırmalar STK’ların asıl işlevleri ve temel ideolojileri ile ilgili önemli saptamaları ortaya koyuyor. Özellikle metropol/kapitalist ülkelerde büyük sermaye gücü etrafında kurulup liberal “misyon” ile çevre ülkelere yönelik faaliyet alanı bulan STK’ların yapısal özelliklerine bir örnek olmak üzere Kostarika incelemesi gösterilebilir. Kostarika’da 1988-1989’da yapılan saha çalışması sürecinde üç STK kalkınma projesi incelendi. Bu STK’lar ABD merkezli ve AID tarafından finanse edilen kuruluşlardı. Araştırmalardan özellikle katılım konusunda şu sonuç çıkarıldı: “katılıma dair yaklaşım üretenler, yoksulu güçlendirmekten çok egemen güçlerin menfaatleri doğrultusunda aracı kurum olma yolunu seçmiştir. Mevcut bağlamda Kostarika örneğinde olduğu gibi, STK etkinliğine temel alınan toplumun kendine yetmesi ideolojisi özelleştirme ve üçüncü dünya devletlerini saf dışı bırakma yolundaki hâkim gidişatla aynı çizgidedir” (Y.a.g.e; 173).

Sivil toplumcu anlayış esas olarak “kuvvetli devlet” ve “zayıf toplum” varsayımıyla sunulmakla (Akşit, 2005; 98)⁵ ve bu ikilemi “güçlü toplum” lehine değiştir-

5. Güçlü devlet-zayıf toplum ikilemin doğurduğu liberal demokrasi sorunlarına dikkat çekmek şeklinde özetlenebilecek fikirleri savunan Bahattin Akşit, yukarıda burada referans gösterdiğimiz makalesinde daha önce yapmış oldukları bir sivil toplum araştırmasından da örnekler veriyor: Anket sorularının hazırlanış biçimine ve amacına uygun olarak en yüksek vurguyla çıkan sonuç başlıkla-

tirmek amacını gütmekle birlikte gerçek oldukça farklıdır. Sivil toplumculuğun “daha az devlet, daha çok toplum” sloganıyla ortaya koyduğu ve nihayetinde küresel sermayenin “sosyal-ulusal devleti küçültme” hedefiyle örtüşen ideolojik argümanları demokratik bir çerçeveye oturtulmaya çalışılsa da esasında emperyal devletler ile hemhâl olmuş çok uluslu şirketlerin rahatlıkla hareket edemediği “devletli coğrafyaları” dönüştürme projesinin bir parçası olarak vücut bulmuştur. Bununla birlikte 1990’lı yıllardan bu yana, sermaye gücünü tahkim eden küreselleşme rüzgarları çevre ülkelerin geleneksel devlet yapılanmalarını o kadar çok aşındırmıştır ki, küçültülen, etkisizleştirilen, işgal edilen, parçalanan, istikrarsızlaştırılan devletler Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Avrasya coğrafyalarında büyük bir kaos ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu kaos ve istikrarsızlık ortamı (ve bu ortamda ortaya çıkan büyük göç dalgaları) metropol ülkeleri de tehdit eder duruma gelince en katı ulusal devlet karşıtları bile ulus inşasından/devlet inşasından bahseder hale gelmiştir. Bu çerçevede STK’lara da aslında kurulma amaçlarının da dışında bir işlev yüklenerek iflas etmiş devletlerde veya çatışma sonrası ülkelerde genelde işlevsiz kalan devlet yapılarının yerini hükümet dışı örgütlerce doldurulması gerektiği ve bu kuruluşların bir an önce ulus inşası için harekete geçmeleri de önerilmiştir. “Savaştan sonra kalkınma aşaması, ulus inşasının, özellikle uygulamalı ve örgütsel yönleriyle bağlantılıdır. Ulus çapında fiziksel altyapı ve iletişim şebekeleri, sosyal grupların bütünleşmesi ve aralarında etkileşimin yanında, ulusal ekonomiyi desteklemek için de gereklidir. Toplumsal istikrarı ve üretici istihdamı güvence altına alabilmek için belli temel donanım ve hizmetler gereklidir. Hepsinin üstünde gereken ise, güvenlik, sağlık, ekonomi, taşıma, eğitim ve benzeri alanlarda işlevleri ve yatırımları başarıyla yönetecek bir mekanizmanın kuruluşu anlamına gelen devlet inşasıdır(*state-building*) Ancak, pek çok çatışma sonrası ülkede, bu işlevleri yerine getirmek için gerekli devlet kapasitesi hala zayıftır. ...Pek çok olguda, zayıf devlet yapılarının yükünü azaltmanın etkisi başlangıçta hükümet dışı örgütlerle yerel hükümetlerin devlet inşasını olumsuz yönde etkileyebilen rekabetine yol açmak oldu(veya olabilirdi). Ancak, çoğu olguda hükümet dışı örgütlerin sadece bu sonucusu üzerinde çifte etkisi yoktur; aynı zamanda yerel pazarların gelişimini de etkiler... Hükümet

rından bir kaçış şöyle: “Türkiye’de güçlü bir sivil toplumun önündeki en önemli engellerden birinin baskıcı bir devletin varlığı olduğunu düşünüyorum”, “Devletin özgürlükleri sınırladığını düşünüyorum”, “Türkiye’de vatandaşın devlet karşısında korunmasız ve güçsüz bırakıldığını düşünüyorum.”, “Türk siyaset geleneğinin Osmanlı’dan bugüne çok değişmediğini düşünüyorum”, “Her koşulda önemli olan devletin kutsallığı değil, kişisel hak ve özgürlüklerdir”, “Türkiye’de ‘devlet baba’ zihniyetinin hakim olduğunu düşünüyorum.” (A.g.e., ; 66-67). Görüldüğü gibi sivil toplumculuğun böyle bir devlet algılaması/algılatması söz konusu. Ancak sivil toplumculuk anlayışında üzerinde durulan konu devlet erkinin kamusallaşması, sosyalleşmesi, demokratikleşmesi ve bu şekilde olumsuz özelliklerinden arınarak varlığını nitelikli olarak devam ettirmesinden ziyade tarihsel olarak böylesine kötü özelliklere ve algılamalara sahip olan devletin kategorik olarak yok sayılması, küçültülmesi ve işlevsizleştirilmesidir. Elbette bu devlet boşluğunu sivil toplumcuların çokça propagandasını yaptıkları gibi toplum değil, her şeyi metalaştırma üzerine inşa edilmiş olan piyasa dünyası ve değerleri dolduracaktır. Bu şekilde ulusal devlet karşıtlığı temeline oturan sivil toplum anlayışı neo-liberal yönetim sürecinin de olmazsa olmaz altyapısını oluşturmaktadır.

dışı örgütler pazarların bir parçasıdır” (Schade, 2007; 142-143). Elbette bu süreçte inşa edilen devlet, ulusal egemenliği içselleştiren bağımsız bir devlet değil, kaynaklarıyla, ekosistemleriyle, emek gücüyle küresel kapitalist düzene entegre edilmiş ve gerçek sivil toplumu, demokratik kitle örgütlerini ve hareketlerini, sendikaları zapturapt altına almak üzere polis gücü artırılmış olan ceberrut bir devlet olacaktır.

Küreselleşme çağında, küresel kapitalizmin tam hakimiyetini sağlamak için bertaraf edilmesi ve küresel piyasaya entegre edilmesi gereken üç temel yapı vardır: Sosyal devlet, ulusal piyasa (ulusal devlet) ve sendikal kurumsallaşma⁶. Sosyal devletin tasfiyesini ve basit bir sosyal yardım kurumuna dönüştürülmesini amaçlayan sosyal güvenlik reformları hemen bütün çevre ülkelerde ve bu arada ülkemizde de, küresel kapitalist kurumların (IMF, DB, çok-uluslu şirketler vs.) istediği (dayattığı desek daha doğru olur) anti-sosyal yapısal dönüşümü ifade etmektedir. Kapitalizmin yaşayabilmesi için hayati önemde olan kâr güdüsünün olmadığı ancak büyük bir ihtiyacın dolayısıyla talep potansiyelin olduğu bu sosyal alanı kâr-zarar ölçütüyle işleyen piyasa düzeni içerisine dahil etmek, küresel kapitalist aktörlerin en öncelikli hedeflerinden birisi olmuştur. Ülkemizde de 1990'lı yıllardan sonra ve özellikle 2000'li yıllarda ardı ardına gerçekleştirilen yapısal uyum reformları, sosyal güvenlik ve kamu yönetimi düzenlemeleri, tarım düzenlemeleri de doğrudan veya dolaylı olarak bu hedefle uyum içerisinde olmuştur.

Burada küresel kapitalist aktörlerin rahatsız olduğu iki kavramdan bahsetmek gerekmektedir: Kamu yararı ve ulusal çıkar. Örneğin ülkemizde 2000'li yılların başında gündeme gelen Kamu Yönetimi Reform Paketi kapsamındaki düzenlemeler “kamu yararı” kavramını ortadan kaldıracak hükümler içermekteydi. Bu paket, sendikal hareketin ve (gerçek sivil toplumu temsil eden) demokratik kitle örgütlerinin büyük tepkisiyle bütün olarak geçirilemeye de zaman içerisinde parça parça uygulamaya geçirilmiştir. Yine, küresel kapitalizmin düşünürleri ve aksiyonerlerine göre, küreselleşme çağının karşılıklı bağımlılığı (aslında tek taraflı) içeren entegrasyon sürecinde ulusal çıkar (tabii ki ulusal egemenlik) düşüncesi de artık gündemden düşmelidir. Tabii, bu düşüncenin esas mantığı ulusal sınırlar içerisindeki emekçilerin ürettikleri artı değerlerden oluşan büyük bir kaynağı ve ulusal sınırlar içerisinde tüketilen milli geliri küresel sermayenin hizmetine sunmaktır. Bu sermaye aktarımının önündeki ulusal engeller kaldırılmalıdır. Ulusal sınırlar sonuna kadar açılmalıdır, ancak insanlara değil, sermayeye. Esas olarak küresel kapitalizme sermaye transferi anlamını taşıyan özelleştirme mantığı da aslında bu düşünceden kaynaklanmaktadır.

6. Aslında, küresel kapitalizmin yaşayabilmesi için her üç yapıya da ihtiyacı vardır. Ama, kendi sisteme entegre edildiği sürece. Sosyal haklar değil sosyal yardım biçiminde örgütlenmiş bir sosyal model; sosyal unsurlarından arındırılmış ve sadece polisiye kısmı kalmış bir ulusal devlet ve düzen içinde ılımlı muhalefet edebilen sendikal hareket küresel kapitalizmin reddetmediği yapılardır. Zaten yönetim modeli de esas olarak bu bileşenlerle birlikte anlam kazanmaktadır.

Küresel kapitalizmin önünde engel olarak görülen ulusal devlet ve sosyal devlet, daha çok siyasal örgütleniş biçimiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Bu yüzden ulus devletlerin küçültülmeleri veya etkisizleştirilmeleri, genellikle siyasal iktidarların ideolojik duruşlarının bu doğrultuda olmasıyla birlikte görece daha bir kolay olabilmektedir.⁷ Küresel kapitalizm aktörleri için esas sıkıntı, hem devletin hem de piyasanın bu küresel sermaye/piyasa doğrultusunda dönüşümünü engelleyebilecek toplumsal örgütleniş biçiminde yatmaktadır. Esas itibarıyla, temel üretim ilişkileri üzerinde belirleyicilik potansiyeli olan toplumsal örgüt-

7. Öte yandan ulus devleti etkisizleştirmeye yönelik küreselleşme politikalar, ilginç bir şekilde son zamanlarda ulus-devlet karşıtları tarafından bile sorgulanmaya da başlamıştır. Egemen çevrelerde özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında gelişmeye başlayan bu görüş küreselleşme süreciyle iyice radikalleşen ve ulus-sınır tanımadan bütün tarihsel/insani yapıları paramparça eden, binlerce yıllık gelenekleri bir çırpıda dönüştürmeye yeltenen, yerküreyi bir yoksulluk ve kaos ortamına sürükleyen, doğal yapıları metalaştıran kapitalizmin bu yeni veçhesini de sorgulamayı içeriyor. Elbette yine de sınıfsal çıkarların korunması adına. Gidişatın kapitalist düzeni de yok edebilecek bir tehlikeyi içerdiğinin kaygısıyla. Bu konuda, "tarihin sonu" teziyle ulusal devletlerin de sonunun geldiği, devletin küçültülmesinin ve liberalizmin zaferinin kaçınılmaz olduğu yönündeki görüşlere önemli argümanlar sağlayan Fukuyama'nın görüşlerindeki değişiklik ilginç görünmektedir. Yıllardır üzerine çalıştıkları çevre ülkelerinde devletsizliğin nasıl bir kaos ortamına yol açtığı net olarak ortaya çıkınca devleti/ulusu yeniden inşa etmenin yollarını aramaya başladılar. 1990'lı yıllarda küreselleşmenin zaferini ve tarihin sonunu ilan eden Fukuyama 2000'li yıllarda şu düşüncelerin sahibi oldu: "Devlet inşası, yeni idari kurumların yaratılması ve var olanların güçlendirilmesidir. Devlet inşası uluslararası toplumun en önemli meselesidir. Çünkü, yoksulluktan AIDS'e uyuşturucudan terörizme kadar uzanan önemli dünya sorunlarının pek çoğunun kaynağında zayıf ya da başarısız devletler vardır... Devleti sınırlandırmak ya da küçültmek değil, bilakis devlet inşasının gündemimizin başında yer alması gerekir"(Fukuyama, 2006; 7-9). Fukuyama, daha önce, kendisinin de içerisinde olduğu ulus devlet karşıtlığının dozajının kaçmış olduğunu ve çerçevede STK'ların da nasıl bir işleve sahip olduğunu da açık bir şekilde itiraf ediyor: "Bir önceki kuşak için baskın eğilim hantal hükümetin eleştirisi ve icraatların devlet sektöründen serbest piyasaya ve sivil topluma kaydırılması yönündeydi. Fakat, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ciddi sorunların kaynağında zayıf, yetersiz ya da gölge hükümetler vardır. ..11 Eylül olayı, devlet yetersizliğinin devasa stratejik meydan okuma olduğunu kanıtladı... Devlet zayıflığı güvensizlik olarak algılanıyor artık"(s. 9) Fukuyama, neo-liberalizmin yaygınlaştırılmasını, devletin küçültülmesini, özelleştirmeleri olumlayan, bu değerlerin yaygınlaştırılmasını savunan "Washington Konsensüsü"nü de eleştiriyor. Düzgün işleyen kurumsal yapıların yokluğunda(kamu kurumlarının) liberalleşmenin tehlikelerini es geçtiğini söylüyor bu yaklaşımın. (s.17) Fukuyama ulusal egemenlik fikrinin de artık eleştirilmemesi gerektiğini, hatta uluslar arası istikrar ve güvenlik için bu fikre sahip çıkılması gerektiğini de söylüyor: "...Egemenliğin günbatımını öne sürenler -ister sağ kanatta, serbest piyasanın savunucuları; ister sol kanatta, çok tarafık yandaşları olsunlar- günümüz dünyasında ulus-devlet egemenliğinin yerini neyin alacağını açıklamak zorundadırlar. Bu boşluğu fiilen doldurmuş bulunanlar; çok uluslu şirketler, sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler, suç kartelleri, terörist gruplar ve benzerleri gibi, belli oranda güce ya da meşruiyete sahip olan fakat aynı anda ikisini birden nadiren barındıran kuruluşlardan oluşan renkli bir koalisyonudur. Net bir cevabın yokluğunda, ulus devlet egemenliğine geri dönmekten ve bir kez daha devleti nasıl daha güçlü ve verimli kılabileceğimizi anlamaya çalışmaktan başka seçeneğimiz yok." (s. 140-143) Tabii, bütün bu "zoraki" düşüncelerinden dolayı Fukuyama'nın "hidayete erdiğini" düşünmek de safdillik olur. Bu düşüncelerin bir çaresizlikten kaynaklandığını ve stratejik/taktik bir mantıktan kaynaklandığını, halkçı bir içerik taşımadığını da söyleyebiliriz. Çünkü aynı kitapta şu ifadeler de Fukuyama'ya aittir: "Devletler, genel sağlık sigortası ve parasız yüksek eğitimden önce kamu düzenini ve işgallere karşı savunmayı sağlamalıdır." (s. 21) Yine de Fukuyama'nın Devlet İnşası adlı kitabında ortaya koyduğu düşünceler zoraki de olsa kapitalizmin/küreselleşmenin ve neo-liberalizmin dünyayı getirdiği noktayı ve ulus devleti savunanların ne kadar haklı olduklarını, karşı cemahtan etkili bir fikir adamının da onayı çerçevesinde ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Başka ilginç bir nokta da Fukuyama'nın "devlet inşası" için kamu yönetimi biliminin de işletme yönetiminden bağımsız olarak güçlendirilmesi gerektiğini ısrarla savunmasıdır.

leniş biçimi ve örgütleniş biçimine hakim olan ideoloji/paradigma önem taşımaktadır. Elbette, bu örgütleniş biçiminin küresel kapitalizm çarkının dışında olmaması önemlidir. Bu çarkla uyumlu toplumsal örgütleniş biçimi STK tipi örgütlenmedir. Bu çarkın dışına çıkabilecek, hatta bu çarkı bozabilecek kapitalizme göre en 'başbozuk' örgütlenme de sendikal örgütlenme olacaktır. Bu yüzden, küresel kapitalizmin selameti açısından sendikal örgütlenmenin de STK'laştırılması da önem kazanmaktadır.

STK'laştırılan Sendikaların Yönetişimci Dönüşümü

Sosyal devleti ve ulusal devleti (ulusal piyasa/ulusal egemenlik) IMF ve Dünya Bankası tandanslı yapısal uyum programlarıyla elimine etmek mümkündür, zaten içinde bulunduğumuz neo-liberal dönemde bu programlar 'başarıyla' uygulanmaktadır. Peki, ikinci güç olan sendikalar tanrısallaştırılmış kapitalist piyasa için tehlikeli olmaktan nasıl çıkarılabilir? Tabii ki, sendikaları da kapitalist piyasa çarkının içine çekerek. Bunun için öncelikle, egemen sendikal anlayışa/geleneğe yönelik bir 'karşı paradigma' oluşturulmaya ve bu paradigma üzerine kurulu bir hegemonya⁸ inşa edilmeye çalışılmaktadır (Şenalp-Reyhan-Haşim, 2003; 36). İşte tam burada, sendikaların bu 'paradigma'ya ve 'hegemonya'ya uyumunu sağlayacak bir araç olarak, toplumsal örgütlülüğün zehiri alınmış, hadım edilmiş; uysallaştırılmış ve 'piyasa için'leştirilmiş şekli olan STK'lar devreye sokulmuştur/sokulmaktadır (Şenalp-Reyhan-Haşim, 2003; 36). Daha doğrusu, sendikalar STK haline dönüştürülmektedir. Yönetişim, bu dönüşüm sürecinin modelidir.⁹

Sendikaların bu çerçevede STK gibi algılanarak yönetim sistemine dahil edilmesi, işçinin/sendikaların yönetim sürecine katılması olarak olumlansa ve bu şekilde ortaya çıkan küresel örgütleniş biçimine de demokratik değerler atfedilse de gerçekte sendikaların/işçi sınıfının entegre olduğu sistem hiç de demokratik/katılımcı bir sistem değildir. Samir Amin'in ifadesiyle: "Çağdaş kapitalizmin politik sistemi artık plütokratik bir sistemdir. Bu plütokratik sistem

8. Burada hegemonya ve egemenlik kavramlarını karşılaştırmak konumuz açısından da aydınlatıcı olacaktır. Her iki kavram da taabiyet/bağlılık ilişkisiyle bağlantılı olmaları açısından birbirlerine benzetmekle birlikte farklı anlamlar taşımaktadır. Egemenlik zora, cebri güce, fiili güce dayalıyken, somut itaat ile ilişkilendirilirken hegemonyada bir nevi rıza ve/veya gönüllülük, kabullenmişlik vardır. Bu kabullenmişliği sağlayan ekonomik/sosyal ortam da elbette zora dayalı bir şekilde oluşturulmuştur. Ancak, hegemonyanın esas belirleyiciliği, egemenlik ilişkisi içerisindekilerin, söz konusu 'egemenlik/bağımlılık ilişkisi' durumunun farkında bile olmamalarıyla ilgilidir. Tıpkı, ultra tüketim çağında tüketikçe farkında olmadan da benimsediğimiz Batıcı/küreselleşmeci hegemonik durum gibi (Reyhan, 2003; 25). Elbette, bu hegemonyayı başlatmak veya sürekli hale getirmek üzere farklı ideolojik aygıtlar devreye sokulmaktadır. Paradigma bu aygıtlarla kabul görür olmakta, kanıksanmakta ve hegemonya böyle oluşmaktadır. 'Sivil toplum' ve 'demokrasi' adı altında gerçekleştirilen 'yanıltıcı paradigma'yla gerçekte kapitalist hegemonyanın inşa edilmesi gibi.

9. Elbette sendikaların etkisizleştirilmesi sadece yönetim süreciyle olmamaktadır. Yasal düzenlemeler, baskı politikaları, faşizan saldırılar vs. bir sürü çaba sendikal örgütlenmeyi tasfiye etmek için uğraşı vermiştir şimdye kadar. Ancak burada söz konusu olan sözde demokratik sistem içerisinde sendikaların dönüştürülme ve sınıftan koparıma çabalarıdır. Egemenlerden hiç de bağımsız olmayan sosyolojik bir süreç söz konusu... işte yönetişim bu halin kurumsallaştırıldığı hali gösteriyor.

de 'düşük yoğunluklu demokrasiye' dönüşen temsili demokrasiyle yetiniyor. İstediginize oy atmakta özgürsünüz ama artık bunun bir kıymet-i harbiyesi yok zira, her şeyi belirleyen parlamento değil, piyasadır! Bu arada otokratik iktidar biçimleri ve bir sirk oyununa dönüşen seçimler de plütokrasinin hizmetindedir..." (Amin, 2007; 55) Sermaye birikimin mantığı, sermayenin artan merkezileşmesi ve yoğunlaşmasından başka bir şey değildir. Sistemin ideolojisinin pek övündüğü, erdemlerini saya saya bitirmediği rekabet, aslında gerçek dünyanın bir gerçekliğinden çok hayal dünyasını ilgilendiriyor. Gerçek dünyada asıl söz konusu olan az sayıda ve sayıları giderek daha da azalan oligopoller arasındaki rekabettir. Dolayısıyla sermayede katılım değil, otonom değil, şeffaflık değil merkezileşme süreci var (Amin; 50). Yönetişim de bu süreci olumluyor. Sendikalar da yönetim sistemiyle bu merkezileşmiş sermayenin ağına takılıyor. Sonuçta küresel kapitalizmin önünde duran iki engel de, ulusal devletler ve sendikalar, bertaraf edilmeye çalışılıyor. Bu durum ile ilgili olarak, özellikle ulusal devletin etkisizleştirme süreci ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar da var. Bu konuları biraz daha tartışmak gerekiyor.

Yönetişim modelinin en fazla propagandası yapılan özelliği katılımcılığıdır. Ancak burada "katılımcılık" şekli bir unsur olarak dikkate alınmakta katılanların özellikleri, katılmanın sonucu veya katılan unsur ikinci planda olmaktadır. Oysa önemli olan katılmak değil karara müdahil olmak, sonucu etkilemektir. Yönetişimin katılımcılığı buna pek cevaz vermemektedir. Birgül Ayman Güler'in ifadesiyle: "Yönetişim formülü, karar alma sürecinin temel unsurlarını değiştirmekte, bunu katılımcı model olarak getirmektedir. Eğer katılım, devlet mekanizmalarına çeşitli toplumsal unsurların etki etmesi ya da o mekanizmalarda yer alması demekse, bu model elbette katılımcıdır. Ancak katılımcı modellerin demokratik olup olmadığını, katılanların kimliği ve katılanlar arasındaki denge belirler. Yönetişim modeli katılımcı olmakla birlikte demokratik değildir. Bu model, doğrudan doğruya 'tüm iktidar sermayeye' modelidir. Çünkü sivil toplum kurumu adı verilen yapılar, hem sayısal hem nitelik itibarıyla sermaye tabanlı kurumlardır."(Güler, 2005; 42)¹⁰

Yeni yönetim paradigması içerisinde oldukça sık bir şekilde kullanılan "katılımcılık" ifadesi güncel ve akademik yönetim dilinde geleneksel devletçi modelin karşıtı olarak da sunulmuş ve bu şekilde sermaye lehine değiştirilmesi öngörülen, arzulanan devlet yapıları da "köhnemiş" veya "totaliter" bir içeriğe sahipmiş gibi gösterilerek kamu reformu süreci meşrulaştırmaya çalışılmıştır. Bu süreçte katılanlar içerisinde (yani sistemi/düzeni/süreci olumlayanlar içerisinde) sermaye ve STK'lardan daha çok sendikaların önem taşıdığını ve özellikle sendikal hareketin bu katılımcılık içerisindeki rolünün önemsendiğini söyleye-

10. Katılımcılık ifadesi güncel ve akademik yönetim dilinde geleneksel devletçi modelin karşıtı olarak da sunulmakta bu şekilde sermaye lehine değiştirilmesi öngörülen, arzulanan devlet yapıları da köhnemiş veya totaliter bir içeriğe sahipmiş gibi gösterilerek kamu reformu süreci meşrulaştırmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde son zamanlarda bu anlayışı yansıtan örneklere sıkça rastlanmıştır.

biliriz. 2000'li yılların başında oldukça hız kazanan Avrupa Birliği'ne üyelik süreci çalışmalarında sendikaların bu "katılım" sistemine katılma eğiliminin oldukça arttığını ve sendikaların bu dönemde yoğunlaşan yönetim uygulamalarının vazgeçilmez aparatı olduğunu belirtmek gerekir.

Korporatist Katılımdan Yönetişimci Katılıma

Görüldüğü gibi "katılımcılık" günümüzde başlı başına bir yönetim modeli gibi algılanmış ve içeriğine oldukça ideolojik (liberal) bir anlam da yüklenmiştir. Aslında her ne kadar çoklu bir yapı gibi görünse de aslında uygulamada (aslında teorik şemada bile) sermaye belirleyiciliğinin açık bir şekilde ortaya çıktığı bu yönetim modelinin görüntüsü dışında hiç de demokratik olmadığını hatta yer yer totaliter bir yapıya da dönüşebildiğini söylemek gerekir. Zira sendikalardan tutun meslek örgütlerine tüketici derneklerinden işveren örgütlerine ve çevre kuruluşlarına kadar çok geniş bir toplumsal alanı tek bir "ideoloji"(kapitalizm)nin belirleyiciliğine sokabiliyor bu model. Elbette bahsettiğimiz yönetimci katılımcılıktır. Yoksa katılımcı yönetimin yönetimcilikten farklı olan ve illa liberal ideolojiyle donatılması da gerekmeyen başka toplumsal biçimleri de vardır. Burada hem yönetim sistemi açısından hem de sendikaların bu sistemdeki yeri ve işlevi açısından başka bir katılımcı model olan ve ülkemizde de geleneği olan korporatizmi liberal yönetim modelinden ayırmak gerekmektedir. Korporatizm, toplumu Kemal Atatürk'ün deyimiyle birbirinin lazımı ve melzumu olan, birbirlerini uyum içinde tamamlayan organlardan (meslek zümrelerinden) oluşan bir organizma olarak görür. Hem liberalizmin bireyciliğini, hem de sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek-sermaye çelişmesini reddeder. Yani genel anlamda ne sosyalist ne de liberalisttir. Ancak illa bir ideolojik çerçeveye oturtulacaksa kökeni itibarıyla sosyalizme daha yakındır.¹¹ Bütünsel bir 'kamu çıkarı'nı ve 'ulusal çıkarı' meydana getiren meslek çıkarlarının toplamının devlet-işveren-işçi üçgeninde gerçekleştiğini ileri sürer. Bu bileşenler bir anlamda yönetişimin sacayaklarına benzese de yönetim modelinde sermaye belirleyici ve diğer unsurlar nihayetinden onun dümen suyunda yürürlerken korporatist modelde belirleyici olan devlettir ve diğer bileşenler devletin dümen suyunda giderler. Tabii burada devletin ideolojisi önemlidir. Devlet sermayenin hâkim olduğu kapitalist totaliter bir devlet de olabilir. Bu durumda araçsal anlamda farklılık olsa da özde yönetimcilikle korporatizm birleşebilirler. Korporatist sistemin iki alt türünden birisi olan solidarist korporatizm daha çoğulcu ve ılımlı devletçi, öbür alt türü faşist korporatizm ise tekçi ve totaliterdir. Türk Kemalist/Kemalist Sol geleneği Ziya Gökalp'in de etkisiyle solidarist korporatist özellikler göstermiştir (Parla, 1993; 8). Yönetişimci zihniyetin halihazırda tasfiye etmeye çalıştığı düşünsel miraslardan birisi de bu solidarist korporatizmdir.

11. Esasında Bop Jesop'ın belirttiği gibi korporatizm ilk defa Avrupa'da liberal kapitalizme tepki olarak doğmuştur ve büyük ölçüde ütopyik sosyalistlerle bağlantılıdır (Jesop, 2009; 331).

Korporatizm esas olarak liberal bireyciliğe karşı bir tepkidir. Sosyal bakımdan, sınıf mücadelesine ve özellikle grev lokavt gibi sınıfsal mücadele araçlarına cevaz vermez. Patronlarla işçileri de devlet menfaatleri çerçevesinde uzlaştırmayı temel amaç edinir. Bu iki kesimin sürekli temas halinde, işbirliği halinde olmasını sağlamaya çalışır. Bu şekilde üretim sistemini ve ekonomik yapıyı da disipline etmeyi amaçlar. Bu iktisadi sosyal düzen içerisinde ücretliler, iş kurmak hakkının sınırlandırılması yoluyla, haddinden fazla rekabete karşı himaye edilir; tüketiciler de fiyatın kontrol edilmesi ile himaye edileceklerdir. En sonra da, parlamentonun yanında etkin bir kuruluş olarak memleketin ekonomik çıkarlarını takip eden ve meslek temsilcilerine göre belirlenen bir Korporasyon Meclisi öngörülmektedir. Bu sistemde özel mülkiyete ve özel teşebbüse müsaade edilmekle birlikte bu faaliyetler sosyal görev ve sorumluluklar çerçevesinde yerine getirilecektir. Korporatizm sınıf mücadelesini ortadan kaldırmayı amaç edinmekle birlikte bu sendikaların ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Bilakis, korporatizmin yaşayabilmesi açısından sendikalar hayati derecede önemlidir. Sendikalar, korporasyonun temel hücrelerini teşkil ederler. Patronlar ve işçiler, bizzat kendi çıkarlarının ifade araçları olan sendikalarda serbestçe toplanmış olarak korporatist sisteme katılacaklar ve bir araya geleceklerdir (Lajugie, 1965; 120-121).

Bu özellikler Türk siyasi düşünce geleneği açısından hiç de yabancı değildir. Gerçekten de Türk yönetim kültüründe korporatizmin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkün. Türkiye'nin özellikle 1980'e kadarki yönetsel sürecini az veya çok korporatist sistem içerisinde değerlendirebiliriz. Devletin oldukça aktif rol oynadığı bu dönemde "kamu politikaları eşit güçte olan ve gönüllü üyelik temelinde dayanan örgütlerce devlete yönelik tek yönlü bir baskı sonucunda değil, çeşitli yapısal ayrıcalıklarla donatılmış işçi ve işveren örgütlerinin kendi aralarında ve devletle giriştikleri işbirliği sonucunda oluşmaktadır... Oysa 1980'li yıllarda iktidara gelen sağ partiler çıkar gruplarını, özellikle de işçi örgütlerini, siyasal karar alma, kamu politikaları oluşturma mekanizmalarının dışında tutma çabalarına girişince korporatist uzlaşma olanakları da ortadan kalkmıştır. Artık çıkarların korunmasında ve sağlanmasında pazarlık gücü ön plana çıkmıştır" (Akkaya, 2007; 178). Bu durumda çıkarları en fazla gözetilen sınıf elbette pazarlık gücü en fazla olan sınıf olan sermaye sınıfı olacak ve devlet, sermaye, işçi ilişkilerinde belirleyici olan bu sınıf olacaktır. 12 Eylül darbesiyle başlayan ve sendikal hareketi tasfiye etmeyi ilk görev olarak kabul eden siyasi anlayış hâkimiyetinde başlayan bu dönem artık yönetim ve katılma sistemi çerçevesinde korporatist ağırlıklı dönemden yönetişimci döneme geçiş sürecini de ifade etmektedir.

Korporatist sistemde işçi ve işveren örgütlerine bir nevi kamu statüsü verilmiştir. Bu işlev ile gerçekleştirilen katılım aynı zamanda bu örgütlerin devlet tarafından denetlenme aracı da olmaktadır. Yani devlet müdahalesi söz konusudur. Yönetişim modelinde ise devlet müdahalesi değil, devleti de etkisi altına alan "piyasa" müdahalesi vardır. Korporatist anlayıştaki kamu yararı, kamu çıkarı,

devlet lüzumu kavramları burada yerini piyasa gerekleri, piyasa istikrarı, piyasa işlevi kavramlarına bırakmıştır. Burada piyasadan elbette sermayeyi anlamak gerekmektedir. Bu iki farklı anlayışın hakim olduğu iki farklı dönem oluşturulan kurulları da etkilemiştir. Bu yüzden ülkemizin yönetim sisteminde ezelden beri var olan korporatist özellikli kurullarla (örneğin Asgari Ücret Tespit Komisyonu) son dönemlerde yaygınlaşan yönetişimci bağımsız kurulları (örneğin Enerji Piyasası Kurulu) da birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Yönetişimci kurulların en ayırtedici ortak özellikleri yetki kullandıkları sektör/sektörler tarafından finanse ediliyor olmaları ve 'sınırlı' kamu kaynaklarına bağımlı olmamalarıdır. Yine bu kurullar korporatist dönemin kurullarında olduğu gibi sadece yardımcı kurullar değil, asli kurullar; danışma ve öneri amaçlı kurullar değil, karar vermeye yetkili ve düzenleyici kurullar olmuşlardır. Bu tam anlamıyla geleneksel yönetim yapılmasından kopuşu ifade etmektedir (Sezen, 2003; 186).

Sonuç olarak Türk yönetim geleneğinde, biraz da milli burjuvazinin ve işçi sınıfının yeterli güçte olmadığı dönemlerin zorlamasıyla, vücut bulmuş olan solidarist korporatist anlayışını da biçimsel olarak yönetişim modeli içinde değerlendirebiliriz. Şöyle ki bu modelde sivil toplum yoktur, onun yerini sektörleri de temsil eden meslek örgütlenmeleri, iş-işçi-esnaf-köylü temsilci örgütleri almıştır. Belirleyici olan da sermaye değil, devlet örgütlenmesi; özel çıkar değil, kamusal çıkarıdır. Neo-liberal yönetişim modelinde ise sivil toplum oldukça etkindir. Ancak yukarıda da ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz gibi, temel belirleyici olan artık devlet değil, sermaye; kamusal çıkar değil piyasa dengesi, yani özel çıkarıdır. Bu modelde sendikalar da ancak "sivil toplumcu" bir çerçeveye sokularak yer aldıkları için etksizdirler. Zaten neo-liberal düzenin sivil toplumu ile sermaye gücü arasında güçlü bir ilişki vardır, bir nevi sivil toplum devlet gücünü azaltmak ve özellikle de devletin sosyal devlet niteliğini, yeri geldiğinde onu ikâme ederek etkisizleştirmek misyonuyla piyasa mekanizmasını besleyen bir örgütlenme alanını doldurmaktadır. Bu durumda bu şekilde etkinlik kazanan neo-liberal yönetişim modeli de, özünde halk katılımına, işçi sınıfının gerçek sınıfsal taleplerine kapalı olduğu için demokratik değildir. Üstelik bu model de solidarist korporatist modelde olduğu gibi en azından kamusal çıkarı temsil eden devlet otoritesi de zayıflatılmıştır. Kısacası korporatist yönetişim modeli de neo-liberal yönetişim modeli de demokratik değildir. Her iki modelde de gerçek anlamda sivil toplumun (demokratik kitle örgütlerinin) ve sendikaların etkinliği söz konusu değildir. Birinde devlet (veya hükümet) diğerinde sermaye belirleyici olmaktadır. Peki gerçek anlamda sendikaların, sivil toplumun dahil olduğu devletin de dahil olarak gücünü kaybetmek yerine kamusal sorumluluklarını yerine getirdiği iyi bir yönetişim modeli yok mudur? Evet böyle bir model -neo-liberal örnekleri de görülmekle birlikte- "çevresel yönetişim" adı altında oluşmaya, güçlenmeye başlamıştır. Gezeganimizi saran ve dünyanın geleceğini tehdit altında bırakacak düzeyde gidecek müzminleşen-yayılan ekolojik kriz, böyle bir modeli zorunlu kılmaktadır.

Sonuç Yerine: İyi Yönetişim Örneği Olarak Çevresel Yönetişim

İçinde bulunduğumuz ve son çeyrek asırda iyice hissetmeye başladığımız küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle kendisini gösteren ekolojik kriz, sivil toplumun liberal ideolojik özünün devre dışı kaldığı bir durum da ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte küresel ısınmanın nedeni olan çok uluslu şirketlere yönelik itirazlar ve eylemler geniş platformlarda emekçi orta sınıflarla ve toprağını, doğasını korumaya çalışan köylülerle büyüyen bir emek ve yaşam mücadelesine dönüşmeye başladı. Derinleşen iklim krizi, kısa vadede küresel toplum üzerinde ciddi tehditler oluşturması muhtemel çölleşme, kuraklaşma, susuzluk, aşırı betonlaşma, çöp-atık sorunları, iklim göçü ve bunlara bağlı olarak gerçekleşeceği öngörülen yaygın yoksullaşma, iş kayıpları, güvenlik sorunları ile birlikte kapitalist küresel düzeni de tehdit etmeye başlayınca sivil toplum ve yönetişim kavramları üzerinden yeni yaklaşımlar, bakış açıları ve örgütlenme-yönetme biçimleri geliştirildi. Bu süreçte önem kazanan ulus devletleri dönüştürüp küçültmek yerine iklim çözümü için sorumluluğa çağıran demokratik kitle örgütü misyonu taşıyan yeni bir sivil toplum anlayışı ve yönetişim modeli de ortaya çıktı. Çevreci değerler, iklim, su ve toprak hassasiyeti üzerine inşa edilen bu yeni sivil toplum, çokuluslu şirketlerden finansal destek alıp ulusal devletleri zayıflatmak yerine iklim krizinin yegane sorumlusu olarak gördükleri çokuluslu şirketlerin ekolojik emperyalist faaliyetlerini ve sanayileşmiş büyük kapitalist ülkelerin atmosfere karbon salarak elde ettikleri “kirli büyüme”yi engellemeyi şirketlerden ve devletlerden talep ediyorlar. Ulusal devletler de bazen birleşmiş Milletler bünyesinde bazen de AB gibi bölgesel birliktelikler içerisinde sorunun çözümünün ancak küresel işbirliği mümkün olabileceği idraki içerisinde gerçekleşen yeni “yeşil büyüme” yaklaşımlarını adeta hızlandırılmış bir program içerisine yerine getirmeyi hedefleyen stratejiler belirliyorlar ve bu süreçte sorunun çözümü için yeni yönetişim modelleri hayata geçiriliyor, ki bunlardan biri de “küresel çevresel yönetişim”dir.¹²

Çevre sorunlarının, özellikle de küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunun bütün dünya ülkelerini kapsayan küresel bir sorun olduğu ve bu sorunun an-

12. Çevresel yönetişim, katılımcıların/bileşenlerin (kamu yönetimi, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yerel-ulusal-küresel inisiyatif grupları, çevreci network ağları...) sorun ve çözüme yönelik çatışmaları yönetmelerine, ortak fikir birliği ve güç birliği noktaları aramalarına, bu çerçevede kararlar almalarına ve eylemlerinden sorumlu olmalarına imkân sağlamak için politikaları, kurumları, prosedürleri, araçları ve bilgileri birbirlerine bağlayan ve uyumlu hale getiren süreç olarak tanımlanmaktadır (Saunier –Meganck, 2009; 29). Çevresel yönetişim, sorun çözümede kurumlar/örgütler arası işbirliği ve işbölümü mekanizmalarına dayanan bir olgu olmanın ötesinde akademik çalışma alanı olarak da ele alınmıştır. Bu çerçevede çevresel yönetişim, siyaset bilimi, hukuk, sosyoloji ve stratejiden gelen çalışmalarla disiplinlerarası bir bilimsel zemin de olmuştur (Lyon, 2009; 30). Çevresel yönetişim projelerinde bilimsel çalışmalar ve bilimsel bulgular önem kazanmaktadır. “Bilim, karar vericileri eğitecek ve kamuoyunun farkındalığını artıracaktır ve bu farkındalık da geleneksel bilgeliğin iddia ettiği gibi bilgili ve rasyonel politika seçimlerine yol açacaktır” (Jasanoff-Martello, 2004; 336).

cak devletlerin ve halkların güçlü işbirlikleri ile çözülebileceği anlayışından yola çıkılarak geliştirilen bu yönetim biçimi ilk başarılı örneğini delinen ozon tabakasının yarattığı tahribatlara karşı geliştirilen çözümlerle ortaya koymuştur. Gerçekten de devletlerin, halkı temsil eden çevreci örgütlerin güçlü işbirliği ile ortaya konan tepki, soruna neden olan kozmetik kapitalizmini dizginlemiş ve üretimini ozon tabakasına zarar vermeyecek şekilde baştan sona yenilenmeye zorlamıştır. Nihayetinde 1980'li yılların en önemli sorunu olan ozon tabakasının tahribatı 1990'ların sonuna doğru iyileşmeye başlamış ve ozon tabakası kendisini yenileyecek bir fırsat bulduğu için “doğal tamir” gerçekleşmiş ve sorun ortadan kalkmıştır. Ancak aynı başarı, iklim değişikliğinin baş sorumluları olan çok uluslu şirketlerin ve sanayileşmiş büyük devletlerin güçlü temsiliyetinin olduğu neo-liberal yönetim modeliyle çözüm bulunmaya çalışıldığı için küresel ısınma konusunda yaşanmadı, karar altına alınan çözüme yönelik politikalar ya hiç uygulanmadı, ya da çok yavaş hareket edildi (Young, 2021; 106). Küresel ısınmanın durdurulması için devletlere yükümlülükler veren onlarca uluslararası toplantı yapılmasına rağmen (1997'de Kyoto ile başlayan süreç) 2010'lı yıllara kadar hemen hiçbir somut gelişme gerçekleşmedi. Daha da ötesi bu süreçte çok uluslu şirketler ve onlarla iç içe olan bazı büyük devletler küresel ısınmanın insan kaynaklı olmadığını; kapitalist üretim ve tüketim sistemiyle bir alakasının olmadığını; gezegenin daha önce de (binlerce yıl önce) aynı iklim değişikliği durumuyla karşılaştığını; bu sürecin doğal bir süreç olduğunu ve bu konuda geliştirilen kıyamet senaryolarının bilim dışı olduğunu anlatan bir propoganda mekanizmasını devreye soktular, hatta bu konuda çoğunlukla bazı büyük şirketlerin sponsorluğunda “bilimsel” makaleler, çalışmalar, raporlar yayınlattılar. Kendilerine maliyetli sorumluluklar yükleyeceğini, kapitalist büyümeyi yavaşlatacağını düşündükleri çözüm reçetelerini devre dışı bırakmak için oldukça çaba sarfettiler ve çözümü yavaşlattılar.¹³

Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra küresel ısınmanın orataya çıkardığı sorunların kısa vadede küresel ekonomik düzeni de tehdit edeceği net bir şekilde anlaşılmaya başlandı. Bu aşamada sorunun bir an önce çözülmesi için çaba harcayan çevreci halk temsilcileri ve ulusal devletlerin baskılarıyla sorunu görmezden gelme devri sona ermek zorunda kaldı. Özellikle 2015 yılında gerçekleşen Paris

13. Çokuluslu şirketlerin ve bu şirketlerle hemhal olmuş büyük kapitalist devletlerin duyarsızlığı, gerçeklerin üstünü örteme çabaları çok eski tarihlere, konunun bir sorun olarak belirmediği dönemlere kadar gidiyor. Örneğin 1958 yılında Shell yöneticisi Charles Jones, petrol-otomotiv endüstrisinin atmosferde yaratacağı etkilere dikkat çekmiş ancak herhangi bir önlem alınmadığı gibi, konu kapatılmıştı. 1974'deki bir CIA raporunda iklim değişikliğine değinilmiş ve “tuhaf hava” nitelemesi yapılmıştı. Yine ABD Çevre Koruma Ajansı'nın (EPA) 1978 tarihli bir raporunda fosil yakıtlarının birkaç 10 yıl içinde atmosfere büyük zarar vereceğinden ve sera gazı etkisinden bahsedilmişti (Bell, 2021; 27; Oksijen, 9-15 Temmuz 1921). Bu tarihlerden sonra devletlerin, şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının katıldığı onlarca küresel toplantı yapılmasına rağmen, çeyrek asır boyunca sorunun çözümüne yönelik bir ilerleme sağlanamaması ve krizin giderek “göz göre göre” derinleşmesi açıkça göstermektedir ki, sermaye-devlet işbirliğiyle gerçekleşen neo-liberal küresel yönetim mekanizmalarında sınıfsal çıkarlar ağır basmakta sivil toplum ise sadece bu toplantılara demokratik bir görüntü kazandırma işlevi görmektedir.

İklim Zirvesi ile birlikte devletler (196 taraf devlet) -şirketleri de bu sürece katılmaya zorlayarak- dünyanın geleceğini (ve/veya küresel ekonominin geleceğini) kurtarmak için karbon miktarını azaltmak, hatta sıfıra indirmek doğrultusunda bir dizi kararlar almak zorunda kaldılar. Bu süreçte eski kapitalist düzeni revize eden “yeşil yeni düzen” adıyla yeni bir “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı yaygınlaşmaya başladı. Avrupa Birliği’nin öncülük yaptığı küresel ısınmayı durdurmak için sıfır karbon stratejilerini büyük karbon salınımlarına yol açan ABD, Çin gibi ülkeler de takip ettiler. Üstelik örneğin Avrupa Birliği, Yeşil Mutabakat adıyla başlattığı “sıfır karbon” merkezli iktisadi politikalarını uygulamaya geçirirken küresel piyasaya da bu doğrultuda (sınırdan karbon vergisi gibi mekanizmalarla) yön vererek çok uluslu şirketlerin de bu sürece ayak uydurarak üretim mekanizmalarını yeniden yapılandırmalarını zorunlu hale getirdi. ABD ve Çin gibi karbon yüklü ekonomiler de kendi çevrelerinden sıfır karbon taahhüdü vererek “yeşil yeni düzen” stratejileri ortaya koydular. Bu süreçte sınırsız kapitalist büyüme sorgulanırken ülkeler için “yeşil büyüme”, -çok tartışmalı ve sorunlu bir kavram olmakla birlikte- şirketler için de “yeşil kapitalizm” kavramı tartışmaya açıldı (Satır Reyhan, 2023; 213). Görüldüğü gibi ekolojik krizin ortaya çıkardığı yeni küresel dengeler ve zorunlu ekonomik anlayışlar, küresel aktörlerin güç dengelerini değiştirmiş, ekolojik kriz sorumlusu olarak kabul edilen çok uluslu şirketlerin en azından hegemonik gücü sarsılmaya ve devletlerin ve çevre örgütlerinin küresel işbirliğindeki öncü rolleri belirginleşmeye başlamıştır. Elbette bu süreçte eski düzenin neo-liberal yönetim mekanizmalarının da devrini doldurup yerini zorunlu olarak küresel çevresel yönetim mekanizmalarına bırakmaya başladığı net biçimde gözlemlenmektedir.

Peki çevresel yönetişimin bileşenleri nelerdir, içeriği hangi koşullarda nasıl ve ne biçimde belirlenmiştir? Öncelikle söylemek gerekir ki, çevresel yönetişimde aktörler önceki neo-liberal yönetim modelinde olduğu gibi az sayıda bileşenin (devlet, sermaye ve sermaye tabanlı sivil toplum) belirleyici olduğu, çok sayıda bileşenin pasif olduğu bir yapılanma değildir, son derece zengin, değişik ve etkin bir bileşen topluluğu vardır. Yönetişimin uğraşlarının (ekolojik kriz) zorunlu gereğince çok farklı bölgelerden, yerel topluluklardan, yerel yönetimlerden değişik sosyal etkileşim alanlarından katkı alabilme potansiyeline sahiptir (Lemos-Agraval, 2009; 69). Morin ve Orsini, küresel çevresel yönetişimin bu anlamda farklı özelliklerini ve özgünlüklerini şu şekilde ifade etmişlerdir: “Birincisi, küresel çevresel yönetişim; yenilikçi kavramlarla; alışılmışın dışında fikirlerle dolu benzersiz ve bazen şaşırtıcı bir akademik alandır. İkincisi, küresel çevresel yönetişim, homojen bir aktivist grubun oluşturduğu yalnızca “yeşil” bir alan değil, bunun daha da ötesinde hararetli tartışmaların ve ihtilafların körüklediği çeşitli bir alandır. Üçüncüsü, küresel çevresel yönetişimin toplumlarımız üzerinde çevresel kaygıların çok ötesine geçen ve güvenlik, ticaret, tarım, sağlık ve toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi konu alanlarını kapsayan geniş etkileri vardır”(Morin-Osini; 2021; xiii). Ayrıca çevresel yönetişimin bir politika etkinliği ile birlikte demokratik

meşruiyete de önem veren bir “müzakereci demokrasi” örneği olduğu ifade edilmektedir. Kapsamlı istişare sürecinin işletildiği müzakereci demokrasi niteliğinden dolayı küresel çevresel yönetişimin hem etkili kararların alınmasına hem de bu etkili kararların yüksek meşruiyet düzleminde uygulamaya geçirmeye elverişli olduğu belirtilmiştir. Bu aynı zamanda adeta sadece insanları değil bütün diğer canlıları, ekosistemleri de temsil eden bir “yeşil demokrasi” örneği olarak da nitelendirilmiştir. İklim değişikliği, biyoçeşitliliğin korunması, enerji güvenliği gibi birçok küresel konu bu müzakereci, yeşil demokrasi niteliğiyle işleyen çevresel yönetim sürecinde uygulamaya geçirilmiştir (Dryzek, 2021; 100-102).

Çevresel yönetim modelinde, herşeyden önce çevre sorunlarının temel sorumlusu olarak kabul edilen çokuluslu şirketleri ve sorumlu devletleri sorgulayan, çözüme zorlayan etkin bir sivil toplum ağı söz konusudur. Artık sivil toplum, gerçek anlamına yani demokratik kitle örgütü fonksiyonuna daha yakın bir çalışma biçimi ortaya koymaya başlamıştır. Bu çalışma biçiminde sivil toplum, gücünü, (elbette farklı neo-liberal örnekleri de mevcut olmakla birlikte) sermaye desteğinden, sermaye finansmanından ziyade küresel network-iletişim ağından, küresel kolektif inisiyatif gücünden almaktadır. Özellikle BM iklim müzakerelerinde etkin kararlar alınmasında bu sivil toplum ağının etkileri ve gücü büyük olmuştur. Örneğin 2015’te imzalanan ve çözüme yönelik daha etkin, güçlü bir irade beyanı ortaya koyan Paris İklim Antlaşması’nda bu network ağının ulusal devletlerle olan işbirliğinin etkisi büyük olmuştur. Başka bir örnek de su hakkıyla ilgilidir. Küresel çevresel yönetim mekanizmasının işletilmesini sağlayan çevreci sivil toplum ağlarının gücü ve etkisiyle su hakkı platformlarının talebi olan suya erişimin insan hakkı olarak kabul edilmesi için ortaya konan gayretler sonuç vermiş 2010 yılında BM Genel Kurulu’nda 122 ülkenin imzasıyla alınan kararla, su hakkı insan hakkı olarak kabul edilmiştir (Reyhan-Satır Reyhan; 2019;139). Sonuç olarak, büyük şirketlerin-büyük devletlerin sorumsuz büyümecilik ve doğayı metalaştırma ideolojisi neticesinde gerçekleşen ozon tabakasının tahribatı ile başlayıp iklim krizinin derinleşmesine kadar süren bir dizi çevre sorununun yarattığı kirli atmosfer altında başlayan, gelişen çevresel yönetim (Saunier – Megenck; 2009; 23), neo-liberal yönetim modelinden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Herşeyden önce bu modelde devletten piyasaya egemenlik devrinden ziyade sorumluluk paylaşımı söz konusu olmakta, devletlerin sorumlu-sosyal yanı neo-liberal yönetim modelinde görüldüğü gibi küçültülmek yerine güçlendirilip ekolojik krizi çözmek üzere hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Burada ekolojik krizin esas sorumluları metropol devletler ve çokuluslu şirketler olarak kabul edildiği için, mağdur olan halkın temsilcilerinden oluşan sivil toplum (çevre inisiyatifleri-çevre örgütleri) en önemli-etkin bileşen olduğu gibi, bu bileşenin en büyük destekçisi doğa ile birlikte aynı sömürüm çarkında yer alan ve aynı muhatabın (şirketler, kapitalizm, neo-liberalizm) mağduru olan emekçiler ve onların temsilcisi sendikalar olacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, Yüksel. "Kalkınma, Korporatizm ve İşçi Sınıfı." *Memleket Siyaset ve Yönetim Dergisi*, 2.3 (2007): 178.
- Akşit, Bahattin. Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'deki Laiklik Deneyimi. A. Öncü ve O. Tekelioğlu (der.). *Şerif Mardin'e Armağan* (ss.98). İstanbul: İletişim Yay., 2005.
- Amin, Samir. V. *Enternasyonal İçin*. Çev. Fikret Başkaya. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2007.
- Başkaya, Fikret. "Şu Çılgın Türklerin STK'ları", www.sendika.org, 5 Haziran 2009.
- Bell, Alice. *Our Biggest Experiment: A History of the Climate Crisis*, Bloomsbury Sigma, 2021.
- Black, Antony. "Sivil Toplum", *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*. (Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kılıç), Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- Boratav, Korkut. "Küreselleşme Politikaları ve Kamu Hizmeti." *Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar Sempozyum Kitabı* (2004): 12.
- Çavdar, Tevfik. "Türkiye'nin Ulusal Egemenliğini Yitirme Süreci", *Memleket Siyaset-Yönetim (MSY)*, Mayıs 2006/1, 41-56.
- Dryzek, John. "Global Deliberative Democracy", *Essential Concepts of Global Environmental Governance* (Ed. Jean-Frederic Morin - Amandine Orsini), New York: Routledge, 2021.
- Ertürk, İsmail. "Governance or Financialization: The Turkish Case." *Competition & Change* 7. 4 (2003): 185-204.
- Fonseca, Marco. *Gramsci's Critique of Civil Society Towards a New Concept of Hegemony*, Routledge, New York and London.
- Fukuyama, Francis. *Devlet İnşası*. Çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Güler, Birgül Ayman. *Devlette Reform Yazıları*. Ankara: Paragraf Yayınları, 2005.
- Hirst, Paul Q. ve Graham Thompson. *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Çev. Ç. Erdem ve E. Yücel. Ankara: Dost Yayınları, 2003.
- Jasanoff, Sheila – Martello, Marybeth L. "Knowledge and Governance", *Earthly Politics, Local and Global in Environmental Governance* (Ed. Sheila Jasanoff – Marybeth L. Martello), MIT Press, 2004.
- Lemos, Maria Carmen – Agraval, Arun. "Environmental Governance and Political Science", *Governance for the Environment New Perspectives* (Ed. Magali A. Delmas-Oran R.Young), Cambridge University Press, 2009.
- Lyon, Thomas P. "Environmental Governance: An Economic Perspective", *Governance for the Environment New Perspectives* (Ed. Magali A. Delmas-Oran R.Young), Cambridge University Press, 2009.
- Macdonald, Laura. "Kostarika'da Sivil Toplum Kuruluşları ve Katılımcı Kalkınma Çalışması". Henri Veltmeyer ve Anthony O'Molloy (der.). *Neo Liberalizmi Aşmak*. Çev. Beyol-Emel Kahraman. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.
- Maga, İlker. "Sivil Toplum Devletin Büyümesidir". M. Çulhaoğlu, K. Okuyan, İ. Maga (der.). *Sivil Toplum: Devletin Büyümesi*. İstanbul: YGS Yayınları, 2001.
- OECD. *Türkiye'de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik İyileşme İçin Önemli Destek: Yönetişim*. OECD: 2002 <http://www.basbakanlik.gov.tr>
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Lajugie, Jean De. *İktisadi Doktrinler*, (Çev. Necmettin Mete), İstanbul : Remzi Kitabevi, 1965.

- Pelczynski, Z.A. "Dayanışma ve Polonya'da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu 1976-81", *Sivil Toplum ve Devlet/Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar* (Ed. John Keane), İstanbul : Ayrıntı Yayınları, 1988.
- Reyhan, Hakan. "Kapitalizmin İnsanı" *Ulusal Dergisi* 8 (2003):25
- Reyhan, Hakan-Satır Reyhan, Ayşen. "Su Hakkının Hukuki Güvencesi Nasıl Olmalı?", *Yerel Siyaset*, (Ed. Hakan Reyhan-Ayşen Satır Reyhan), Ankara: Palme Yayınevi, 2019.
- Satır Reyhan, Ayşen. "Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim 2023, s.211-224.
- Saunier, Richard E. -Meganck, Richard A., *Dictionary and Introduction to Global Environmental Governance*, London: Earthscan, 2009.
- Schade, Jeanette. *Proje Sahipleri ve Karşılı Güçler Arasında: Ulus İnşası Sürecinde Hükümet Dışı Örgütler*. Jochen Hippler (der.). *Ulus İnşası*. Çev. Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli. İstanbul: Versus Yayınları, 2007.
- Sezen, Seriyen. *Türk Kamu Yönetiminde Kurullar*. Ankara: TODAİE Yayınları, 2003.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınları, 1992.
- Sassoon, Anne Showstack, "Sivil Toplum", *Marksist Düşünce Sözlüğü* (Yayın Yönetmeni: Tom Botto-more), (Çev. M. Özbek ve T. Güney), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Young, Oron R. "Global Environmental Governance", *Essential Concepts of Global Environmental Governance* (Ed. Jean-Frederic Morin - Amandine Orsini), New York: Routledge, 2021.
- Zadek, Simon. "Civil Society and Market", *The Oxford Handbook of Civil Society* (Ed: Michael Edwar-das), Oxford University Press, 2011.

Araştırma Makalesi

Sermaye Merkezli Yerel Yönetimin Dümenini Kırarak: Yerel Yönetimi Kent Hakkı Bağlamında Düşünmek

Hasan GÜRBÜZ¹

ORCID 0000-0002-3051-0058

Öz

Bu çalışmada, kapitalist sistemin kentleşme süreci üzerindeki etkilerini ve bu süreçte ortaya çıkan eşitsizliklere bir alternatif oluşturma bağlamında toplumcu belediyeciliğin yaratacağı potansiyeli Henri Lefebvre'nin "kent hakkı" kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Kapitalist kentleşme, kentsel mekânın metalaşmasına, kamusal faydanın göz ardı edilmesine ve mekânsal eşitsizliklerin derinleşmesine yol açmıştır. Söz konusu eşitsizlikler gelir eşitsizliği, kent yoksulluğu, iklim krizi, sermaye merkezli mekansal düzenlemeler, güvenlik ve şiddetin tırmanması, kent dokusunun ve kent estetiğinin bozulması vb. olarak çoğaltılabilir. Tüm bu sorunlar küresel bir kentleşme krizi ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Kentleşme krizi diye adlandırabileceğimiz bu sorunlar yumağına karşılık toplumcu belediyecilik pratikleri alternatif yaratarak toplum nezdinde karşılık bulabilir. Yakın tarihte Türkiye'de ve dünyada toplumcu belediyecilik pratikleri hem yerel düzeyde emek merkezli yönetim deneyimini başarıyla gerçekleştirmiş hem de yerelden merkeze doğru yayılan bir demokratikleşme pratikleri sergilenmiştir. Türkiye'de günümüzde yaşanan siyasi ve ekonomik krizleri göz önünde bulundurarak yerel yönetimlerin önemi daha da artırmıştır. Yerel yönetimler özellikle kent yoksulluğuyla mücadele konusunda zaman zaman merkezi yönetimden daha etkin politikalar geliştirmiştir. Yerel yönetimlerin ortaya koydukları yönetim pratikleri toplumcu belediyecilik bağlamında tartışılmıştır. Çalışma, alan yazın taraması yöntemine dayanarak akademik araştırmalar, raporlar incelenmiş ve gözlem tekniğiyle şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumcu Belediyeçilik, Kentleşme, Yerel Yönetim, Kent Hakkı

1. Mersin Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora mezunu, hasanhuseyingrbuz@gmail.com, Makale Geliş Tarihi: 03.05.2024 - Makale Kabul Tarihi: 16.10.2024

Breaking the Helm of Capital-Centered Local Development: Thinking of Local Government in the Context of the Right to the City

Abstract

This study examines the effects of the capitalist system on urbanization period and evaluates the potential of socialist municipalism as an alternative to the inequalities arising from this process, framed within Henri Lefebvre's concept of the "right to the city." Capitalist urbanization has led to the commodification of urban spaces, the neglect of public benefits, and the deepening of spatial inequalities. These inequalities include income disparity, urban poverty, the climate crisis, capital-centered spatial arrangements, the escalation of violence and insecurity, and the degradation of urban aesthetics and fabric, among others. Collectively, these issues indicate a global urbanization crisis. These intertwined issues, which can be described as an urbanization crisis, can find resonance among communities through the practices of socialist municipalism by offering alternative solutions. Recent examples of socialist municipalism, both in Turkey and globally, have demonstrated successful labor-centered governance at the local level and democratic practices spreading from the local to the national scale. Considering the current political and economic crises in Turkey, the role of local governments has become increasingly significant. Local governments have at times developed more effective policies than the central government, especially in combating urban poverty. The governance practices of local governments are discussed within the framework of socialist municipalism. The study relies on the literature review method, examining academic research and reports and utilizing observational techniques.

Key Words: Socialist Municipalism, Urbanization, Local Government, Right to the city

Giriş

Kentler, insanlığın tarihsel birikiminin kristalize olduğu mekânlar olarak, günümüzde ciddi sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümlere sahne olmaktadır. Ancak kentler, İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca büyük bir önem arz etmemiştir. Kapitalist sistemin gelişmesiyle birlikte kentler hem ekonomik hem de demografik açıdan dikkate değer bir büyüme kaydetmiştir. Örneğin, dünya kent nüfusu 1950'lere kadar yalnızca %30 seviyesine ulaşmışken, bu tarihten sonra kentlerin önemi giderek artmış ve gelişmiş ülkelerde nüfusun yaklaşık %80'i, dünya genelinde ise %56'sı kentlerde yaşamaya başlamıştır (Habitat, 2022). Günümüzde, dünya genelinde nüfusu bir milyonun üzerinde olan 624 kent bulunmaktadır ve bu kentlerde yaşayan toplam nüfusun 2 milyar 300 milyonu aştığı tahmin edilmektedir (Citypopulation, 2024). Bu veriler, kentleşmenin günümüz dünyasında ne denli önemli bir olgu haline geldiğini açıkça göstermektedir.

Her toplumsal yapı kendi mekânını yaratır (Lefebvre, 2014). Kapitalist sistem, kendi mekânını yaratmada oldukça mahir davranmıştır. Ancak bu ustalık, yaratıcı yıkım şeklinde tezahür etmiş ve önceki kent formlarının etkilerini neredeyse tamamen silmiştir. Özü itibarıyla kapitalist kentleşme artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğmuştur. Dolayısıyla kentleşme daima sı-

nıfsal bir olgu olagelmıştır (Harvey, 2013: 45). Öte yandan kapitalist kentleşme günümüzün en önemli krizlerinden birisi olan kentleşme krizine yol açmıştır (Florida, 2018; Harvey, 2013). Bu kriz aynı zamanda modern uygarlığın krizini de yansıtmaktadır. Kapitalist kentleşme süreci, gezegenin kentleşmesi² olarak tanımlanabilecek boyutlara ulaşmıştır ve bu süreç yalnızca kırsal alanları fiziksel olarak ortadan kaldırmakla kalmamakta, aynı zamanda kırsal yaşam biçiminin ve bu yaşam biçimine dair anlamların ve düşünsel değerlerin de yitirilmesine yol açmaktadır (Brenner, 2014: 42; Brenner & Schmid, 2015).

Kapitalist kentleşmenin en bilinen özelliği dünyanın birçok bölgesinde eşitsiz bir gelişim seyri göstermesidir. Bu süreçte, ışıltılı bulvarlar, devasa iş merkezleri ve gökdelenler inşa edilerek kent mekânları varsıl kesimlere açılmış, geniş mülksüz kesimlere ise kapatılmıştır. Ayrıca, kentin yönetiminde, refahın paylaşılmasında ve kentsel alanların şekillenmesinde seçkinlerin belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Kentlerin bu eşitsiz gelişimi, günümüzün ve geleceğin en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Kent hareketlerinin ve genel toplumsal mücadelenin başlıca taleplerinden biri, daha eşitlikçi bir kent yönetiminin tesis edilmesidir.

Bu bağlamda bu çalışmada, Lefebvre'nin ortaya attığı "kent hakkı" kavramını merkeze alarak, sermaye merkezli kentleşmenin kent halkının çoğunluğunu karar alma süreçlerinden ve kentin olanaklarından dışlayan bir süreç olduğunu göstermektedir. Çalışma, kentin yönetiminden bölüşümüne kadar tüm kentlilerin söz, karar ve kullanım hakkı olduğunu iddia etmektedir. "Yerde başlayacak katılımcı, sürdürülebilir ve toplumcu belediyeçilik pratiklerinin yeni bir demokratikleşme sürecine kapı aralayıp aralamayacağı" sorusu çalışmanın ana sorunsalıdır. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan alan yazın tarama yöntemi kullanılmıştır. Veriler, akademik kaynak ve raporların taraması sonucunda elde edilmiş ve gözlem tekniği ile desteklenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde toplumcu belediyeçilik modelinin tarihsel gelişimi ele alınmış; ikinci bölümde kapitalist kentleşme ve neo-liberal belediyeçilik incelenmiştir. Üçüncü bölümde, neo-liberal politikaların kurumsallaştığı günümüz koşullarında toplumcu belediyeçiliğin Türkiye bağlamında sunabileceği çözüm ve olanaklar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki kent yoksulluğuna yönelik toplumcu belediyeçilik politikalarının etkisi ve yerel düzeyde katılımcı demokrasi uygulamalarının demokratikleşme sürecine katkıları tartışılmıştır. Son bölümde ise toplumcu belediyeçilik uygulamalarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2. Schindler (2022), Gezegenel kentleşme söyleminin Kuzeyli kentleri temel alan indirgemeci bir açıklama olduğunu Güney ülkelerinin birçok kentlerinde bu soyutlamaya uymadığını şerh düşmektedir. Ancak bu çalışmada Güneyli kentlerin de önemli bir bölümünün ana gelişim ivmesinin bu yönde olması dolayısıyla Brenner ve Schmid'in bu soyutlamasının kullanılmasında sakınca görülmemiştir. Aynı şekilde Castells metropollerin fiziksel çevrenin önemini azalttığını, kır-kent ayrımını ortadan kaldırdığını, toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde etkili olduğunu vurgulamıştır (Castells, 2015: 53). Özellikle büyük sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapan mega kentler (Yalnızca 40 mega bölge Dünya nüfusunun yalnızca %18'ini barındırırken dünyanın ekonomik çıktısının kabaca üçte ikisini ve yeniliklerin %85'inden fazlasını karşılık gelir) dünya ekonomisine yön vermektedir (Florida, 2018: 33).

Toplumcu Belediyecilikten Kent İşletmeciliğine Yerel Yönetimler

Toplumcu belediyeciliğin kökenleri, sanayileşme öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Her ne kadar sanayileşme sonrasında yerel yönetimlerin merkezi kentleri benzeri görülmemiş bir nüfus hareketliliğine sahne olsa da sanayileşme öncesinde de kentlerde önemli hareketlilikler gözlemlenmiştir. 14. yüzyılda feodal toplum yapısının sarsılmasıyla birlikte, mensubiyet ve geleneksel aidiyetlerini yitiren köylüler ve zanaatkârlar, kentlere göç etmeye başlamışlardır. Bu süreçte kentlerde işsiz, barınsız ve yurtsuz bir nüfus birikimi meydana gelmiştir. 16. yüzyıla kadar sadaka kültürü ile tolere edilen bu topluluklar, Hristiyan kültüründe yoksulluğun kutsanması nedeniyle yardım ve sadaka ile desteklenmiştir (Castel, 2017: 53). Ancak, bu dönemde kurumsallaşmış bir sosyal yardım sistemi mevcut değildi.

16. yüzyıl itibarıyla kentlerde yaşanan demografik büyüme, düşük istihdam oranları, temel ihtiyaç maddelerinde yaşanan kıtlık, kentlerin plansız büyümesi ve gıda fiyatlarının artışı gibi bir dizi olumsuz ekonomik ve toplumsal gelişme, sosyal güvenlik sistemine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Yoksulluk olgusu, Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve 1522-1550 yılları arasında Avrupa'nın altmıştan fazla şehri bu konuda çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler, kentlerde başıboş dolaşan gezgin ve dilencilerin denetim altına alınması, işsizlere istihdam sağlanması, çocukların çıraklık sistemine dahil edilmesi ve muhtaç ailelere yardım yapılması gibi düzenlemeleri kapsamaktadır (Castel, 2017: 58).

17. yüzyılda, önceki dönemlere kıyasla daha kapsamlı ve sistematik bir şekilde kentlerdeki dezavantajlı gruplara yönelik düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler, toplumcu belediyeciliğin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Bazı kaynaklara göre, 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanan ilk toplumcu belediyecilik uygulamaları (Hamamcı, 2013: 19'dan aktaran Sezgin ve Canbulut, 2021: 27), 19. yüzyıl İngiltere'sinde başlamıştır (Bayramoğlu, 2015). Bu tarihsel süreç, toplumcu belediyeciliğin temelini oluşturmuş ve sanayileşme sonrası kentlerin yönetiminde daha katılımcı ve sosyal adalet odaklı politikaların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Sanayi Devrimi'nin derin ve kalıcı etkileri ile 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa kentlerinde yoğun göç hareketlerinin tetiklediği belirgin bir demografik büyüme gözlemlenmiştir. Örneğin, İngiltere'de 19. yüzyılın başlarında %17 olan kentsel nüfus, yüzyılın sonlarına gelindiğinde %72'ye ulaşmıştır (Bayramoğlu, 2015: 27). Bu olgu, zamanla Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi diğer ülkelere de yayılmıştır. Bununla birlikte, bu hızlı nüfus artışı, altyapı, istihdam ve tedarik zincirleri gibi alanlarda hazırlıksız olan kentlerde ciddi sorunlara neden olmuştur. Yetersiz altyapı, artan işsizlik, dilencilik, gecekondular, yerleşimleri ve kontrolsüz mekânsal genişleme bu dönemde belirginleşen başlıca problemler arasında yer almaktadır. Bu dönemde kentlerinin durumunu Engels'in Londra gözlemi çok iyi anlatmaktadır:

...baraka tipi eski fabrika binaları görülür. Sağ aşağı kıyıda, uzun bir sıra halinde evler ve fabrikalar vardır. İkinci ev çatısız ve yıkılmış haldedir; üçüncü ev ise öylesine alçaktadır ki en alt katı yaşanılmaz bir halde, penceresiz ve kapısızdır...Bütün bölgeyi çok iyi bildiğimi sanmama rağmen, demiryolunun bu açıklıkları olmasaydı, orasını ben de keşfedemeyecektim. Kazıkların ve çamaşır iplerinin arasından ve engebeli bir kıydan geçtikten sonra, çoğunda döşeme ve mutfak bulunmayan, tek katlı ve tek odalı küçük kulübelerin oluşturduğu karmaşanın içine girilir. Burada aşağı yukarı bir buçuk metre uzunluğunda ve iki metre eninde bir delikte iki tane yatak gördüm. Bun yataklar, bir merdiven ve bir de ocak odayı tamamen dolduruyordu. Diğer birkaçında ise hemen hemen hiçbir şey görmedim. Kapıların önu pislik ve çöple doluydu. (Engels, 2013: 84).

Kentlerde meydana gelen ani ve hızlı nüfus artışı, istihdam, barınma ve beslenme gibi temel sorunların yanı sıra sağlık ve altyapı eksikliklerini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, kentlerin altyapı, barınma ve hijyen sorunlarını çözmeye yönelik toplumcu belediyeçilik pratiklerinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Örneğin, 1849'da Londra'da kanalizasyon sorunlarının çözümü amacıyla Londra Metropolitan Kanalizasyon Komisyonu kurulmuştur (Bayramoğlu, 2015: 31). Dönemin temel toplumcu belediyeçilik uygulamaları arasında yoksulluk yasası, zorunlu sağlık hizmetleri, konut, eğitim ve yerel yönetimlerin seçime belirlenmesi gibi önlemler yer almış; bu uygulamalar diğer ülkelere ve kentlere de yayılmıştır. Glasgow'da elektrik, su, ulaşım ve gaz hizmetlerinin kamulaştırılması, bu sürecin örneklerinden biridir (Bayramoğlu, 2015: 34).

Toplumcu belediyeçilik denildiğinde, en önemli deneyimlerden biri Paris Komünüdür. 1848'de kapitalizmin krizine karşı gelişen toplumsal hareketler karşısında otoriterleşen Louis Bonaparte, Cumhuriyeti yıkarak kendisini imparator ilan etmiştir. Bonaparte, Paris'in kentsel altyapısını düzenlemek üzere Haussmann'ı göreve getirmiş. Haussmann'ın Paris'te gerçekleştirdiği kentsel dönüşüm, sadece bir mutenalaştırma projesi olmayıp sermaye birikimini sağlama, işsizliği azaltma ve "tehlikeli grupları" (işsizler, dilenciler ve yoksullar) kent dışına çıkarma amacı güden çok boyutlu bir politikadır. Ancak, 1868'deki finansal kriz ve savaşlar sonucunda, mülksüzleştirilen yoksullar ve işçiler ayaklanarak Paris Komününü kurmuştur (Harvey, 2013: 48-49).

20. yüzyılda da toplumcu belediyeçilik uygulamaları devam etmiş ve İngiltere'deki uygulamalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası İşçi Partisi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Bayramoğlu, 2015: 51). Benzer biçimde, Fransa, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinde de toplumcu belediyeçilik uygulamaları, 1980'lere kadar sol ve sosyalist hareketlere ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, Glasgow'da elektrik, su, ulaşım ve gaz hizmetlerinin kamulaştırılması, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilebilir (Bayramoğlu, 2015: 34). Benzer pratikler yayılarak Türkiye'de dahil olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde hayata geçirilmiştir.

Kapitalist Kentleşme (Sermayenin Kentleşmesi)

Kapitalist kentleşme, temel motivasyon kaynağı olarak sonsuz sermaye birikimi hedefleyen tamamlanmamış bir kentsel devrim olarak değerlendirilmelidir (Lefebvre, 2013). Bu süreçte, kentsel mekânın tahkim edilmesi sınıf mücadelesinin yeni bir biçimi olarak ortaya çıkmış ve kapitalist birikim mekân üzerinde kontrol sağlama mücadelesi ile iç içe geçmiştir (Harvey, 2011: 408). Harvey, kentlerin sermaye birikimi için yeni coğrafi alanlar sunduğunu ve bu süreçte kentsel dönüşüm projelerinin sermaye sıkışıklığını aşma aracı olarak kullanıldığını belirtir (Harvey, 2016: 44). Kentleşme ve sermaye birikimi süreci, kentsel mekânın “rasyonel bir peyzaj” olarak yeniden şekillendirilmesini gerektirir (Harvey, 2016: 42). Neo-liberal kentleşme politikaları, geniş bulvarlar, alışveriş merkezleri ve iş merkezleri gibi yapıyı çevre üretimi ve soylulaştırma projeleri öne çıkarmaktadır. Bu tür projeler, sermaye akışını kolaylaştırmayı hedeflerken, geniş yoksul kesimlerin mülksüzleştirilmesine ve kent dışına itilmesine yol açarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Florida, 2018: 28). Bu süreçte, Neo-liberal kapitalist kentleşme ağına dahil olmayan kentler üzerinde baskı artmış ve kentlerde sosyal adaletsizliği pekiştiren bir yönetim anlayışı hâkim kılınmıştır. Önerilen neo-liberal yerel kalkınma modeli, ekonomik büyüme vaat etmek yerine geniş çaplı sosyal, ekonomik ve ekolojik krizlere neden olmuştur. Bu süreç, geniş yoksul kesimlerin kentsel mekânda dışlanmasına barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada ciddi zorluklar yaşamasına yol açmıştır.

Kent Yoksulluğu

Yoksulluk, genel olarak kapitalist sistemin yapısal sorunudur. Neo-liberal kalkınma politikalarının yoksulluğu çözüme vaatlerine rağmen, uygulamada “kitlesele mülksüzleştirme, nüfusun yağmalanması, plansız kentleşme, devasa gecekondu mahalleleri ve çevre tahribatı” gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Selwyn, 2021: 127). Kent yoksulluğu, bu olumsuz sonuçlardan en kronik olanıdır. 1970’lerin sonlarında sosyal devlet politikalarının terk edilmesiyle birlikte, başka sorunların yanı sıra “yeni kent yoksulluğu” olarak adlandırılan kitlesele yoksullaştırmaya yol açmıştır (Mühürdaroglu, 2019: 30; Beyazıt, 2020: 2281). Davis (2001), 20. yüzyıl biterken dünya genelinde en az 921 milyon kişinin gecekondu bölgelerinde yaşadığını ve bu sayının 2005 yılına kadar bir milyarı aşacağını öngörmüştü (Davis, 2006: 39). 2017 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık 2,2 milyarı sağlıklı içme suyuna erişememekte, % 55’i ise (yaklaşık 4,2 milyar kişi) güvenli temizlik hizmetlerinden yoksun kalmaktadır (United Nations, 2020: 10).

Kent yoksulluğunun en belirgin tezahürlerinden biri olan gecekondu, gezegen çapında yaygın bir olgudur. Gelişmiş ülkelerde gecekondu kent nüfusunun yalnızca %6’sını oluştururken, az gelişmiş ülkelerde bu oran %78,2’ye ulaşmakta ve bu durum küresel kent nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü kapsamaktadır (Davis, 2006: 39). Dünya nüfusunun 8 milyarı aşmasıyla kentlerde yaşayan insan sayısının 4 milyardan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Birleşmiş Milletler Nüfus

Fonu, 2023). Birleşmiş Milletler Habitat 2022 raporuna göre, kentler hem zenginlik üretmekte hem de yoksulluğu derinleştirerek özellikle gelişmemiş bölgelerde evsizlik ve yoksulluğu artırmakta, bu durum da gecekondulu mahallelerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Habitat, 2022: 19).

Küresel krizler ve salgınlar, yoksulluğu derinleştirerek gecekondulu nüfusunu artırmaktadır. 2000 yılında dünya genelindeki gecekondulu nüfusu %28 iken, 2018'de bu oran %24'e gerilemiştir; ancak hâlâ bir milyardan fazla insan gecekondularda yaşamaktadır. Gecekondulu sakinlerinin yarısı Doğu, Güneydoğu, Orta ve Güney Asya'da, %23'ü ise Sahra Altı Afrika'da bulunmaktadır (Habitat, 2022: 16). UN HABITAT'ın 2006 raporunda, 2020 yılı için gecekondulu nüfusunun 1,4 milyar olacağı öngörülmüştü; ancak 2021 verilerine göre, dünya çapında yaklaşık 1,6 milyar insan yetersiz konutlarda yaşamaktadır ve bunların 1 milyarı gecekondulu ve gayri resmi yerleşim alanlarında bulunmaktadır (UN-Habitat, 2021). UNDP'nin 2023 raporuna göre, 110 ülkede 6,1 milyar kişinin 1,1 milyarı (%18) ağır yoksulluk içinde yaşamaktadır (UNDP, 2023) ve bu sayıya diğer ülkelerde eklendiğinde daha da fazla olduğu aşıkardır.

Neo-liberal politikaların yükselişi ile kent yoksulluğu yapısal ve kalıcı bir sorun haline gelmiştir. Kent yoksulluğunu yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de ciddi bir sorun haline gelmiştir. Kamusal alanlarda neo-liberal politikaların etkileri açıkça görülmekte ve karar alma süreçlerinden dışlanan kent yoksulları, yaşam destek hizmetlerinden mahrum bırakılmaktadır. Bu bağlamda, kapitalist kalkınma modelleri yerine, emek odaklı kalkınma politikalarının benimsenmesi gerekmektedir (Selwyn, 2021: 127). Günümüzde yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, yerelde ortaya çıkan sosyal demokrat yönetimlerin toplumcu belediyeçilik (yeni belediyeçilik) pratiklerine olan ihtiyacı artırmıştır.

Kent Hakkı Bağlamında Toplumcu Belediyeçilik Mümkün müdür?

Küresel ölçekte yaşanan kentleşme krizi ve bu krizin yansımaları, toplumcu belediyeçilik tartışmalarını giderek daha fazla gündeme taşımaktadır. Toplumcu belediyeçilik, "kent hakkı" bağlamında değerlendirildiğinde, bir zorunluluk olmanın ötesinde, temel bir ödev olarak ele alınmalıdır. Zira, insana yakışır bir yaşam, her kent sakininin temel bir insan hakkı olarak kabul edilmelidir. Henri Lefebvre, "kent hakkı" kavramını ilk ortaya atan düşünür olarak, kentsel devrim sürecinin küresel ölçekte yayıldığını ve kırsal alanların kentlerin arka bahçelerine dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Kırsal alanların kentlerle bütünleştiğini ve kent-kır ayrımının giderek silikleştiğini iddia etmiştir. Lefebvre'ye göre, gelişen kentleşme kırsal alanları tehdit etmekte, onların özgün yapısını yok etmekte ve köylerin bazen direnerek, bazen de içe kapanarak kentsel düzene uyum sağlamaya çalışmaktadır (Lefebvre, 2018: 87). Kent mekânının metalaşma sürecinde sanayileşmenin belirleyici bir rol oynadığını savunan Lefebvre, sermayenin kent mekânını kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırıldığını ileri sürmek-

tedir (Lefebvre, 2018: 26). Lefebvre, kent hakkının ancak demokratik bir kent düzeni ile mümkün olabileceğini vurgulayarak, “Paris Komünü”nü bu bağlamda önemli bir tarihsel deneyim olarak görmüştür. Ancak, sermaye egemenliği, bu deneyimi yıkarak kent demokrasisinin gelişimini engellemiş ve proletaryayı kent dışına sürmüştür (Lefebvre, 2018: 33). Ancak o tarihten beri kentsel alan ve hak mücadeleleri devam etmiştir.

Lefebvre, kent hakkını somutlaştırırken şu hakları vurgulamaktadır: “Kent hakkı, kendini üstün bir hak olarak sunar: özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyleşme hakkı, yaşam alanı ve konut hakkı. Yapıt hakkı ile katılım ve sahiplenme hakkı da (mülkiyet hakkından belirgin şekilde farklıdır) kent hakkının kapsamına girer” (Lefebvre, 2018: 151). Lefebvre, insanın özgürleşme projesinin sürdürülebilmesi için mevcut coğrafi mekânların köklü bir dönüşüm geçirmesi gerektiğini güçlü bir şekilde savunmuştur (Mitchell, 2020: 38).

Kent hakkı, şehirlerin nasıl şekillendirileceği ve yeniden şekillendirileceği üzerinde belirleyici bir güç talep etmeyi ve bu süreci radikal bir biçimde gerçekleştirmeyi ifade eder. Şehirler, toplumsal ve coğrafi olarak artı ürünün yoğunlaştığı yerler olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, kentleşme her zaman sınıfsal bir olgu olmuştur; çünkü artı ürünün nasıl kullanılacağı üzerindeki denetim, tarihsel olarak, genellikle küçük bir grubun elinde kalmıştır (örneğin, dinsel oligarşiler veya imparatorluk hırsı taşıyan elitler gibi). Kapitalist dönemde de bu durum değişmemiş, fakat farklı dinamikler ortaya çıkmıştır. Kentleşmenin geldiği noktada (nüfus artışı, yoksulluk, trafik, çevre kirliliği ve konut sorunları) bir tercih ve zorunluluk doğmuştur: İnsanlığın geleceğini tehlikeye atmadan, daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir kentleşme modeli üzerinde düşünmek gerekmektedir. Bugüne kadar kentler, elit kesimlerin ihtiyaç ve beklentilerine göre şekillendirilmiştir; ancak Lefebvre’in savunduğu “kent hakkı” kavramı, kentin, üzerinde yaşayan tüm bireylerin ortak üretimi ve hakkı olduğu iddiasına dayanmaktadır. Çünkü kapitalist sistem, kendi tahayyülüne uygun bir kent inşasına girişmiştir. Bu bağlamda, toplumcu belediyeciliğin vizyonu, mottosu ve manifestosu bu ilkeler üzerine inşa edilmelidir.

Kent hakkının somutlaştığı temel alanlardan biri olan kamusal alan, bir kentin ya da ülkenin vatandaşlarının ve hemşerilerinin iletişim, sosyalleşme ve ifade alanı olarak tanımlanır. Ancak, kapitalist kentleşme sürecinde, kamusal alanlar giderek belirli grupların ve sermayenin kontrolüne açılmaktadır. Kamusal alanlar ve kent meydanları, toplumsal hafızanın ve kolektif kimliğin taşıyıcısı olan semboller ve olaylarla özdeşleşmiştir. Otoriter ve neo-liberal yönetim biçimleri, kamusal alanları topluma kapatarak ve sermayenin hizmetine sunarak kentleri anlamsız ve kimliksiz mekânlara dönüştürmektedir (Sennett, 2013: 435; aktaran: Bahçeci, 2019: 252).

Yukarıda bahsedilenlerle birlikte düşünülürse bugün başta Türkiye olmak üzere toplumcu belediyeciliğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

2019 seçimlerinden sonra daha çok “sosyal belediyeçilik” tartışmaları adı altında sermaye merkezli olmayan emekçiden ve halktan yana bir belediyeçilik hizmetleri tartışmaya açılmıştı. 2019 yerel seçimlerinde sosyal demokrat belediyelerin birçok il/ilçe belediyesini kazanması, 1973-1989 yılları arasındaki belediyeçilik deneyimlerinin yeniden canlandırılıp canlandırılmayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Son beş yılda bu belediyeler tarafından gerçekleştirilen hizmetler, toplumcu belediyeçilik açısından tartışılan ve kabul gören çeşitli uygulamaları içermektedir. Özellikle, sosyal yardımların neo-liberal belediyeçilik pratikleriyle örtüştüğü gözlemlenirken, yerel üreticiyi destekleme amaçlı politikalar (örneğin, kooperatifçilik ve hazine arazilerinin köylülere kiraya verilmesi) da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, geçmişteki (örneğin, Fatsa ve Ahmet İsvan dönemi) katılımcı belediyeçilik uygulamalarının günümüzde yeterince benimsenmediği görülmektedir. Her ne kadar bu konuda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da kararların tabandan tavana doğru şekillendiğine dair yeterli pratik örnek bulunmamaktadır (Bayraktar, 2021: 190). Sosyal demokrat belediyelerin mevcut uygulamalarının sürdürülebilirliği ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, bugüne kadar gerçekleştirdikleri belediyeçilik pratikleri, 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde muhalif partilerin başarısında önemli bir rol oynamıştır.

2024 yerel seçimlerinin yukarıda belirtilenlerin ötesinde birçok önemli sonucu olduğu açıktır. Tartışılması gereken temel konulardan biri, yerel yönetimlerde başlayan demokratik uygulamaların merkezi siyasete etkisinin olup olmayacağıdır. 2024 seçim süreci ve sonuçları yalnızca yerel bir mesele olarak ele alınmamış; siyasi partiler arası polemikler, ekonomik kriz ve demokratik gerileme gibi konular da bu süreçte yoğun biçimde tartışılmıştır. Seçim sonuçları, partili cumhurbaşkanlığı sisteminin yol açtığı siyasi ve ekonomik sonuçların seçmenlerin önemli bir kesimi tarafından onaylanmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal demokrat yerel yönetimlerin kent hakkını merkeze alan belediyeçilik pratiklerinin Türkiye’de demokratik açılımın gelişimine katkıda bulunma potansiyeli yüksektir. Muhalefet adaylarına oy veren geniş bir seçmen kitlesinin bu yöndeki beklentisi açıkça gözlemlenmektedir.

2024 yerel seçim sonuçlarının bir diğer önemli göstergesi, Türkiye’de uygulanan neo-liberal yönetim modelinin derin bir kriz içerisinde olduğudur. Neo-liberal yönetim anlayışında devlet ve şirketlerin ilişkilerinin iç içe geçtiği ve devlet-sermaye bağının amorf ve simbiyotik bir yapıya büründüğü gözlemlenmektedir. Meşruiyet sağlama konusunda zorluk yaşayan siyasi iktidarın, 31 Mart seçimlerinden sonra bu durumla daha da baş etmekte zorlanabileceği ve kontrolü sürdürme endişesinin daha otoriter uygulamalara yol açabileceğine dair işaretler bulunmaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin merkezi hükümetin alan hâkimiyetini daraltan politikalarına karşı alternatif stratejiler geliştirmesi önem arz etmektedir (Bayraktar, 2021: 182). Muhalefet partilerine bağlı belediyelerin toplumcu belediyeçilik pratiklerini hayata geçirerek geniş kitlelerde karşılık bul-

ması, ülkenin demokratik gelişimine katkı sağlayabilir.

Türkiye’de yerel yönetimler geçmişten bu yana merkezi hükümetin kuşatması altındadır (İsvan, 2002). 2004 yılından itibaren yerel yönetimler üzerine yapılan yasal değişiklikler (5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu) valiliklerin yerel yönetimler üzerindeki etkisini zayıflatmış, belediyelerin bütçelerini artırma araçlarını güçlendirmiş, sosyal destek görev ve yetkilerini genişletmiştir (Kurt, 2013: 287). Ancak 2013 yılından itibaren hükümetin otoriter eğilimleri ve parça parça yapılan yasal ve fiili değişiklikler yerel yönetimleri zayıflatmıştır. Özellikle 2019 yerel seçimleri sonrasında iktidar, yerel yönetimler üzerindeki baskısını artırmış ve Türkiye Belediyeler Birliği, muhalif belediyeleri yok sayma anlayışına yönelmiştir. Yerel yönetimlerin yurt içi ve yurt dışı kaynak arayışları iktidar tarafından ya engellenmekte ya da sınırlandırılmaktadır. Pandemi döneminde belediyelerin yardım hesabına el konulması, halk ekmek uygulamaları sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Kültür ve turizm varlıkları üzerindeki tasarruflar, kararnamelerle yerel yönetimlerden alınmaktadır. Yerel yönetimlerin imar yetkileri sınırlandırılmakta veya ellerinden alınmaktadır. Örneğin, Boğaz’ın yetkilerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nden Cumhurbaşkanlığı’na devredilmesi buna bir örnektir. Ancak, belediyeler mevcut imkanlarla dezavantajlı grupları destekleyecek hizmetler sunarak alternatif yollar bulabilmektedir.

Toplumcu belediyeciliğin en önemli faaliyet alanı, vatandaşın devlete olan bağımlılığını azaltacak ve yerel üreticileri destekleyici faaliyetlere öncelik vermek olmalıdır. Kooperatif faaliyetlerinin desteklenmesi bunun bir örneğidir; ancak burada temel kriter, üreticinin kendini yeniden üretmesinin yollarını bulabilmesidir. Bunun dünya ve Türkiye’de birçok örneği bulunmaktadır. Ayrıca, yönetimin kaynak sorununu çözebilmek ve merkezin baskısını azaltabilmek için üretici belediyecilik pratiklerinin sergilenmesi gerekmektedir. 2019 seçimlerinden sonra öncesinde Tunceli Ovacık Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu ve İzmir Seferihisar Belediye Başkanı Tunç Soyer’in örnek kooperatif uygulamaları yaygınlık kazandı. İstanbul, Ankara, İzmir ve Mersin gibi belediyeler kooperatifleri destekleyen pratikler sergilemiştir. Ancak mevcut belediyelerin sürdürülebilirliği kuşkuludur. Çünkü daha çok kent merkezli yönetim biçimi olan kooperatiflerde gerçek üreticiler sadece tedarikçi konumundadır. Öte yandan kooperatifler üretimden dağıtımına belediyelerin gölgesinde kalmakta ve bağımsız bir kooperatif pozisyonunda değildir. Bu haliyle sadece üreticiden dağıtıcıya aracılık etmektedir. (Bayraktar, 2021: 199-200)).

Toplumcu belediyecilik, sınıfsal bir tercih gerektiren bir yönetim modeli olarak öne çıkmaktadır. Neo-liberal kapitalist yönetim anlayışında, sermaye ve devlet arasındaki simbiyotik ilişki, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Buna karşılık, emek merkezli ve kent hakkı odaklı bir toplumcu belediyecilik anlayışı,

alternatif bir toplumsal düzenin somut bir göstergesi olabilir. Bu doğrultuda, toplumun bu değerleri benimsemesi, yönetimlerin şeffaflık ve katılımcılık ilkelere hayata geçirmeleri ile mümkündür. Dolayısıyla, yerel yönetimler, kendilerini merkezi otoritenin basit bir uzantısı olarak görmekten ziyade, bağımsız bir yerel hükümet olarak konumlandırılmalı ve bu doğrultuda hareket etmelidir (Tekeli vd., 1977: 10).

Türkiye’de demokrasi tartışmaları her zamankinden daha yoğun bir şekilde gündemdeyken, yerel yönetimlerin demokratik süreçlere katkısı uzun süre göz ardı edilmiş, ancak son dönemlerde fark edilmeye başlanmıştır. Özellikle 2019 yılında Millet İttifakı’nın 11 büyükşehir belediyesini kazanması, bu ilgiyi artıran önemli bir etken olmuştur. Benzer deneyimler, 1973 ve 1989 yıllarındaki sosyal demokrat belediyeçilik dönemlerinde de yaşanmış, ancak 12 Eylül darbesi ve partinin içsel çekişmeleri gibi nedenlerle bu başarılar ülke genelinde kalıcı bir etki yaratamamıştır. Özellikle 1973 yılında CHP’nin İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir’deki yerel yönetimlerde elde ettiği başarı, 1977 genel seçimlerinde Bülent Ecevit liderliğindeki CHP’yi iktidara taşımıştır. Ancak 12 Eylül darbesi ve milliyetçi siyasetin iş birliğindeki militarist politikalar ve partiden yeterli destek alınamaması³ sosyal demokrasinin yükselişine sekte vurmuştur. 1989 yerel seçimlerinde elde edilen kısmi başarı ise içsel çekişmeler sonucunda genel seçimlere taşınamamıştır.

Kent hareketlerinin Toplumcu Belediyeçilik ile İlişkisi

1600’lerden 20. yüzyılın ortalarına kadar kentleşmeyi belirleyen temel dinamik, sanayileşme olmuştur. Kentler, merkantilist dönemde pazar yerlerinin çevresinde olduğu gibi, sanayi devrimiyle birlikte fabrikaların etrafında gelişmiştir. Bugün, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık %70’ini barındıran kentlerin barınma, beslenme ve altyapı hizmetleri hayati öneme sahiptir. Ancak günümüzde kentleşmenin temel belirleyicisi mekân ve ona bağlı olarak gelişen rant olgusudur. Endüstriyalizmin üretim ve dağıtım süreçleri ile kentleşmenin yarattığı günümüz distopik kentlerinde, sermaye merkezli kentleşme politikaları mekânsal düzenleme ve bölüşüm faaliyetleriyle kent merkezlerini AVM’ler, iş merkezleri ve geniş bulvarlarla donatarak, kent yoksullarını mülksüzleştirmekte ve kentsel alanlardan dışlamaktadır.

Bu koşullar, 1848’lerden miras kalan kapitalist kentleşmeye karşı toplumsal ha-

3. 1973 yılında İstanbul Belediye başkanı seçilen Ahmet İsvan “Başkent’in gölgesinde İstanbul” adlı anılarını anlattığı kitabında günümüz Türkiye’sine yabancı olmayan bazı sorunlardan bahsetmiştir. İsvan, öncelikle Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti’nin ağır bir vesayeti ve borç yükü altında kaldığından bahsetmiştir. MC Hükümeti hazine yardımını kesmek, karalama kampanyaları yürüterek halk ile belediyeyi karşı karşıya getirmeye çalışmıştır (İsvan, 2002). Aynı şekilde Ankara’da Vedat Dalokay, İzmir’te Erol Köse ve Çanakkale’de Reşat Tabak merkezi hükümetle çatışarak yürüttükleri belediye yönetimlerinde parti içinde çıkar odakları ile de yürütmek zorunda kalmışlar ve bu mücadelenin sonucunda yeniden aday gösterilmemelerine kadar giden bir süreç yaşanmıştır (Sezgin ve Canbulut, 2021).

rekelerin sayısında artışa neden olmuştur. “Kent hareketleri” olarak da anılan bu toplumsal hareketler, yerel yönetimlerden kamusal yararı önceleyen hizmetler talep etmektedir. Bu talepler, 1871 Paris Komünü’nden Gezi Parkı protestolarına kadar uzanan farklı tarihsel örneklerde somut olarak ifade edilmiştir. Kent hareketleri, sendikalar, sivil toplum örgütleri, günümüzde ise sosyal medya üzerinden örgütlenen toplulukların etkisiyle, başka hakların yanı sıra kent hakkı taleplerini de yükselten sosyal hareketlerdir. 1968 hareketlerinde kentlerde daha görünür hale gelen bu talepler, sivil haklar, ifade özgürlüğü ve barış gibi konulara odaklanırken, 1970’lerden günümüze ekolojik, kentsel dönüşüm, etnik ve cinsiyet temelli talepler de öne çıkmaya başlamıştır (Demiroğlu, 2014: 134’ten aktaran: Sezgin ve Canbulut, 2021: 21). Zamanla kent hakkı talepleri daha da görünür hale gelmiştir.

Toplumcu belediyeçilik, halkın ekonomik ve yönetsel açıdan kendi kendine yetebilmesine dayanan sürdürülebilir bir yönetim modelidir. Bu model, halkın karar alma süreçlerine doğrudan katılımını sağlayarak yerel yönetimlerin şeffaf ve hesap verebilir olmasını hedefler. Aynı zamanda, yerel halkın ihtiyaçlarına duyarlı ve kapsayıcı politikaların üretilmesini teşvik eder. *Kent hareketleri*, bu tür politikaların oluşumunda önemli bir rol oynar; zira yerel toplulukların taleplerini ve ihtiyaçlarını savunarak toplumsal baskı unsuru oluştururlar (DeFilippis, Fisher & Shragge, 2010).

Toplumcu belediyeçilik, *sosyal adalet* ve *kentsel eşitlik* ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu model, özellikle dezavantajlı gruplar ve marjinalize edilmiş topluluklar için kent yaşamına eşit erişimi sağlama amacını taşır. Kent hareketleri, bu eşitlikçi politikaların uygulanmasında kilit bir baskı unsuru olarak işlev görür. Örneğin, *konut hakkı hareketleri*, *toplu taşıma talepleri* ve *çevre adaleti kampanyaları* bu bağlamda önemli örneklerdir (Harvey, 2013).

Ayrıca, toplumcu belediyeçilik, *yerel düzeyde daha katılımcı ve demokratik bir yönetim modeli* oluşturmayı amaçlar. Kent hareketleri, yerel halkın taleplerini ve sesini yerel yönetimlere taşıyarak, daha *demokratik* ve *katılımcı* bir kent yönetimi modelinin oluşumuna katkıda bulunabilir (Purcell, 2006).

Son olarak, toplumcu belediyeçilik, *yerel ekonomik kalkınma politikaları* açısından da kendini gösterir. Bu model, yerel kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını ve ekonomik faaliyetlerin yerel halkın yararına düzenlenmesini savunur. Kent hareketleri, kentsel dönüşüm projelerinde yerel halkın çıkarlarını koruyan bir denetim mekanizması sağlar. Özellikle soylulaştırma (gentrifikasyon) ve kitlesel yerinden edilmeler karşısında direniş gösteren bu hareketler, toplumsal eşitlik taleplerini gündemde tutar (Mayer, 2009).

Kamusal mekânlar, toplumsal hareketlerin taleplerini dile getirdiği ve bir gelenek oluşturduğu alanlar olarak önemli bir rol oynamaktadır. Haussmann’dan bu yana kapitalist rejimler, kamusal alanların sistem karşıtı hareketler tarafından gösteri mekânlarına dönüştürülmesini engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, toplumsal hareketlerin kamusal alanlardaki görünürliğini kısıtlayarak,

alternatif gelecek tahayyüllerinin önünü kapatmaya yönelik adımlar atmışlardır. 1871 Paris Komünü'nden bu yana kent mekânları, toplumsal mücadelelerin önemli bir arenası haline gelmiştir. Lefebvre, kent mekânlarının her zamankinden daha fazla sınıf mücadelelerinin alanı haline geldiğini vurgulamaktadır. 1968 Mayıs eylemlerinden Latin Amerika'daki gerilla hareketlerine kadar birçok toplumsal hareket, kent meydanlarını ele geçirmeye çalışmıştır (Lefebvre, 2014: 83). 21. yüzyılda ise Wall Street işgali, Arap Baharı ve Türkiye'deki toplumsal hareketler bu kamusal alanlarda mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlardır. Bu hareketlerde, merkezi ve sembolik mekânların işgali önemli bir strateji olmuştur (Harvey, 2014: 147).

Öte yandan, iktidarlar bu hareketlerin daha fazla görünürlük kazanmasını ve kamusal alan üzerindeki hâkimiyetlerinin genişlemesini engellemek amacıyla sert önlemler almıştır. Neo-liberal otoriter rejimler, muhalif grupların politik faaliyetlerini baskılayarak, mevcut statükonun devamlılığını sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, kamusal mekânların geri alınması hem kentlerin demokratikleşmesi açısından politik bir kazanım hem de sembolik bir anlam taşımaktadır. Kent meydanlarında gerçekleştirilen, toplumsal eşitsizliklere dikkat çeken eylemler, toplumsal duyarlılığın gelişmesine katkıda bulunur (Harvey, 2014: 148)

Sonuç

Bu çalışmada, kapitalist sistemin kentleşme süreci üzerindeki etkilerini ve bu süreçte ortaya çıkan mekânsal eşitsizlikleri ele alarak, toplumcu belediyciliğin bu sorunlara nasıl bir alternatif sunabileceğini tartışılmıştır. Kapitalist kentleşme, kent mekânının metalaşmasına ve geniş halk kesimlerinin kentsel olanaklardan mahrum bırakılmasına neden olmuştur. Bu süreç, özellikle Türkiye gibi ülkelerde derin kent yoksulluğuna ve sosyal adaletsizliğe yol açmıştır. Çalışmada, Henri Lefebvre'nin "kent hakkı" kavramı üzerinden toplumcu belediyciliğin potansiyeli değerlendirilmiş, yerel yönetimlerin demokratikleşme sürecine katkı sunabileceği ve merkezi siyasetin otoriterleşmesine karşı bir direnç oluşturabileceği vurgulanmıştır. Toplumcu belediycilik, kentin yönetiminden faydalanmasına kadar tüm kentlilerin söz ve karar sahibi olmasını savunarak, daha eşitlikçi bir kentsel düzenin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Küresel/ulusal ölçeklerde yaşanan bu sorunlar demokratik gelişimin yaşadığı krizi göz önünde bulundurursak yerel seçimlere odaklanmak ve etkili toplumcu belediycilik pratikleri, yoksullukla mücadelede etkili olacağı gibi demokrasinin nefes alması ve boğucu siyasi atmosferin geriletilmesi için önemli kazanımlar ortaya konabilir.

2019 yılında yerel yönetimlerde muhalefet belediyelerinin kazandığı başarıların izleri görülmeye başlamış, 2024 yılında gerçekleştirilmiş 31 Mart seçimlerinde ise daha fazla belediyeyi muhalif partiler kazanmıştır. Bu durum toplumsal belediycilik pratiklerinin ortaya çıkma dair önemli bir potansiyel taşımaktadır. Ancak, merkezi iktidarın yerel yönetimlere karşı aldığı tutum, bu potansiyelin

ne denli sınırlandırılabileceğini gözler önüne sermektedir. İktidar, yerel yönetimlerin başlatabileceği toplumcu belediyeçilik pratiklerini bir tehdit olarak gördüğünden, bu alanı yasal, siyasal ve mali yönden kuşatma çabalarını artırmaktadır. Parlamenter siyasetin ve toplumsal muhalefetin otoriter eğilimlere karşı etkili bir politika üretememesi, yerel yönetimlerin toplumsal değişim açısından daha önemli bir konuma yükselmesine neden olmaktadır. Yerel yönetimlerin demokratikleşmesi ve toplumcu pratiklerin yaygınlaşması hem yerel yönetimlerin hem de merkezi siyasetlerin toplumsal eşitlik ve adalet hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu bağlamda, kent hakkının savunulması ve uygulanması, gelecekteki kentsel sorunların çözümüne katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Atvur: (2014). 21. yüzyılda değişen toplumsal hareketler. *Praksis- Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, -34-2014-1, 13-39.
- Bahçeci, H. I. (2016). *Türkiye'de kent yönetiminin demokratikleşmesi*. (Yayınlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bayraktar, U. (2021). 1970'lerde 2020'lere velayet ve vesayet arasında sosyal demokrat belediyeler. Sezgin Sezgin, Tuğba Canbulut (der.). *Toplumcu belediyeçilik 1970'lerden günümüze bir yerel yönetim deneyimi* içinde (ss. 181-226). İstanbul: İletişim yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2015). *Toplumcu belediye nam-ı diğer belediye sosyalizmi*. Notabene Yayınları.
- Beyazıt, E. (2020). Sosyal politika, yoksulluk ve kent yoksulluğu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 16/30, 2528-9535.
- UNDP. (2023). *Human development report 2023/2024*. Birleşmiş Milletler, Nev York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> Erişim Tarihi: 15.07.2024.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. (2023). *Dünya nüfus durumu raporu 2023*. UNFPA, New York. <https://turkiye.unfpa.org/tr/swop-tr-2023> (15.07.2024).
- Brenner, N. (2014). Eleştirel Kent Teorisi nedir? *Kar için değil halk için-Eleştirel Kent Teorisi ve kent hakkı* içinde (ss. 29-46). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brenner, N. ve Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2-3), 151-182.
- Castel, R. (2017). *Ücretli çalışmanın tarihçesi- sosyal sorunun dönüşümü*. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: İletişim yayınları.
- Castells, M. (2015). *Kent, sınıf, iktidar*. (Çev. A. Türkün). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- City Population. (2024) Major agglomerations of the World, <https://www.citypopulation.de/en/world/agglomerations/> Erişim Tarihi:01.08.2024.
- Davis, M. (2006). *Gecekondu gezegeni*. (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınevi.
- DeFilippis, J., Fisher, R., & Shragge, E. (2010). *Contesting community: The Limits and potential of local organizing*. Rutgers University Press.
- Demiroğlu, E. T. (2014). Yeni toplumsal hareketler: Bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133-144.
- Engels, (2013). *İngiltere'de emekçi sınıfının durumu*. (Çev. Oktay Emre). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Florida, R. (2018). *Yeni kentsel kriz*. (Çev. Derya Nühket Özer). Doğan Kitap.

- Habitat. (2022). World Cities Report- Envisaging the Future of Cities. Birleşmiş Milletler, New York. https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf (01.08.2024).
- Hamamcı, C. (2013). *Toplumcu belediyeciliğin kökenleri*. Çankaya Belediyesi Yeni Toplumcu Belediyecilik Sempozyumu. Çankaya Belediyesi, Ankara. 19-26.
- Harvey, D. (2011). *Sermayenin mekanları*. (Çev. B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, & S. Yüksel). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler: Şehir hakkından kentsel devrime doğru* (A. D. Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Harvey, D. (2014). *Kentsel Mekân Mücadeleleri Neden Önemlidir?* S. Torlak ve Ö. Kulak (Ed.), Mekân meselesi (ss. 141-1714). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Harvey, D. (2016). *Kent deneyimi*. (Çev. Esin Soğancılar). İstanbul: Sel Yayıncılık
- Kurt, H. (2013). Yerel yönetim reformları ışığında yerel yönetimlerin hareket alanı: toplumcu belediyecilik Mümkün mü? İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül (Der.). *Yerel yönetimlerde sosyal demokrasi toplumcu belediyecilik: teorik yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* İçinde (ss. 269-294). İstanbul: Kalke-don Yayınevi.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim* (S. Sezer, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2018). *Şehir hakkı* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mitchell, D. (2020). *Kent hakkı* (A. Çavdar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mühürdaroğlu, A. (2019). Kentsel yoksulluk tartışmalarının kavramsal kalibrasyonu: Wacquant ve ile-ri marjinalite. *Dealkent Dergisi*, 28/30, 28-59.
- Purcell, M. (2006). Urban Democracy and the Local Trap. *Urban Studies*, 43(11), 1921-1941.
- Schindler: (2022). Güneyle şehirlik paradigmasına doğru. Eda Acara, Mehmet Penpecioğlu (Der.). *Tamamlanmamış kentsel devrim: Günümüz Türkiye'sinde kent, kriz ve gündelik hayat* içerisinde (ss. 43-70). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Selywn, B. (2021). *Kalkınma mücadelesi*. (Çev. M. Meryem Kurtuluş). Heretik Yayınevi.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü*. (Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezgin, S. ve Canbulut, T. (2021). Sezgin Sezgin, Tuğba Canbulut (der.). *Toplumcu belediyecilik 1970'lerden günümüze bir yerel yönetim deneyimi* içinde (ss. 15-50). İletişim yayınları.
- Tekeli, İ., Acaroğlu, İ., Küçük, Y., Özkök, A., Şenyapılı, Ö. Turan, E. ve Acar, E. (1977). *Toplumcu belediye*. Ankara Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.
- UN-Habitat. (2021). *Urban indicators database*. <https://data.unhabitat.org/pages/housing-slums-and-informal-settlements> (10.07.2024).
- United Nations. (2020). *Policy brief: covid-19 in an urban world*. <https://unhabitat.org/un-secretary-generals-policy-brief-on-covid-19-in-an-urban-world> (09.07.2024).

Araştırma Makalesi

Türkiye'de İslam İktisat Düzeni: Sezai Karakoç'un *İslam Toplumunun* *Ekonomik Strüktürü* Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Deniz BOZKURT¹

ORCID: 0000-0002-6016-9073

Öz

Bu çalışma, Sezai Karakoç'un *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü* adlı eseri üzerine yapılan detaylı bir incelemeyi ve bir bütün olarak bakıldığında bir yandan İslam ekonomisinin tarihsel gelişimini diğer yandan da İslam ekonomisinin Türkiye'deki varlığı ve seyrini ortaya koymayı amaçlamıştır. Yazarın kitapta öne sürdüğü ve savunduğu tezlere yönelik değerlendirmeler de bu çalışmanın kapsamı içinde yer almıştır. Çalışma altı bölümden oluşmuştur. Bunlar İslam dünyasında iktisadi düzenin değerlendirilmesi, İslam iktisat düzeninin özgün yapısı, İslam'da mülkiyet, miras, çalışma ve özel teşebbüs hakları, Batı ve İslam toplumlarında devletin ekonomik hayattaki rolü, İslam ekonomisinin tarihsel gelişimi ve çözüm önerisi biçiminde başlıklandırılmıştır. Değerlendirmeler eserin orijinalinden yapılan alıntı ve atıflar ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, İslam, İslam Ekonomisi, Kapitalizm, Komünizm.

¹ Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, adenizbozkurt@gmail.com

The Islamic Economic Order In Turkey: A Study On The Sezai Karakoç's *The Economic Structure Of The Islamic Society*

Abstract

This study aims to provide a detailed review of Sezai Karakoç's book titled, *The Economic Structure of the Islamic Society* and to reveal, as a whole, the historical development of Islamic economy on the one hand and the existence and course of Islamic economy in Turkey on the other. The evaluations of the theses put forward and defended by the author in the book are also included in the scope of this study. The study consists of six sections. These are titled as evaluation of economic order in the Islamic world, original structure of Islamic economic order, property, inheritance, labor and private enterprise rights in Islam, the role of the state in economic life in Western and Islamic societies, historical development of Islamic economy and solution proposal. The evaluations are supported by quotations and references from the original work.

Keywords: Sezai Karakoç, Islam, Islamic Economics, Capitalism, Communism.

Giriş

Sezai Karakoç (1933-2021), Türk edebiyatına yön veren önemli yazarların başında gelir. Başta şiir olmak üzere hikâye, deneme, fıkra, tiyatro, inceleme (düşünce yazıları) gibi türlerde çok sayıda eser yaratmış, kendine özgü bir dünya görüşü çerçevesinde sistemli bir bakış açısı yaratarak Türk düşünce dünyasındaki son altmış yılın önemli bir ismi haline gelmiştir. Onun eserlerindeki tutarlılık, sistemli ve bütüncül bakış açısının arkasında sağlam bir inanç ve ideolojik bir yaklaşım bulunmaktadır. İslam düşüncesi ile yoğurulmuş dünya görüşü, belli bir düzen, plan ve uyum içinde bütün eserlerinde göze çarpmaktadır. Şair kimliği ile tanınsa da onun İslam felsefesi ve İslam dünyasının iktisadi, sosyal ve kültürel yönüyle de ilgilendiği, bunlar üzerine kafa yorduğu ve çeşitli yazılar kaleme aldığı, bunların da dikkate değer ürünler olduğu söylenebilir.

İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, Karakoç'un şiir ve diğer inceleme yazılarının dışında dikkatle değerlendirilmesi gereken iktisat alanındaki eseridir. Yazar, başlangıcından günümüze kadar olan süreç içinde İslam toplumunun köklü bir iktisadi yapıya sahip olduğunu, ancak bunun kayda değer biçimde ele alınıp incelenmediği savıyla ortaya çıkmıştır. Eserin bir diğer önemli yanı da Türkiye'deki İslam iktisadi düşüncesinin kaynaklarını gün yüzüne çıkarmaya çalışmasıdır. Bu eser Türkiye'deki iktisadi işleyişin kökenleri ve gelişimiyle ilgili birtakım tartışmaları da beraberinde getirerek Türkiye'deki iktisadi işleyişin bir kaynağı olarak İslam iktisadi düşüncesinin geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Türkiye'deki üniversitelerde İslam ekonomisinin seyrine ilişkin olarak bir yazısında Okumuş, yazının giriş kısmında "(...) bugün Türkiye'deki üniversiteler dahil çeşitli üniversitelerde İslam ekonomisine dair kurumsallaşmaların olması, konuyla ilgili araştırmaların ve eserlerin çoğalması, İslami finansla ilgili çalışma

ve uygulamaların artması vd. oldukça önemli gelişmelerdir. Fakat olguyla ilgili çalışmaların yeterli olmaktan çok uzak olduğu açıktır” saptaması, Karakoç’un eserinde vurgulamaya çalıştığı önemli noktalardan biridir (Okumuş, 2022: 107). Saptama, son derece yerinde görünmekle birlikte, iki noktanın açığa çıkarılması, İslam ekonomisinin anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde daha önemli ve kapsayıcı bir bakış açısı ortaya çıkaracaktır. Bu saptama ile ilgili birkaç noktayı daha açıklayıcı hale getirmek, bir yandan Karakoç’un eserinin önemini ve tarihsel bağlamdaki yerini daha sağlam temellere dayandırmaya katkı sunarken diğer yandan da Türkiye’deki İslam ekonomisi çalışmalarının tarihsel gelişimini daha açık bir biçimde ortaya koyabilecektir.

Birincisi, Türkiye’deki üniversitelerde bir bütün olarak İslam ekonomisinin kendine özgü tarihsel koşullarının yeterli düzeyde ele alınmaması ve çalışmaların/incelemelerin/eğitimin daha çok finans/bankacılık alanlarına kaymasıdır. Bu durum, İslam toplumlarının kendine özgü tarihsel, kurumsal ve toplumsal yapılarından ortaya çıkan ekonomik örgütlenme biçiminin bir bakıma göz ardı edilmesine yol açmış, ekonomi adeta toplumsal bütünlükten koparılarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bu da, çeşitli düzeylerde tarihsel gelişme sürecinin içerildiği ve ekonominin toplumsal bütünlüğün ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğinden hareketle Türkiye’deki üniversitelerde bir İslam iktisadi tarihi incelemelerine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

İkincisi ise, İslam iktisadi düşüncesinin Türkiye’deki tarihsel gelişim sürecinin ihmal edilebilir bir düzeyde kalmış olmasıdır. İktisadi düşüncenin gelişimi ele alınırken Batılı düşünürlerin geliştirdikleri teorik yaklaşımlar Türkiye’de ağırlıklı bir biçimde ön plana çıkarılmış, İslam ekonomisi ve kurumlarının tarihsel gelişimi üzerine katkı sağlayan Türk ve İslam düşünürleri ise geri planda kalmıştır.

Her iki noktadan da bakıldığında, Sezai Karakoç’un bu eseri, hem İslam ekonomisinin tarihsel gelişimini incelemesi hem de Türkiye’deki iktisadi düşüncenin gelişiminde İslam ekonomisi ve kurumlarının etkisini ortaya koyması yönünden araştırmacılara önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu çalışma, İslam iktisat düşüncesinin Türkiye’deki gelişimine olan etkisini örneklemek açısından Karakoç’un eserini ayrıntılı bir biçimde incelemeyi ve ortaya koyduğu sonuçları tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamda değerlendirip tartışmayı amaçlamaktadır.

İslam Dünyasında İktisadi Düzenin Değerlendirilmesi

İslam toplumlarının iktisadi yapısı üzerine yazılmış klasik eserlerin birçoğu, günümüze getirilememiş ve onlar üzerinde yeterince inceleme ve araştırma yapılmamış olması nedeniyle Karakoç, İslam dünyasının bugün üzerinde durduğu iktisat ilminin Batı iktisat düşüncelerinin bir taklit ve tekrarı olduğunu belirterek, “bu yöntem ise, her şeyden önce, sosyal hayatın öbür alan ve görüşleriyle iktisadi yaşayış arasındaki bağları hiçe saymakta ve Batı’nın tecrübesinden doğmuş kavramları Doğu ve İslam deneyine uygulama gibi içinden çıkılmaz bir kavram ve realite kopuşuna sebep olmuş ve olmaktadır” (Karakoç, 2022: 7).

Karakoç'un ortaya koyduğu bu görüş, Karl Polanyi'nin iktisadın özsel tanımında² yer alan "piyasa toplumu öncesi yaşayan insanların yaşamlarında ekonominin, kural olarak insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiş olduğu" görüşlerini de destekler niteliktedir (Polanyi, 2008: 88-89). Diğer bir deyişle, iktisadi olaylar ile toplumsal kurumlar arasındaki bağlantılara önemli ölçüde vurgu yapan ve bu bağlamda iktisadi işleyişin toplumsal bütünlük içinde incelenmesi gerektiğini ortaya koyan bakış açısı³, Karakoç'ta da açıkça görülmektedir.

Yazar, diğer toplumlarda olduğu gibi İslam toplumunun da kendine özgü bir iktisadi gelişme süreci yaşadığını savunarak bu süreci şöyle açıklamaktadır:

(...) İslam'ın getirdiği iktisadi perspektif, Medine'de İslam devletinin kuruluşundan başlayarak bugüne kadar gelmiş İslam toplumuna uygulanmış, iktisadi olaylar akıntısı içine yerleşerek belli başlı bir iktisadi strüktür doğurmuştur. İktisadi yapının İslam dışı sistemlere kaydırılmak istendiği ve bir miktar da gerçekleştirildiği bugün bile İslam ülkelerinde, iktisat hayatı, bütün bütüne İslam'ın etkisinden sıyrılmış değildir. Demek ki, İslam'ın iktisat tarihi, sadece, iktisadi düşünce tarihi olarak ele alındıkça, hem gerçeği tespitten uzak kalır, hem de İslam'a karşı, ilim ahlakı ve düşünce namusuyla bağdaşmaz bir cinayet işlenir (Karakoç, 2022: 8).

Buradan da yazarın İslam iktisadi tarihi ile iktisadi düşünce tarihi arasındaki bağlantının kurulmasıyla birlikte İslam iktisat düzeninin anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sağlayacağını ortaya koymuş, bu bağlantının kurulmasıyla İslam toplumlarının kendilerine özgü iktisadi gelişme süreci ortaya koyabileceklerini iddia etmiştir⁴. Böylece İslam iktisadi sisteminin "ana çizgileri yakalanıp, İslam toplumunun iktisadi yapısının orijinalliyi kabul edilmedikçe, bu ülkeler ekonomisi üzerine yapılan incelemeler aldatıcı analogiler olmaktan öteye geçemez ve verilen hükümler, tamamen izafi olarak, başarıda ve ideal sistem olmakta Batı sistemlerini temel alan peşin hükümlere dayalı bir karşılaştırmalar kaosu" olma tehlikesi de ortadan kalkmaya uygun olur (Karakoç, 2022: 8).

Karakoç, bu düşüncelerinden hareketle Batı iktisadi perspektifiyle yola çıkan

2. Polanyi, ekonominin "özsel" tanımını şu şekilde vermiştir: "İnsanın yaşamı için doğaya ve diğer kişilere olan bağımlılığın kaynaklanmaktadır. Maddi ihtiyaçlarını tatmin etmenin araçlarını ona sağladığı ölçüde kişinin doğal ve toplumsal çevresi ile olan alışverişi ile ilişkilidir" (Polanyi, 1957: 243).

3. Ekonomik olay ve olguların toplum içinde yerleşik halde bulunmasına ilişkin Genç, ekonomik olay ve olguların toplumsal bütünlükten ayrıştırılması sürecinin "çayda erimiş şekeri bulup çıkarmak kadar zor" bir iş olduğunu belirterek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir (Genç, 2003: 44).

4. İslam'ın kendine özgü işleyen iktisadi sisteminin var olup olmadığına ilişkin aktarılan şu bilgi önemlidir: "İktisadi düşünce tarihi çalışmalarında yirminci yüzyıl öncesi İslami ekonomik düşünce üzerine mevcut literatür ise sadece Ortaçağ Müslüman filozoflarını ele almıştır. İslam ekonomisinin çağlar boyunca nasıl geliştiğinin hikayesini anlattığını iddia eden tarihsel araştırmalar bile, bu yüzyıllarda İslami ekonomik düşünceden ziyade İslam dünyasındaki ekonomik gerileme ve modernleşme konularına odaklanarak on beşinci ve yirminci yüzyıllar arasında önemli bir boşluk bırakmaktadır" (Kılınçoğlu, 2017:528).

yazı ve çalışmaların, çoğunlukla İslam dünyasının iktisadi yapısını, kendi iktisadi doktrin ve eğilimlerine uygun bir biçimde ele alarak İslam iktisadi yapısının kapsamını ve sınırlılıklarını önemli ölçüde daralttığını düşünmektedir. Bu konuya ilişkin Karakoç, “Batı iktisat yapısını ve kavramlarını temel alan bazı yazar ve düşünürlerin” İslam iktisat yapısını “liberal veya sosyalist bir yapı gibi görmüş ve göstermiş” olduklarına vurgu yapmaktadır (Karakoç, 2022:9). Bu soruna ilişkin çözüm ya da alternatif bir bakış açısı son derece kapsayıcı bir biçimde İslam’ın “Batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınmadıkça gerçeğine varılamayacak bir realite” olduğu gerçeğinde görünmektedir (Karakoç, 2022: 10). Ancak Karakoç’un İslam iktisat sisteminin varlığı ve kendine özgü işleyişini görebilmek için İslam düşünürlerinin ve iktisatçıların gerekli çalışma ve araştırma yapmaları gerektiğini de belirterek,

(...) İslam’ın iktisat sistemini ancak İslam düşünürleri ve iktisatçılar ortaya koyabilir. Medeniyetlerin dıştan incelenmeleri ve değerlendirilmeleri de mümkündür. Ama bu dıştan incelemeler her şeyden önce o medeniyetin bağımsızlığını görmek ve tanımak, ayrıca içten yapılan gözlem ve incelemeleri bilmek zorundadır. Halbuki Batılı ve komünist iktisatçı ve yazarlar İslam’ın kendine özgülüğünü bilerek veya bilmeyerek hesaba katmıyorlar ve İslam müesseselerini kendi düşünce yapılarına ve ulaşmak istedikleri hedeflere göre kapitalist-liberal, sosyalist-marksist şemalarla adlandırıyorlar (Karakoç, 2022: 10-11).

Batılı hegemonik bakış açısının sıkça vurguladığı “ilkel-modern” ya da “gelişmiş- az gelişmiş” sınıflandırmasındaki eksiklik, Karakoç’un da dikkatini çekmiş ve buna yönelik eleştirel yaklaşımını şu satırlarda dile getirmiştir:

(...) Örnek olarak diyelim, Afrika’daki primitiflikten kurtulmaya çalışan toplumların iktisat yapısıyla İslam ülkelerinin iktisat yapılarını aynı kategoride düşünüyor ve bunların hepsine birden ‘geri kalmış ülkeler ekonomisi’, ‘az gelişmiş ülkeler ekonomisi’, ‘gelişmekte olan ülkeler ekonomisi’ gibi farkları bir nezaket farkı olmaktan çok öteye geçmeyen isimler vermektedirler. Halbuki, (...) [bu ülkelerin] tarihi kaderleri bir olmadığı gibi gelecekte de gelişmeleri de bir olmayacaktır. Tek ortak tarafları, her ikisinin de aktüel olarak, Batılı ve komünist emperyalizmin baskısı altında olmaları ve bunlar tarafından aynı yöne doğru sürüklenmek istenmelerinden ibarettir (Karakoç, 2022: 10-11).

İslam iktisat düzeninin Batı’yı geriden takip eden ve onu taklitten öteye geçemeyen bir yapıya sahip olduğu görüşünü kesin bir dille reddeden yazar, İslam iktisadi düzeninin kendine özgü bir yapısının bulunduğunu, bu yapının toplumun inanç, ahlak, hukuk ve kültür unsurlarıyla yoğurulmuş bir biçimde orijinal bir nitelik taşıdığını, dolayısıyla, İslam iktisat düzeninin Batı’nın ne kapitalist ne

de sosyalist yapının içinde değerlendirilemeyeceği düşüncesi ortaya koymuştur. Bu doğrultuda İslam iktisat sisteminin üç temel ilke üzerine kurulduğunu belirtmiştir. Bunlar, kendine özgünlük (orijinal olma), iktisadi işleyişin toplumsal bütün içinde yer alması ve tarihsel bir sürekliliğe sahip olmasıdır:

Her cephede İslam bütününde olduğu gibi kendine has bir perspektif getirmiştir. İnanç, ahlak, hukuk alanlarında olduğu gibi, aynı ruhun kendinde de uygulanışından başka bir muhtevaya sahip bulunmayan ekonomi alanında da, İslam, orijinal, yeni ve farklıdır. Bu prensip kabul edilmeden İslam'ın iktisat teorisi ve doktrinini araştırmaya ve İslam toplumunun iktisadi iç yapısını incelemeye ve tarih boyunca gelişen, ilerleyen ve duraklayan İslam ülkeleri iktisadi olaylarının tarihini yazmaya girişmek boşuna emek harcamak olacaktır (Karakoç, 2022: 12-13).

Sözleriyle bu orijinal yapıyı açıklamaya çalışmıştır. İslam iktisadi sisteminin toplumun diğer kurumlarıyla iç içe bulunduğu, bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini öngören yazar, "(...) İslam'ın bu cephesinin öbür cephelerinden, yani inanç, ibadet, ahlak, hukuk, sosyal hayat ve genel dünya görüşü cephelerinden ayrı ve bağımsız ele alınamayacağı, daha doğrusu onlar göz önünde tutulmadan söz konusu olamayacağı prensibidir" biçiminde ifade etmiştir (Karakoç, 2022: 14). Yazar, İslam iktisat sistemini tarihsel bir süreklilik içinde değerlendirilmesinin çok olumlu ve doğru bir yaklaşım olacağını şöyle ifade etmiştir:

(...) İslam ülkelerinin bugünkü durum ve sistemlerine bakılıp İslam'ın iktisat sisteminin bulunamayacağı, öte yandan İslam prensiplerinden çıkacak bir sistemin bugünkü yapıda hala bazı faydalı etkilerinin bulunmadığının hemen söylenemeyeceği ilkeleridir. Yani, bugünkü yapı İslam yapısından bir hayli kopmuş olsa da tarihin içinden gelen bir ilgi, İslamla bugünkü yapı arasında gevşek de olsa bir teması sürdürmektedir (Karakoç, 2022: 14).

Karakoç, İslam ile bugünkü iktisadi yapı arasında bir ilginin olduğunu, ama bunun Batı'nın iddia ettiği gibi İslam iktisadını geri kalmış ve az gelişmişlik düzeyinde bıraktığı savını doğru bulmamakta, tersine bu anlayışın iktisadi yapıyı çökmekten koruyan, kurtaran yapıcı bir rol üstlendiğini savunmaktadır.

İslam İktisat Düzeninin Özgün Yapısı

Karakoç'a göre İslam dünyasının iktisadi sistemi, doğrudan İslam diniyle ilişkilidir. Bunu da şu sözlerle ifade etmiştir:

İslam, yaşadığımız hayatı ebediliğe göre ayarlar. Ekonomi, bu hayatın çerçevesini doğrudan doğruya aşma durumunda değildir (...) [İslam], Bir ekonomi anlayışı, tutumu ve çerçevesi de olan bir dünya görüşü, yaşayış ve medeniyet tarzıdır. İslam'ın ekonomi anlayışında, ne Marksist altyapı teorisi, ne liberallerin homoekonomikus modelleri geçerli-

dir. Toplum olaylarının altyapısını teşkil etmez ve insan da sadece bir homoekonomikus olamaz (Karakoç, 2022: 16)

Yukarıdaki alıntıdan hareketle, ortaya çıkan İslam iktisadının özgün yapısı ve öngördüğü insan doğası, Batı'daki liberal ya da sosyalist sistemlerin öngördüğü insan tipinden hayli farklıdır. Bu durum, yazarın liberal ve sosyalist sistemin kurucuları olarak kabul edilen Adam Smith ve Karl Marx'a yönelik eleştirilerinde de açıkça görülmektedir:

(...) [Smith ve Marx'ın] bu iki aksiyom[u] da, realiteden oldukça uzaklaşan bir soyutlamayla elde edilmişlerdir. Ve insanın geçmişte kazandığı değişmez bir karakteristiği belirlemekten çok, gelecekte insana verilmek istenen doktrinal karakterlerle ilgilidir. Yani, sanki Adam Smith ve Marx, bir romancı gibi, birer fert ve toplum düşünmüşlerdir. Ve realiteyle ilgileri, bir romancının realiteyle ilgisi gibidir. Bu filozof ve ekonomistler, Yaraticıya olan sevgi ilgilerini oldukça yitirmiş bulduklarından, onları, O'nun yarattığı insandan çok, her artistte olduğu gibi, yeni bir insan yaratmak ilgilendirmiştir (...) Filozofların doktrinleri, ne kadar insanın gözlenmesinden doğarlarsa doğsunlar, büyük bir ölçüde yaratışın dışına çıkmakta ve kaçmaktadır. Bundan dolayı da, yaşanma şartları azalmakta, en azından, belli bir süreyle ve belli şartlarla sınırlanmaktadır (Karakoç, 2022: 16-17).

Batı'daki her iki sisteme de karşı olup bunları belli bir mantık çizgisinde eleştirmesine rağmen yazar, İslam toplumlarının bugünkü durumunu ve işleyişini büyük oranda Batı tipi iktisadi uygulamalardan alındığını görmüş, ancak bunun İslam toplumlarında olumsuz sonuçlara yol açtığını öne sürmüştür:

(...) İslam ekonomisinin çöküşü ve yoksulluğun gelişi hiçbir zaman içten ve sistem gereği olmamış, hep dıştan saldırılardır. Son dönemde uygulanan Batı tipi ekonomilerin başarısızlığı da, İslam'dan değil, İslam prensip ve yaşamalarının terkinden doğmuştur. Asıl, uygulanan Batı ekonomik sistemleridir ki, halkları tam bir yoksulluğa götürmüştür (Karakoç, 2022: 20-21).

İslam toplumundaki iktisadi yaşamı üretim ve tüketim dinamiklerini, kapitalist ve sosyalist sistemlerden farklı kılan yanları Karakoç, şu şekillerde ortaya koymuştur:

- a) Üretim ve tüketimdeki denge, ahlak ve inanç bağları çerçevesinde sürekli olarak korunmaktadır.
- b) Özel mülkiyet ve teşebbüs tanınmakta ve ölçülü rekabete izin verilmektedir.
- c) Faiz yasağı başta olmak üzere emek verilmeden elde edilen kazançların yasaklanması söz konusudur. Ancak kâr faktörünün kişinin çalışma şevkini arttırdığı da göz önünde bulundurulmaktadır.

d) Zekât, toplumda düzenleyici bir rol oynamakta ve toplumsal sınıflar arasındaki gelir uçurumunun oluşmasına engel olmaktadır.

e) İsrâf yasağı, tüketimi belli bir düzeyde tutarken Cihat bilinci ve Hayır kavramı, üretimi toplum yararına desteklemektedir.

f) Ekonomik düzenin, toplumun diğer kurumlarını kontrol etmesine izin verilmemekte, ekonomik gücün toplumsal işleyişin kurallarını bozması engellenmektedir. Bu bir çeşit ekonomik gücün insan davranış ve ilişkilerini bozacak bir düzeye erişmemesi ve toplumsal kurumlar arasındaki ahengi bozacak bir düzeye çıkarılmamasıdır. Yani ekonomi kendi içinde bağımsız, dışarıda toplumsal kurumlara uyumlu bir işleyişe sahiptir (Karakoç, 2022: 27-28).

İslam'da Mülkiyet, Miras, Çalışma ve Özel Teşebbüs Haklarının Ele Alınması

Karakoç, kapitalizmde mülkiyetin mutlak anlamda tek kişiye ait olduğunu, bu mülkiyeti ele geçiren insanın ona bütünüyle hükmettiğini, bu mülkiyetten tüm insanları uzak tutarak ondan tek başına yararlandığını öne sürerek mülk edinemeyen insana bir nevi insan gözüyle bakılmadığını savunmuş; komünizmde ise bu kez kapitalizmin tam tersi olarak mülkiyetin tek bir kişiye ait olmadığını, tüm toplumun ortak malı haline geldiğini belirtmiş ve her iki sistemin de insan doğasına ve mutluluğuna aykırı olduğunu iddia etmiştir (Karakoç, 2022: 29-31).

Kapitalizm ve komünizmden farklı olarak İslam iktisat düzeninin insan, eşya ve mülkiyet telakkisine ilişkin Karakoç, şöyle ele almıştır:

(...) İslam gerek insana gerek eşyaya baksın, Allah'ı, insanın da eşyanın da yaratıcısı ve yaşatıcısını asla unutmaz. Mutlak anlamda, eşya da, insan da O'na aittir. Mülk, mutlak anlamda, sadece O'nundur. İnsan, mutlak olarak kendiliğinden değil, ancak O'nun izni ve bağlılığıyla, eşyaya sahip olma hakkını edinmiştir. Bunun için gerek eşya ve gerek canlı varlıklarla ilgisinde, O'nun çizdiği sınırlar içinde hareket yetkisini taşır. Bunun için eşyanın da bir hakkı vardır, öbür insanların da hakkı vardır, toplumun da bir hakkı vardır (...) Müslüman, mülk edinişinde ve ona tasarruf edilişinde, daima, asıl mülk sahibini hatırlar ve hatırlamak zorundadır. O'nun izniyle, O'nun yeryüzündeki halifesi olarak, O'nun koyduğu kurallar içinde bir şey edinir, bir şey sarf eder. Bir şeyi toplar veya dağıtır, bozar, yapar veya değiştirir. Her oluş, ilahi bir düzen, bir hukuk içinde akar (Karakoç, 2022: 32).

Buna ek olarak İslam, kapitalizm ve komünist toplumlarda mülkiyet kavramını karşılaştırarak şu sonuca varmıştır:

Demek ki, İslam toplumunda (...) insana bir mülkiyet hakkı tanınmıştır ama, bu hakkın üzerinde, Allah'ın hakkı birinci sırada gelmektedir.

Mülkiyet hakkı, kullanma usul, sınır ve gayesiyle birlikte tanınmıştır. Bu hakkı bu tertip içinde kullanmayan o hakkı çiğnemiş olur. Demek ki, mülkiyet hakkımızı Allah'a ve İslam'a karşı kullanamayız (Karakoç, 2022: 34).

Kapitalist ve komünist sistemlerden farklı olarak İslam'ın getirmiş olduğu mülkiyet anlayışı, bir yandan İslam'ın bireysel ve toplumsal dengeyi sağlamanın önemli bir aracı olarak mülkiyet kavramını kullandığını ortaya koyarken diğer yandan da mülkiyetin İslam'da dini ve kurumsal meşruiyeti tartışmalarını da ön plana çıkarmıştır (Karakoç, 2022: 35-38).

Mülkiyetin bir parçası olarak Miras Hakkı'na da değinen yazar, bu hakka ilişkin görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

İslam'ın tanıdığı miras hakkı mülkiyet hakkının bir devamından başka bir şey değildir. Miras, mülkiyet hakkının dikine bir uzantısıdır (...) İnsanın kendisi öldükten sonra geriye kalan malları üstünde, toplumdan ve öbür insanlardan önce, birlikte yaşadığı ailesinin bir hakkı vardır (...) [Miras] ölenin ölmesiyle kalanların kendi şartlarını sağlayabilmele-ri arasındaki zaman için bir teminattır (...) Miras, bu duygu bağlarının maddedeki yansımından ve uzantısından ibarettir. Ama yine de kendisine miras kalmış bir Müslüman, babası nasıl Allah'ın bir bağışysa, ondan kalmış olan malların da ilahi bir bağış olduğunu bilir ve (...) o mirası sadece bir madde toplamı olarak görmez (Karakoç, 2022: 39-40).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle mirasın ilahi ve manevi yönü göz ardı edilerek analiz edilmesi halinde kapitalist mülkiyet kavramından farklı bir tablonun ortaya çıkmayacağı sonucuna ulaşılabilir. İslam anlayışına göre insan, yaratılanların en üstünü olduğu için ona "şahsi teşebbüs hakkı" tanınmıştır. Ancak bu hak toplumun yaşam koşullarını bozmamak şartıyla kendi geçimini sağlamak, tasarruf hakkını kullanmak için kendisine verilmiştir. İnsanlar bu hakkı kullanırken şu noktalara dikkat etmelidir:

(...) Öldürücü bir rekabet yetine hayırlı bir yarışma halinde, öbür insanlara en faydalı, en iyi, en sağlam, en güzel, en elverişli, en kullanışlı eşyayı yapmak, o eşyayı en ucuz şekilde elde etmek ve piyasaya sürmek, onu en seri bir araçla ulaştırmak için alınteri dökmek, çalışmalar yapmak, serbestçe kararlar almak, bilgiler edinip yeni buluşlar yapmak, bir Müslüman için sulh zamanının gereklerindedir (Karakoç, 2022: 41).

Diğer yandan İslam, çalışma ve emeğin kutsal bir hak olduğunu, elde edilen kazancın zekatını vererek⁵ mali bir ibadet yapılabileceğini ortaya koymuş, böy-

5. Zekâta ilişkin yapılan şu tanımlama kapsayıcı bir içeriğe sahiptir: ""Sözlükte

lece çalışma hakkının yalnızca maddi yönünün değil manevi tarafının da olması gerektiğini vurgulamıştır (Karakoç, 2022: 41).

Karakoç, İslam dünyasında ve Batı toplumlarında benimsenen “hak” kavramı ve bu kavramların içerdiği unsurları da karşılaştırmış ve şöyle bir değerlendirilmede bulunmuştur:

(...) Batılı hak anlayışı tek taraflıdır ve insana sadece sağlanan fayda demektir. Halbuki İslam'da, Allah'ın bir isminin de Hak olduğu ve Hak kelimesinin etimolojik anlamda 'gerçek' anlamının bulunduğu düşünülürse, hak, fayda + ödev + sorumluluk demektir. Batılının hak anlayışı sadece dünya içi bir durumun tespiti olduğu halde İslam'ın hak anlayışında dünya için bir elde tutuş imkanına karşılık dünya üstü bir görev yüklenmek şartı vardır (Karakoç, 2022: 41-42).

Batı ve İslam Toplumlarında Devletin Ekonomik Hayattaki Rolü

Karakoç, özel çalışma, mülkiyet ve diğer haklarda olduğu gibi İslam ve Batı toplumlarında ortaya çıkan karşılaştırmayı ekonomi-devlet ilişkisinde de ortaya koymuş ve bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

İslam, kişinin özel çalışma, mülkiyet ve miras haklarını tanırsa da, bu haklar, liberal-kapitalist bir ekonomide olduğu gibi sınırsız değildir. Din ve ahlak kurallarıyla, gereğinde İslam devletinin karışmasıyla bu haklar bir disiplin altında tutulur. İslam devleti, pasif bir devlet değildir. Kişinin temel haklarına dokunmasa da, o hakların kullanılmasını toplum yararına sınırlandırabilir, ona yön verebilir (...) Müslüman tüccar, metre veya arşınını, Müslüman bakkal terazisini kullanırken, meleklerin olanı olduğu gibi kontrol ettiğini unutmaz. Bunu bilmeyen veya unutanlar varsa, işte o zaman, İslam Devleti işe el koyar. Sınırları aşanları durdurur ve cezalandırır. Bununla da yetinmez, gerektiğinde bir plan dahilinde bütün ekonomiyi düzenleyebilir (...) Kişi ve devlet, kendi sorum bölgelerinde mutluluğu kurmak ödev ve yetkisindedirler. Kapitalist düzendeki kişi devlet çatışması İslam düzeninde yoktur (...) Aralarında tam bir uyum vardır (Karakoç, 2022: 43-44).

Görüldüğü üzere, İslam toplumunda ekonomi-devlet ilişkisi, din ve ahlak ku-

'artma, arıtma; övgü ve bereket' manalarına gelen zekât, terim olarak Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder. Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denir. Sadaka kelimesi de terim olarak zekatla eş anlamlıdır" Zekâtın, sırf Allah'ın emri olduğu için ifası gereken ve samimi niyeti gerektiren ibadet yönünün yanı sıra bireyde ve toplumda dinî ve ahlâkî değerleri yücelten, sosyal yapıyı güçlendiren, ekonomik hayata canlılık getiren birçok yararı vardır" (Erkal, 2013: 197).

rallarına göre şekillenirken kapitalist düzenden farklı olarak bu ilişki belli bir ahenk içinde işlemektedir. İslam anlayışına göre sermayenin oluşmasında “emek” baz alınırken kapitalist sistemin “para ile para kazanma anlayışı” bütünüyle dışlanmış, paranın ancak üretim sektöründe bir yatırım aracı olarak kullanılmasına olanak tanınmıştır. Bu şekilde elde edilen kazanç, dinin esaslarına göre “helal” kabul edilmiştir. Buradan hareketle kazanç ve zenginliğin kaynağı da kapitalist yapıdan farklı olarak İslam toplumunda şu şekilde ele alınmaktadır:

(...) kapitalizmin temeli olan faiz düzenini temelden ve kökten reddeder. Kazanç, İslam’da emeğe dayanır. Sermaye, ancak emekle birleşerek çalışırsa meşrudur. Paranın para olarak para getirmesi yasaktır. Böylece kapitalizmin ana kaynağı [İslam ekonomisinde] kurutulmuş olur. Öte yandan paranın (altın ve gümüşün) saklanması, çalışmadan alıkonulması da (kenz) yasaktır. Çünkü; bu bir nevi potansiyel faiz atmosferi doğurur. Sermaye ancak yatırım alanında bulunabilir ve meşru sayılır (Karakoç, 2022: 44).

İslam ekonomisinin temel çalışma ilkelerinin kapitalist ve komünist sistemlerden farklı olarak işlediğini aktaran Karakoç, İslam düzeninde emeğin korunmasının çok önemli olduğunu vurgulayarak konuyla ilgili düşüncelerine şöyle açıklık getirmiştir:

(...) İslam ise sermayeyi ancak emekle birlikte ve emekle aşlanmış bir hamur olarak kullanabilmeye bir hak tanıyarak, faiz yürütülmesini yasaklayarak, para halindeki sermayenin iş dışında varlığını gayri meşru sayarak, ayrıca devletin gereğinde emek lehine aktif müdahalesini gerçekleştirerek, bütün bunlardan ayrı olarak hem geliri hem de serveti (ana parayı) sürekli bir şekilde vergilendirerek, bu vergiyi de (zekat) zengin sınıftan fakir sınıfa transfer ederek, emekle sermaye arasında, emeğe öncelik veren bir uyum ve denge sağlamış olmakta, kapitalizmin sömürücülüğünden ve komünizmin köleleştirmesinden, ekonomiyi olsun, emeği ve bizzat insanı olsun korumakta ve kurtarmakta, böylece de kendine özgü ve adına sadece ‘İslam ekonomisi’ diyebileceğimiz bir ekonomi türü geliştirmekte ve ortaya koymaktadır (...) Böylece de, çalışmanın, zekanın ve teşebbüsün de hakkını ihmal etmeyen, bir ‘sosyal adalet seyyaliyeti’ toplumun ve ekonominin eşitlik ve barış motifi olmaktadır (Karakoç, 2022: 46-47).

Bunun dışında Karakoç, İslam iktisat düzenini ve İslam toplumunda “piyasa” kavramının nasıl işlediği üzerine yaptığı gözlemlerde şu sonuçlara varmıştır:

İslam, getirdiği din ruhu ve öte dünya inancı, hesap verme şuuru, faiz yasağı, zekât kurumu ve devletin ölçülü müdahalesi prensipleriyle serbest oluşan piyasanın kapitalistik bir piyasaya dönüşmesini önler. Arz ve talep kanunu işlerken, sırf ekonomik olan faktörlerin

yanı sıra beliren psikolojik faktörleri arttırır. Bu faktörler, güçlü ve sosyal olan etkileriyle arz ve talep sertliklerini yumuşatırlar (...) Kapitalizmde devlet, komünizmde kişi adeta piyasadan kovulmuşken, İslam ekonomisi, piyasasına, İslam prensipleri, devlet ve kişiler, tam bir uyum halinde katılmaktadır. Öyleyse, bir piyasada arz ve talebin karşılaşmasında, (...) din, devlet ve kişi isteklerinin bir bileşkesi hüküm sürmektedir. Görülüyor ki bu yapı, (...) olduğu gibi İslam yapısıdır (Karakoç, 2022: 47-48).

Karakoç, İslam toplumunda arz ve talep unsurlarının birbirine karşıt olmadığını, her ikisinin de din bilinciyle oluşup süreklilik kazandığını ortaya koyarak İslam dininin ortaya koymuş olduğu emir ve buyruklarla bu iki unsur arasındaki dengenin sağlıklı ve istikrarlı bir biçimde işlediğini savunmaktadır. Bunların sonucu olarak yazar, İslam ekonomisinin tarihsel gelişim sürecini incelemenin de gerekli olduğunu düşünmüş ve bu süreçle ilgili uzun soluklu bir incelemeye girmiştir. İslam tarihi zamandizimsel ("kronolojik") olarak ele alındığında İslam ekonomisinin karakteristik özelliklerinin temel hatlarıyla görülebileceğini belirtmiş, ancak bu konuda fazla inceleme yapılmadığını söyleyerek belgelere dayanarak yapılacak bir çalışmayla bunun aydınlatılabileceğini öne sürmüştür (Karakoç, 2022: 54).

İslam Ekonomisinin Tarihsel Gelişme Süreci

İslam'ın ortaya çıkışından itibaren Karakoç, İslam ekonomisi tarihini ve kurumlarını ele almaya başlamıştır. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in döneminde İslam ekonomisinin kuruluş aşamasında olduğunu belirten Karakoç, sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

[Bu dönemde] ekonomik kastlar kırılmakta, toplumu çökerten faiz ortadan kalkmakta, zekât kutsal buyruğuyla yoksul halk ekonomik verim katına yükseltilmekte, zengin ve sömürücü büyük şehirlerden cihat yoluyla adeta fakir bölgelere cebri bir servet akını sağlanmakta, böylece Asya'nın büyük ve önemli bir kesiminde yepyeni bir ekonomik yapı temellendirilmektedir (Karakoç, 2022: 54).

İslam ekonomisinin kurumsal yapılanması sürecinin ana çizgileri, yine Karakoç'un ifadesiyle "Kardeşlik Ortağı" kurumunun Hicret sürecinde de Peygamber ile birlikte göç eden muhacir kesiminin ekonomik durumunu iyileştirmek için kurulduğunu ifade ettiği görülmektedir (Karakoç, 2022: 54-55). Bu bağlamda İslam ekonomisinin ilk kurumsal yapılanma süreci, "Kardeşlik Ortağı"nın⁶ kurul-

6. Kavram, eserde İslam'ın kurumsal düzlemde sosyoekonomik bir dayanışma biçimi olarak ele alınmış olup "Ashab-ı Sufa" olarak geçmektedir. T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nde ise "Suffe" maddesi altında açıklanmaktadır. Buna göre "Sözlükte "gölgelik" anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevi'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbilerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Burada kalan ve çoğunluğunu muhacirlerden oluşan topluluğa "ashâbü's-Suffe / ashâb-ı Suffe" veya "ehlü's-Suffe / ehl-i Suffe" denilmiştir. Ashâb-ı Suffe, ihtiyaçları Resül-i Ekrem ve zengin sahâbiler tarafından karşılandığı için "adyâfü'l-İslâm" (müslümanların misafirleri), çeşitli kabile-

masıyla başlamıştır. Böylece, İslam'ın kuruluşu ve Hz. Muhammed dönemindeki ekonomik faaliyetler, toplumsal ilişkiler bütünü'nün bir parçası olarak işlemekte ve dinin ortaya koymuş olduğu emir ve buyruklar, gerek ekonomik hayatın gerekse de toplumsal yaşamın düzenlenmesinde hakim bir rol oynamaktadır. Yazar, bu işleyişi anlatırken şu noktalara açıklık getirmiştir:

Bu dönemde Peygamber, sahabenin büyük çoğunluğunu Cihat için hazır bulundurduğundan, bunların geliri, daha çok savaş kazançlarıdır. Ülkedeki halk ise ziraat ve küçük sanayi örgütleri halinde çalışmaktadır. O günün şartları içinde, devlet ve cihat ocağı, ekonomik hayatı büyük ölçüde etkilemekte, ekonomik dağılımında sınıflar arasında büyük bir seyyaliyet sağlamaktadır (...) Yeni fethedilen bir ülkenin veya şehrin ekonomik hayatı felce uğramıyor, üstelik yeni baştan düzenlenerek daha verimli ve daha adil bir yapıya kavuşturuluyor. İlk defa devlet hazinesi teşekkül ediyor, bir bütçe sistemi kuruluyor. Bütçe masraf ve gelir prensipleri bizzat Kur'an tarafından vaz ediliyor ve yeni İslam toplumuna uygulanıyor (...) Bizzat mücahitler, lüks ve sefahate dalmadıkları ve halktan kopmadıkları için savaş ve kahramanlık yoluyla elde ettiklerini halkla paylaşıyorlar, servetlerini ekonomik hayata katarak toplumun zenginleşmesine, refaha ermesine, içtimai adaletin daha köklü bir şekilde kurulmasına önderlik ediyorlar (Karakoç, 2022: 55-56).

Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam tarihinde başlayan Dört Halife Dönemi, İslam devletinin ve medeniyetinin fetihler yoluyla dünya ölçeğine genişlediği bir dönem olmuştur. İslam devletinin getirmiş olduğu "sosyal adalet" anlayışı, bir yandan İslam fetihlerinin hızlanmasına ve kalıcı hale gelmesine zemin hazırlarken diğer yandan da Ortadoğu coğrafyasında İslam devletinden önce hüküm süren iki önemli gücün, Bizans ve Pers imparatorluklarının iktidarlarını önemli ölçüde sarsmış ve İslam devleti bu topraklarda önemli bir nüfuz alanına sahip olmuştur (Cleveland, 2008: 16-18). İslam fetihlerinin Ortadoğu'ya gelmesiyle ve yerleşmesiyle birlikte "(...) her kurum da anlam ve ruhça değişerek yenilenmiş, tazelenmiş, kelimenin tam anlamıyla dirilmiş, insanlar gibi kurumlar da Müslüman olarak anadan yeni doğmuşçasına bir gençlik kazanmıştır" (Karakoç, 2022: 57). Bundan sonraki süreci Dört Halife Dönemi olarak değerlendiren Karakoç, yalnızca Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerine değinmiş, Hz. Ebubekir ve

---

lere mensup olmaları dolayısıyla "evfâd" diye de isimlendirilmiştir (...) Geçimlerini sağlayabilecekleri bir işleri olmayan ehl-i Suffe'nin geçimiyle bizzat ilgilenen Resûlullah akşam olunca karınlarını doyurmak için onları birer ikişer ashaba taksim eder, kalanları da kendi evine götürürdü. Bu uygulama müslümanların maddî durumu düzelinceye kadar devam etti (...) [ve] Suffe, ashâb-ı Suffe'nin vakitlerini Resûlullah'ı dinleyip ondan İslâm'ın esaslarını öğrenerek geçirmeleri dolayısıyla kısa zamanda bir eğitim kurumu haline geldi" (Baktir, 2009: 469-470).

Hız. Ali⁷ dönemlerinden hiç söz etmemiştir. Hz. Ömer dönemini, “İslam toplumunun zenginliği, yeni doğan her çocuğa maaş bağlanacak kadar efsanevi bir çaba ulaşıyor. Savaş ekonomiyi altüst edeceğine düzeltiyor, yerine oturtuyor, onarıyor ve kökleştiriyor” biçiminde açıklarken, Hz. Osman dönemini ise “Hz. Osman devrindeki olaylar, denebilirse biraz da aşırı zenginliğin imkân verdiği olaylardır” şeklinde değerlendirmiştir (Karakoç, 2022: 57).

Dört Halife Dönemi sonrasında ortaya çıkan önemli bir İslam devleti olan Emevilerin din ve siyaset alanında büyük sıkıntılar yaşamalarına rağmen yaptıkları önemli fetihler sayesinde refah ve zenginliği arttırdıklarını ifade etmiştir. Yazar, Abbasi dönemini ise İslam tarihinin “altın çağı” olarak nitelendirmiş ve Abbasi dönemiyle Müslüman olmayan toplumlarını karşılaştırarak şu yorumda bulunmuştur:

(...) [ve] bugünkü çağın ekonomik buhranlarından hiçbirine [bu dönemde] rastlanmaz. İhtilaller ve darbeler bile dar siyasi alanlarda kalır ve halkın ekonomik düzeni pek bozulmaz. Avrupa bugün bile o dönemleri bir masal hayatı gibi sunar. Ticaret, sanayi ve ziraat, altın bir tertip içindedir (...) Ne Yunanlıların, ne Romalıların, ne çağımızın ekonomik üzüntüleri var. Cengiz'in, Haçlıların başını döndüren hep o zenginlik ve ileriliktir. Korkunç ordularıyla gelmişler, İslam alemini yağmalamışlar ve birçok refah bilgilerini alıp gitmişlerdir (Karakoç, 2022: 57-58).

Karakoç, Osmanlı dönemine özel bir ilgi göstermiş ve bu dönemle ilgili ayrıntılı bir değerlendirme yaparak ulaştığı sonuçları şöyle açıklamıştır:

(...) Başlangıçta yine fetihlerin getirdiği gelirler ve toprağın askerliğe ayarlı olarak düzenlenişıyla yüzlerce yıl parlak bir ekonomik varlık gösterir. Ancak Avrupa'nın Rönesans devrini yine Türk ve İslam etki ve korkusuyla açıp teknik üstünlüğe geçişinden sonradır ki, İslam gücünün ağır basma dönemi sona erer. Ekonomik çöküntü de bundan sonra başlar. Sosyal adalet kurumları yavaş yavaş ortadan kalkar. Sefalet her yanı sarar. Sınıflar arası farklar artar (...) Batı kapitalizmi gün gün halkın ekonomik varlığını tüketir, daha kötüsü aşk ve şevkini kırar, söndürür. Yoksulluk, İslam'ın gidişiyile oranlı olarak ters taraftan o eski refah çapına ulaşır (...) İslam'dan kopuldukça ekonomik düzen sarsılır, ekonomik düzen sarsıldıkça İslam'dan kopulur. Sonunda, bugünkü din, medeniyet, kültür, politika, ahlak ve ekonomi alanında içinde bulunduğumuz iflas durumuna gelip çatarız (Karakoç, 2022: 58).

Yazar, İslam dininden uzaklaşan toplumların ekonomik yönden de zayıfladığını, toplumu bir arada tutan değerlerin aşındığını, böylece çöküşe yaklaştığını

7. Hz. Ali döneminde iktisadi hayatın işleyişiyle ilgili olarak kapsamlı bir inceleme için bkz. (Bakır, 1990:183-233).

iddia ederek tek kurtuluş yolunu İslam dininin esaslarına ve kurallarına dönmek ve bunlara sıkı sıkıya bağlanmak biçiminde görmektedir. Aşağıda yapılan saptama, bu düşünceyi bütünüyle desteklemektedir:

İslam ekonomisi (...) zamanımızın egemen ekonomi sistemlerini, yaşanan eşitsizlik, verimsizlik ve ahlaki bunalımlardan sorumlu tutmaktadır. Kapitalist bir sistemde faiz, duyarsızlığı ve sömürüyü körüklerken, sosyalist bir sistemde ticarete getirilen kısıtlamalar, zorbalığa ve korkunç bir dengesizliğe sebep olmaktadır. İslam'ın temel kaynakları, faizi yasaklayıp ticareti serbest bıraktıkları için İslami esaslara uygun bir ekonomi, bu iki sistemin kusurlarından arınmış olacak, erdemlerini kendinde toplayacaktır (...) Demek ki, ekonominin İslami ilkelere göre yeniden yapılandırılması yönündeki kampanya, iki iddiaya dayanıyor. Birincisi, mevcut sistemlerin başarısız olduğu iddiasıdır. İkincisiyse, İslam'ın daha ilk döneminde İslami sistemin, alternatiflerine karşı rakipsiz üstünlüğünü kanıtlamış olduğu iddiasıdır (Kuran, 2002: 17).

Çözüm Önerisi: İslam Ekonomisi ve Kurumlarının Yeniden “Dirilişi”

İslam toplumlarının kurtuluşu ve yeniden ayağa kalkmasının yolunu Karakoç, İslam dininin yeniden dirilişinin gerçekleşmesi gerekliliğine vurgu yapmakta ve ekonomik buhrandan kurtulmanın anahtarının da yine İslam dininin hüküm ve emirlerinde yer aldığını vurgulayarak ortaya çıkan durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

İslam toplumlarını Batıhların ve komünistlerin elinden ve dilinden kurtaracak kahraman nesil, şüphe yok ki, İslam toplumunun ekonomisini de yeni baştan düzenlemek ve kurmak zorundadır (...) Faizi her türlü görünüşü ve işleyişiyle yasak edecek ve zekâti, tam bir sosyal adalet vergisi olarak işletecek yürürlüğe koyacak ve uygulayacaktır. Ham madde kaynaklarını en modern teknikte değerlendirmenin sistemini kuracak, genç İslam aydınını yüreği ilahi sevgiyle dolu olarak tabiatı yeni baştan keşfe ve verimlendirmeye gönderecektir. Tam bir maliye ve vergi reformu yapmak gerekecektir. Bütün İslam ülkelerinin ekonomisi birbirine açık olacaktır. Bir İslam ortak pazarı, bir İslam sermaye piyasası, bir İslam kambiyo teşkilatı, ortak bir İslam para ünitesi tesis edilecektir. İthalatta ve ihracatta, işçi değişiminde, ham madde alışverişinde, İslam ülkeleri birinci planda tercihli olarak düşünülecek ve İslam ülkeleriyle İslam olmayan ülkeler arasında tam bir ayırım yapılacak ve fark gözetilecektir. İslam ülkeleri arasında her alanda işbirliği, hatta işbölümü olacaktır (...) bütün bunların gerçekleşebilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için İslam toplumunun her yönüyle

kurulması ve çalıştırılması, İslam idealinin gönüllere yerleşmiş olması, İslam gençliği, İslam işçisi ve İslam aydınının oluşması, İslam şuurunun elle tutulurcasına canlı olması şarttır (Karakoç, 2022: 59-60).

Sonuç

Köklü bir ekonomi eğitimi almamasına, bir ekonomist olmamasına rağmen Sezai Karakoç'un ekonomi alanında kalem oynatması ve hayli çarpıcı bilgiler vermesi, okurlarına çok ilginç ve şaşırtıcı gelebilir. Edebiyatçı yönü incelendiğinde de hem Doğu hem Batı kültürlerini çok iyi bildiği, düşünsel yönden bunları tam anlamıyla sindirdiği görülen yazar, edebiyatta da Batı'ya karşı Doğu kültürünü ve felsefesini benimsemiş olduğunu gösterir. Yazarın bu bakış açısı ve dünya görüşü, ekonomi üzerine yazdığı bu eserinde de daha ilk satırdan itibaren dikkati çeker. Batı'nın iktisadi düzenini, iktisadi kuralların işleyişini kıyasıya eleştirirken İslam toplumunun iktisadi yapısını yüceltmekte, ancak İslam ekonomisiyle Batı'daki liberal ve sosyalist ekonomileri karşılaştırırken yaptığı saptamalar ve vardığı sonuçlar kayda değer bir önem taşır. İslam ekonomisi ile liberal/sosyalist ekonomiyi birçok yönden karşılaştırması ise eserin değerini önemli ölçüde artırır. Yazar, bugün Müslüman toplumlarında yaşanan sosyal ve ekonomik buhranın nedenini tek bir olguyla açıklamaktadır. O da İslam dininin esaslarından, kurallarından uzaklaşılmasıdır. Bunu yalnızca bu olguya dayandırarak açıklamak, ne kadar gerçekçi ve uygulanabilir olur tartışılır. Özellikle günümüz dünyasında Müslüman ülkelerini bir tek toplum halinde değerlendirmesi, gerçeğe uymamaktadır. Ayrıca bilim ve teknoloji alanında dev adımlarla ilerlemiş olan kimi Batılı devletlere karşı bu çözüm, tek başına yeterli olabilir mi, bu da tartışılır.

Çalışmanın Giriş kısmında belirtildiği üzere, Türkiye'deki üniversitelerde verilen İslam ekonomisinin tarihsel gelişimine yönelik çalışmalarının yeterli düzeyde olmaması ve bu alanda katkı sağlayan Türk düşünürlerinin geri planda kalması, Karakoç'un bu eserinin önemini büyük oranda ortaya koymaktadır. Yazarın, özellikle ekonominin toplumsal bir bütünlük içinde ele alınmadıkça ve ekonomiyi toplumdan ayrı, özerk bir kurumsal örgütlenme olarak gördükçe İslam toplumlarının kalkınmasını da bir yönüyle mümkün görmemesi, çok önemli bir saptama olup üzerinde durulması gerekir. Ancak İslam dininin kurallarıyla örülmüş bir toplumda ekonomik düzenin günümüz dünyasında nasıl sonuçlar vereceği cevaplanması gereken önemli bir sorudur ve Karakoç, bu soruya ilişkin cevap verirken "ütopik" bir bakış açısı kullanmıştır.

Yazarın İslam toplumunun ekonomik yapısıyla ilgili yaptığı bu çalışma, çok ince ayrıntılara dayanmayıp ekonomiyi daha çok felsefi bir bakış açısıyla ve ana hatlarıyla ele almaktadır. Ayrıca yazarın İslam ekonomisinin tarihsel gelişimi hakkında geniş bir bilgi verememesi, geçmişte bu alanlarda yapılan çalışmaların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Yazar bu eksikliğe dikkat çekerek ancak elindeki birtakım bilgi ve belgeleri kullanarak sonuca ulaşmaya çalıştığını belirtmiştir. İslam ekonomisinin hem tarihsel gelişim sürecini hem de toplumun diğer

kurumlarıyla olan ilişkisini tam olarak incelemek, Türkiye'deki İslam ekonomisi alanının da daha nitelikli ve önemli hale geleceği umudunu vermektedir. Eser, en azından, bu doğrultuda atılmış bir "ilk adım" olma özelliğini taşımaktadır.

Kaynakça

- Bakır, A. (1990) "İdari Ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baktır, M. (2009) "Suffe", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, 37, 469-470.
- Cleveland, W.L. (2008) Modern Ortadoğu Tarihi, (Çev. M.Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Erkal, M. (2003) "Zekât", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, 44, 197-207.
- Genç, M. (2003) Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karakoç, S. (2022) İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kılınçoğlu, D. T. (2017) "Islamic Economics In The Late Ottoman Empire: Menapirzade Nuri Bey's Mebahis-İ İlm-İ Servet", European Journal Of The History Of Economic Thought, 24,3, 528-554.
- Kuran, T. (2002) İslam'ın Ekonomik Yüzleri (Çev. Y. Tezgiden), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okumuş, E. (2022) "Sezai Karakoç, İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü (Kitap Değerlendirmesi, 13.Bs. 2013)", Journal Of Islamic Economics, 2,1, 106-115.
- Polanyi, K. (1957) (Der.) The Economy As An Instituted Process, Illionis: The Free Press, 243-270.
- Polanyi, K. (2008) Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal Ve Ekonomik Kökenleri (Çev. A. Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.

Kitap İnceleme

Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm: Yeni Kuşak Çalışmaları

Necmettin GÜL¹

Doğan Çetinkaya tarafından derlenen ve İletişim Yayınları tarafından 2021 yılında yayımlanan bu makale dizisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında Osmanlı Avrupa'sında Marksist ve Sosyalist anlayış doğrultusunda gerçekleştirilen çeşitli faaliyetleri anlatmayı amaçlamaktadır. Çetinkaya ve diğer yazarların bu alandaki derinlemesine çalışmaları, eserin kapsamlı bir analizini yapmaya olanak tanımaktadır. Yazılar, farklı olaylar, durumlar ve toplumsal sınıflar üzerinden, bu ideolojilerin toplumda nasıl yankı uyandırdığını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Çetinkaya, kitabın mahiyetini açıkladığı önsöz kısmını üç ana bölüme ayırarak sunmuştur. İlk bölümde, çalışmanın kitap haline gelme sürecini, kendisine sorduğu sorular ışığında gerçekleştirdiği makale çalışmalarını ve dergi faaliyetlerinin etkisini ele almıştır. İkinci bölümde ise, bu tür bir kitaba neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamış ve Türkiye'de bu konuda yapılan akademik çalışmaların neden geri planda kaldığını analiz etmiştir. Ayrıca, eserin ismindeki “*Yeni Kuşak Çalışmaları*” alt başlığının gerekçesini de bu bölümde ortaya koymuştur. Bu kısımda, önsözde yer alan “*Akıntıya Karşı Kürek Çekmek*” ifadesinin özünü, tarihsel sürecin aktörlerinin çeşitli otoriteler tarafından aykırı görülmesi ve göz ardı edilmesiyle ilişkilendirmektedir. Çetinkaya, geçmiş dönemde yapılan çalışmaların yetersizliğine dikkat çekmiş ve bu alandaki literatür boşluğuna vurgu yaparak, çalışmanın amacını net bir şekilde ortaya koymuştur. Önsözün son bölümünde ise eserde yer alan makaleleri, yazarlarını ve bu yazıların içeriklerini tanıtmıştır. (s. 7-12)

“*Osmanlıca Marksizm*” başlığı altındaki çalışma, eserin ortaya çıkmasında önemli katkıları sağlayan Doğan Çetinkaya tarafından kaleme alınmıştır. Makale, ilk olarak yazarın önsöz kısmında değindiği akademik boşluklara ve bu alanda kabul gören yargıların kanıtsız olduğuna dikkat çekerek başlar. Çetinkaya, Osmanlı topraklarında sosyalizmin yurtdışı etkileriyle birlikte ele alındığını belirtmiş, ancak sosyalizm anlayışının temellerinin Osmanlı topraklarında önceden de terminolojik bir anlam taşıdığına işaret etmiştir. Dönemin eserlerinde bu anlayışa dair izler bulunduğunu ve terimin erken dönemlerde Osmanlı'ya özgü niteliklerle

1. Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 23necmettingul@gmail.com

ilişkilendirildiğini çeşitli kanıtlarla göstermektedir. Hüseyin Hilmi tarafından yayımlanan ve onun adıyla anılan *İştirak* ve *İdrak* dergileri üzerinden, bu yayımların dil bilgisi ve edebî yönlerine değinmiş; aynı zamanda dergilerin toplumsal düzenin nasıl olması gerektiği konusunda sundukları çıkarımları analiz etmiştir. Çetinkaya, bu dergilerde yapılan çıkarımlar ile Karl Marx ve Friedrich Engels gibi düşünürlerin çevirilerinin, sosyalizm düşüncesine sahip bireylerin tarih sahnesindeki rolünü anlamada nasıl bir bağ oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu bireylerin karakterlerini ve sosyalizm düşüncesini benimsemelerindeki süreçleri analiz ederek, olaylar arasında bağ kurmuştur. (s. 13-56)

İ. Arda Odabaşı, “*Kızılbaşan Türkler: Osmanlı’da Erken Türk Sosyalizmi (1904-1910)*” başlıklı çalışmasında, olaylara tarihsel bir perspektiften yaklaşmaktadır. Dönemin önemli merkezlerinden biri olan ve Dersaadet’e/Payitaht’a alternatif oluşturan Selanik şehrinin kozmopolit yapısına değinerek, bu yapının gelişmeler doğrultusunda geçirdiği değişimleri ve sosyalist Müslümanlar/Türklerin bu durumlara karşı takındıkları tavırları inceler. Çalışmada, cemiyet, sendika, parti, grev, mecmua faaliyetleri gibi uygulamalar çerçevesinde dönemin diğer önemli şahsiyetleri ve bir başka ekol olan İttihatçılarla arasındaki fikir birliği ve ayrılıklar örneklerle ele alınır. Yazar, Rasim Haşmet, Akil Fevzi (Koyuncu), Enis Avni (Aka Gündüz), Hüseyin Hüsnü, Ali Canip (Yöntem) gibi isimlerden oluşan arkadaş çevresinin, Talat (Paşa), Ömer Naci ve Mehmet Cavit gibi İttihatçılarla olan tanışıklıkları, dostlukları ve akrabalık ilişkileri de detaylandırmaktadır. Ayrıca her iki oluşumun ortak amaçları doğrultusunda birbirlerinden etkilendiklerini vurgular. Türkçenin sadeleşmesi anlayışının, sosyalist normlarla bağlantılı olarak sol literatür dergilerinde işlendiğini ve bu düşüncelerin, Mehmet Emin (Yurdakul), Ömer Seyfettin ve Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi önemli isimlerin fikirlerini nasıl etkilediğini örneklerle açıklar. Böylece, **İttihatçılıkla - İştirakçilik** arasındaki bağlar daha belirginleşir. Odabaşı, yazısında, Selanik’teki yoğunlaşan neşriyat kültürünün, Ziya Gökalp’in etkisiyle şekillendirilen iddiaların aksine, bu faaliyetlerin aslında daha önce de mevcut olduğunu ve bu algının yanlış olduğunu belirterek, dönemin tanıkları üzerinden tarih yazımını eleştirir. Ayrıca, tarihsel boşluğun kapatılması adına sunduğu kanıtlarla önemli katkılar sağlar. Makalenin son kısmında ise yazar, şehrin tarihsel yazgısına, sol normların etkisine ve bu doğrultuda Müslümanlar/Türkler tarafından yapılan çalışmalara dair bir özet sunar. Faaliyetlere katılan kişilerin yaş ve mesleki dağılımlarına ilişkin verilerle çalışmasını tamamlar. (s. 57-123)

Stepho Benlisoy tarafından kaleme alınan “*Sosyal Demokrasiden Devrimci Sendikalizme: Meşrutiyet İstanbul’unda Bir İşçi Örgütünün Evrimi*” başlıklı yazıda yazar, sosyalizmin gelişimi ve büyüme sürecine odaklanarak, 1908-1922 yılları arasında İstanbul merkezli gerçekleşen çeşitli organizasyonları ele alır. Benlisoy, sosyalizmin İstanbul’daki Türkler ve Rumlar gibi farklı etnik gruplar tarafından kurulan oluşumlarını anlatırken, aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda gelişen ekonomik grupların karşılıklı etkileşimlerine de dikkat çeker. Yazının genelinde, dönemin sosyalist bakış açısını daha iyi anlayabilmek için sosyalistlerin çıkardığı gazete ve dergileri inceleyerek, olayları işçilerin penceresinden görmemize olanak tanır. (s. 124-180)

“*Sosyal Demokrat Hınçak Partisi’nin İstanbul Öğrenci Birliği ve Dergisi Gaydz (1911-*

1914)'' başlıklı bölümde, Yaşar Tolga Cora, Osmanlı'daki Ermeniler bağlamında cemiyetleşme ve gruplaşma faaliyetlerine değinerek, bu dönemdeki gelişmelerin ilerleyen yıllardaki Ermeni Sosyalist hareketi üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Ermeni elit sınıfının oluşturduğu Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun) fikirlerinin temellendirilmesinin yanı sıra, Ermeni öğrenciler tarafından çıkarılan *Gaydz* (Kıvılcım) dergisinin sayılarında Marksist ideolojinin yayılmasına ve bu ideolojinin terminolojisinin şekillenmesine nasıl katkı sağladığı üzerinde durur. Cora, EDF ve SDHF arasındaki ilişkiyi ise, bu örgütlerin dönemseller olarak hükümetlerle olan yakınlıklarının etkisiyle, Amasya, Adapazarı, Erzurum ve Van gibi farklı şehirlerde yaptıkları dergi ve mecmua çalışmalarına dayanarak açıklar. (s. 181-198)

“*Tiyatro Sahnelerinde Türkçe Sosyalizm*” kısmı, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Tiyatro Bölümü'nün kurucularından ve bu alandaki çalışmalara katılan Bilge Seçkin Çetinkaya tarafından kaleme alınmıştır. Çetinkaya, böyle bir oluşum içinde yer almış olması nedeniyle tiyatronun topluma ve bireylere yansımaları daha derinlemesine analiz etme fırsatına sahip olmuş, sosyal reaksiyonları gözlemleyerek yazdıklarını okuyucuya daha etkili bir şekilde aktarmıştır. Çalışmasında, dönemin savunulan amaçları doğrultusunda tiyatronun söylemlerini, faaliyetlerini ve toplum yapısındaki etkilerini ele alırken, tiyatronun bir propaganda aracı olarak nasıl işlediğini de ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. (s. 199-208)

“1919 Seçimlerinde Sosyalistler, Numan Usta ve Mesleki Temsil” başlıklı bölüm, Erol Ülker tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde, genel tarih algısının çerçevesinde gelişen Milliyetçi/İttihatçı söylemler ve bu bakış açısına sahip kişilerin tarihsel yazgısına odaklanmak yerine, sosyalistlerin 1919 işgal yıllarındaki süreci Parti-Meclis düzeyinde ve Devlet-Toplum bağlamında değerlendirilmiştir. Ülker, sosyalistlerin Malta sürgünündeki izlenimlerini ve pozisyonlarını da ele alarak, Erken Cumhuriyet dönemi içinde Marksistlerin ve sosyalistlerin takındıkları tavırları daha açık bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. (s. 209-232)

Kitabın son kısmında yer alan ve Mehmet Öznur Alkan tarafından kaleme alınan “*Brüksel'den İstanbul'a Manifesto Üzerine Notlar*” başlıklı bölümde yazar, ilk olarak bizi Belçika sokaklarına, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından yazılan Komünist Manifesto'nun yazıldığı Grote Marks binasına götürmektedir. Yapının özelliklerine değindikten sonra, binanın misyonuna, dönemin ruhuna ve zaman içinde yapılan faaliyetlere de yer verilmiştir. Kitapta ayrıca yazar ve eserle ilgili iddia edilen çeşitli spekülasyonlara da açıklık getirilmiştir. Sonraki sayfalarda ise Alkan, Osmanlı Avrupa'sını ve Asya'sını etkileyen Manifesto'nun ilk çevirisinin Ermenice olduğu iddiasını, kitabın baskı süreci ve İstanbul'a gelme serüvenini ele alır. Oluşturulan algı üzerine de açıklamalar yapar. Son olarak, eseri Türkçeye kazandıran Mustafa Suphi'nin çevirisinin özelliklerinden bahsedilir, Suphi'nin el yazısı nüshalardan örnekler sunulur ve çalışma sonlandırılır. (s. 233-244)

Doğan Çetinkaya tarafından derlenen makaleler, anlaşılır ve yalın bir dille kaleme alınmış olup, okuyucuyu metinle kolayca etkileşimde tutabilecek bir yapı sunmaktadır. Her bir makale, konusunu derinlemesine işlemekle kalmayıp, aynı zamanda görsellerle zenginleştirilmiştir. Bu görseller, metinlerin içeriğiyle uyum içinde olup, okuyucunun dikkatini çekmenin yanı sıra, metnin anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Görsel unsurlar, yazılı metnin sun-

duğu bilgilerin görsel bir yansıması olarak işlev görmekte ve okuyucuya somut örneklerle düşünsel bir bağ kurma imkânı tanımaktadır.

Kitabın en dikkat çekici özelliklerinden biri, her makalenin bağımsız olarak okunabilmesidir. Eserin farklı bölümleri, birbirinden farklı alanlara odaklanarak zengin bir içeriğe sahiptir. Bu, okuyucunun ilgisini çeken konuya göre kitabın farklı bölümlerini sırasız bir şekilde seçmesine olanak tanır. Kitap, bir bütün olarak okunabileceği gibi, her bir makale de kendi başına anlamlı olup, bağımsız olarak ele alınabilir. Bu yönüyle eser, sadece bir akademik çalışma olmanın ötesine geçerek, farklı ilgi alanlarına sahip okuyuculara hitap etmeyi başarıyla gerçekleştirmektedir. Böylece, eser hem bir bütün olarak derin bir okuma deneyimi sunar hem de okuyucuya esnek bir okuma imkânı tanır.